

The Department of Public Instruction, Bombay.

THE
MĀLAVIKĀGNIMITRA,
A SANSKRIT PLAY,

BY
KĀLIDĀSA,

With the Commentary of Kāṭayavema,

EDITED WITH NOTES

BY

SHANKAR PĀNDURANG PANDIT, M. A.

Second Edition.—1,000 Copies.

Registered for copyright under Act XXV of 1867.

Bombay:

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÔT.

1889.

All Rights reserved.

Price Rupees 2 : 2.

BOMBAY SANSKRIT SERIES No. VI.

Sa 8N
Kāl/Pan

23787

94807

BOMBAY:

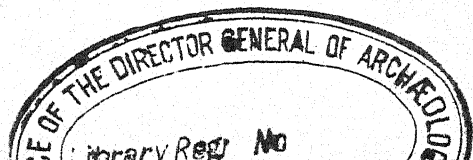
PRINTED AT THE "NIRNAYA-SAGARA" PRESS.

Bombay Sanskrit Series.

No. VI.

THE MÂLAVIKÂGNIMITRA.

Second Edition.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

No. 23787.

14. 6. 56

No. 3a8N/Kal/Pan

CRITICAL NOTICE.

(FIRST EDITION.)

The present edition of the *Mālavikāgnimitra* is based upon a collation of seven MSS., six of which are written in the Devanāgarī and the remaining one in the Telugu character. They are as follows :—

(1) A MS. in the office of the Secretary to the Dakshinā Prize Committee and originally belonging to Mr. Gaṇeś' S'āstrī Lele. It is altogether a recent MS., not being older than six years. It contains thirty-four and a half oblong leaves, of thick blue paper, and is written in a bold and legible hand. Its colophon is इति कालिदासविरचितमालविकाग्निमित्रनाम चोठकं सेषाप्तम् ॥ श्रीभूयालेखकपाठकयोः ॥ ७ ॥ शके १७८४ विरोद्वारसमीपे संवत्सरे भाद्रपदशुक्ल १२ द्वादश्यां गुरुवासरे लेखनं परिपूर्णमस्तु ॥ शुभं भवतु ॥ यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया ॥ यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न विद्यते ॥ १ ॥ जलाद्रक्षेत्स्थलाद्रक्षेत्क्षेत्राथिलवन्धनात् ॥ मूर्खहस्ते न दातव्यं एवं वदति पुस्तकं ॥ २ ॥ भग्नपृष्ठिकाटिग्रीवा स्तब्धदृष्टिरधोमुखम् ॥ कष्टेन लिखितं ग्रन्थं यत्नेन परिपालयेत् ॥ ३ ॥ I have called this MS. A.

(2) Another MS., belonging to Mr. Govind S'āstrī Nirantara of Nāssick, a very correct and reliable one. It ends with the couplet: सप्तसप्ताश्वसु-^{कु}?-मिते राक्षसाद्वयवत्सरे । निरन्तरोपाभिधेन गोविन्देन व्यलेखि यत् १, and thus bearing the date S'āl. 1777, i.e. A.C. 1855. Besides having been copied, it seems, from a very correct original, it contains explanatory remarks here and there in the margin of the leaves. I have called this MS. B.

(3) A third MS., a very neatly written and trustworthy copy ; though bearing no date, it appears to be from 75 to 100 years old. This also belongs to a S'âstri at Nassick. I have designated this MS. by the letter C.

(4) This also comes from Nassick. It bears the following colophon :—

मयूरेश्वरपन्तेन श्रीमद्रामतनूमुवा ।

संपादितं मालविकाग्निमित्रं नाम नाटकम् ॥

पिङ्गलोपनाम्नो धुण्डिराजस्येदं मौल्येन संपादितम् । This likewise is a very carefully copied MS., and corrected, like all the MSS. here described, *secunda manu*, with the aid of another MS. Though bearing no date, it appears equally old with the last preceding. It is accompanied by a Sanskrit translation of the Prākṛit passages appended with a separate paging at the end. I have named this MS. D. Those three MSS., B, C, D, were kindly procured for me by my friend Mr. Govind K. Sabde.

(5) Another MS., lent me by Mr. Gaṇeś' S'âstri Lele of Trimbakes'var. It bears the date S'âl. 1710, i. e. A. c. 1789, as embodied in the colophon : व्योमेन्द्रद्विकुर्भिर्युक्ते कीलके शुक्रमासगे । शुक्ले शिवतिथौ चान्द्रे नाटकं लिखितमिदम् ॥ कृष्णसुतविश्वनाथेन लिखितम्. It is a very correct MS., containing 34 oblong leaves, of which the first is subsequently replaced by a different hand, marked at the end "गतपत्रप्रतिनिधिपत्रम्." In the margin of the MS. are given now and then short explanatory notes. It is a very correct and trustworthy MS. I have called it E.

(6) The sixth was kindly lent me by Mr. Pândurang Nârâyaṇ Kirloskar of Gurlhasūr in the Belgaum Collectorate. It is an excellent MS., being written in a beautiful clear legible hand, remarkably correct, not only copied, it seems, by a conscientious and intelligent scribe, but also subsequently corrected by some one who understood the drama. The Prākṛit passages in it are each

accompanied by a Sanskrit translation immediately following it. It ends thus:—श्रीमत्कालिदासकृतं मालविकाग्निमित्रं नाम नाटकं संपूर्णमस्तु ॥ श्रीकाशीविश्वेश्वरार्पणमस्तु ॥ शके १७२६ रक्ताक्षीनामसंवत्सरे आषाढ-वद्यसप्तमीभानुवासरे मुकाम शिरहटी समाप्तः ॥ ग्रन्थसंख्या ११९० ॥ ७ ॥ The MS. is, therefore, just 65 years old. It contains forty-seven oblong leaves of a bluish kind of thick paper. I have given this the name F. The six MSS. from A to F were collated at first and the present edition prepared, with no expectation of obtaining more MSS. for collation. These six MSS. are designated "our MSS." in the Notes, critical and explanatory, accompanying the present edition. But through the kindness of Mr. Gangiah of Bangalore, I obtained, after the whole text had been put into type,

(7) an excellent MS. in the Telagu character, written on palmyra leaves, 23 in number. It is a very correct MS., almost free from error, having been copied by a S'âstri. It is forty-three years old, as we see from the following: श्रीरामभद्रगुरुचरणारविन्दाम्बो नमो नमः । व्ययसंवत्सरे चैत्रबहुले १३ त्रयोदशीगुरुवासरे नृसुहृत्सूरिसूनुना योगानुसुह्रेण लिखितमिदं नाटकं स्वकीयमेव नान्यदीयम् । श्रीरामै* । Though

* It goes on thus :—

रागाख्यवह्निमित्रं यन्नाटकं लिखितं मया ।

नृसिंहसूनुना योगानृसिंहेण मुदायुतम् ॥

श्रीलक्ष्मीनरसिंहभूधरजरत्कारुण्यगङ्गानदी-

पाथोबिन्दुसरो नृसिंहतनयो योगानृसिंहाभिधः ।

श्रीमत्काव्ययवंशवारिधिविधुर्वर्षे व्यये चैत्रके

श्रीमन्मालविकाग्र -[sic.]—मित्रममलं दर्शं लिलेख स्वयम् ॥

The last stanza though carved like the whole MS. is yet uninked, and seems, accordingly, to have been subsequently added. This, as well as the exigencies of the metre, would account for the mention of दर्श as the date on which the MS. was written.

all the various readings of this MS., which I have named G, are not given in the footnotes, the principal of them have either, wherever it seemed necessary, been adopted into the text of the present edition, or have been noticed in the Notes appended.

The seven MSS. are so characterized that they seem to belong to two families. A B C D E are certainly derived originally from one and the same source, as is proved by the fact of their reading a few passages in the same wrong way, *e. g.* शर्मिष्ठाया कृतिः for शर्मिष्ठायाः कृतिः (ACT. II. SP. 5), उपलभते for उपलभे (ACT. V. SP. 97). Of course though originally belonging to the same source, probably D,* they have, subsequently to their genesis, been corrected, and therefore vary considerably from each other, as may be seen from the *variae lectiones* noticed in our foot-notes. MSS. F, and G, on the contrary, form a separate family by themselves. This is apparent from both of them reading certain passages in one and the same way. And yet G differs every now and then from F, a fact that seems to owe its origin to the former, or rather the source of it, having been probably corrected subsequently with the help of other MSS., though it bears no marks of correction in its present form.

As, fortunately, all the MSS. collated for the present edition were almost equally good, and as none of them exhibit a different redaction of the text, properly so called, none of them can be said to be the *basis* of the text herein given to a greater extent than another. All of them have been most minutely and carefully collated, and their differences given in the foot-notes, except such as appeared to me to have arisen from clerical errors.

The Sanskrit version (छाया) of the Prākṛit passages, given in the present edition, though based upon the translation found in

* Thus, *e. g.*, the ते in उपलभेते in D is subsequently scratched, but not sufficiently, and hence the ते was copied into the other MSS.

MSS. D and F, had yet to be greatly corrected by the editor, that of the MSS. in question being, as is usually the case, very inaccurate and incorrect.

One point more requires special notice; the manner, namely, that I have adopted in this edition of writing Prākṛit conjuncts containing aspirates, whether hard or soft. Thus it is usual to write the Prākṛit forms of लक्ष्मी, पुष्प, पृष्ठा as लच्छी, पुप्फ, पुच्छिदा. Editors of Sanskrit-Prākṛit works have always, in fact, followed the same rules in writing Prākṛit conjuncts as they do in writing Sanskrit conjunct letters. And Vararuchi, also, after having enjoined, that "wherever, after performing an elision or substitution enjoined by a rule, a single consonant comes to represent a conjunct, this letter is always doubled, except in the beginning of a word" (शेषादेशयोर्द्वित्वमनादौ, *Prākṛita-prakāś'a* III. 50, Prof. Cowell's Edition), he states, that "wherever the single representative is an aspirate.....it is to be doubled by prefixing its own non-aspirate," (वर्गेषु युजः पूर्वः *Ibid.* III. 51). Vararuchi, therefore, clearly enjoins forms like लच्छी, पुप्फ, and पुच्छिदा, not लक्ष्मी, पुष्प, पुच्छिदा. I must accordingly explain why I have deviated from that grammarian. My authority for the deviation is the concurrent testimony of all the MSS. These have a peculiar method of writing Prākṛit conjuncts. In Sanskrit they give all the components of a conjunct distinctly, but in Prākṛit the presence of the first component of every conjunct letter is merely indicated by a dot placed before it. This dot indicates that the letter before which it is placed is to be *doubled*. Thus what ought to be fully written अत्तमवं, they write अ॰तमवं, *ajjattta* is अ॰ज॰र॰त and not अज्जरत्त. And so also in the case of conjuncts containing aspirates. As दि॰ठा, ल॰च्छी, पु॰फ, पु॰च्छिदा. This practice of indicating a doubling by means of a dot is not only what is found in the Devanāgarī MSS., but even the Bangalore MS., written in Telugu

(that marked G), follows the same method, and that under circumstances which clearly show what importance is attached to this method of writing conjuncts. For it is well known that in the Telagu character the mark for an *anusvâra*, whether this be original, as in सिंह, or substitutionary for any of the five nasals, as in नंद, is a dot put after that letter which has the *anusvâra* in pronunciation. But though this method is followed in respect of Sanskrit words, the dot in the Prākṛit passages of the MS. in question always means a strengthening of the following letter by means of doubling it; and the *anusvâra* is there represented as in the Devanâgarî character by a dot put over the syllable which is to be nasalized by it. It is therefore clear from the general practice of the MSS. that the dot put before a letter in Prākṛit conjuncts indicates that that letter is to be *doubled*. But we have the same sign put before an aspirate that we have before an unaspirate letter. I have also examined many MSS. of other Sanskrit-Prākṛit works, and I have always found the dot to be invariably used as a sign of doubling, and nowhere any the least indication that "the doubling of an aspirate is to be effected by adding before it its own non-aspirate," as taught by Vararuchi in the Sûtra वर्गेषु युजः पूर्वः, III. 51. One and the same sign being used by the MSS. to indicate *doubling*, whether of aspirate or non-aspirate letters, I have simply doubled the letter before which the MSS. put a dot, that is to say, I have not followed Vararuchi's rule about the doubling of aspirates by means of non-aspirates.

PREFACE.

(TO THE FIRST EDITION.)

THE text of the Drama of *Mālavikāgnimitra* was first printed at Bonn in 1840, edited by the late Otto Frederik Tullberg. That edition, however, of the Swedish scholar was, unfortunately, far from being correct. Many a passage in it is corrupt and confused; some verses are given as prose, and speeches of different characters are put into the mouth of one and the same speaker.

Then followed, in 1856, a German translation by Professor Weber. This translation was not based entirely on the unfortunately faulty edition of Dr. Tullberg; but the learned Professor, as might have been expected, took care to examine for himself into the MSS., and proposed many an emendation of the Text in his notes to his translation.

But the original Sanskrit Drama, as far as I am aware, is as yet nowhere printed in a correct edition, based, as every edition of a Sanskrit work ought to be, on the collation of several trustworthy MSS. collected from different parts of India. To supply this desideratum is the principal object I have had in view in preparing the present edition.

The Drama of Mālavikāgnimitra is a remarkable instance of how much a genuine production of a well-known poet may suffer when left to the mercies of distant posterity. The history of that play affords a most instructive illustration of the universal disfavour that is not unfrequently shown to an object that has once had the misfortune of being accidentally disfavoured by a great man. Genuine merit does not always shine forth through all clouds of misfortune. It is as frequently brought to light by an accidental glance of illustrious eyes, as thrown into obscurity by a contemptuous look of them.

Such and no other is the misfortune under which the play of "Mālavikā and Agnimitra" has hitherto laboured. Professor H. H. Wilson, the most eminent orientalist, was the first who brought that drama, along with many others, to the notice of European Sanskrit scholars. But in the account which he gives of this play in his Appendix to the second volume of his excellent work on the Theatre of the Hindus, that great scholar expresses himself rather unfavourably on the merits of the play, and doubts very much whether it belongs to the celebrated author of the *S'ākuntala* and the *Vikramorvas'ya*. Nay he seems to have been of opinion that the play might be the production of a Kālidāsa, who lived perhaps in the tenth or eleventh century, or even later than that.

These and other depreciatory remarks of the great orientalist on the literary merits and the pretensions to antiquity of the drama, followed by the greatly incorrect state in which the text of it was edited and published by Dr. Tullberg, has, in my humble opinion, not a little con-

tributed to the neglect into which the play has hitherto been thrown by the public, to the fact that by some* it is regarded as a production not of that Kâlidâsa of antiquity, who has presented us with the immortal plays of the *S'âkuntala* and the *Vikramorvas'îya*, but of an inferior namesake of him, who belonged to a very modern time. But how far the drama in question deserves that it should be denied the honour of coming from the hands of the celebrated author of the *S'âkuntala*, and how far he himself deserves to be deprived of the credit of writing it, seems to require some examination.

The chief grounds on which Professor Wilson bases his doubt about the legitimacy of the *Mâlavikâgnimitra* as a production of the great Kâlidâsa, are : 1st, that—

* Thus Dr. Hall (*Vâsavadattâ*, preface, page 15) not only believes that the play does not belong to the author of the *S'âkuntala*, but that it does not belong to *any* Kâlidâsa at all. He says, "I will add that the frequent omission in MSS. of this drama of the words attributing it to Kâlidâsa furnishes a strong presumption that they have been foisted into the original composition." I do not understand what words are those that Dr. Hall says are omitted in the MSS. of the play that he examined. It is difficult to see how the prologue can possibly stand without the words attributing the drama to Kâlidâsa. Indeed, the name of Kâlidâsa is twice repeated in the prologue, and unless the name of some other author is "foisted" into the text in place of that of Kâlidâsa in the MSS. of the play that Dr. Hall collated, it is impossible to suppose that they contain the prologue. None of the seven MSS. of the drama, all of them highly trustworthy, that I have collated, omit the words attributing it to Kâlidâsa, and do not furnish any "presumption that they have been foisted" into the text. It were very much to be wished that the learned editor of *Vâsavadattâ* had been more explicit in his note, and stated what particular words are omitted in his MSS., and how the prologue stands therein, if it does stand at all. It may not be improbable that his MSS. are not much superior to those on which Dr. Tullberg based his text of the drama.

"There is neither the same melody in the verse nor fancy in the thoughts;" 2nd, that—"The manners described appear to be those of a degenerate state of Hindu society." Now, as to the first ground, it is not clear what is meant by "the same melody in the verse." Is it intended to be understood that the metrical portion of the drama is rough or loose? The poetry, indeed, of the *Mālavikāgnimitra* is as smooth and flowing as that of the *S'ākuntala* and the *Vikramorvas'īya*. It is as little laboured and artificial as that of those two dramas. It requires as little labour to understand the one as the other. The verse in the *Mālavikāgnimitra* is as regular and model-like as that in the two sister dramas of the poet. How, therefore, the latter can be said to be more melodious than the former cannot, perhaps, be very easily understood. The metres, too, are nearly the same in all the three dramas; so that if they are melodious in the *S'ākuntala* and the *Vikramorvas'īya*, they are not less so in the *Mālavikāgnimitra*.

But there is not "the same fancy in the thoughts" in the *Mālavikāgnimitra* as in the two other dramas. This is, indeed, an objection that carries, undoubtedly, considerable weight with it. It is, doubtless, true that the play in question is not so rich in its poetry as the two other ones, and that the flights of fancy do not soar equally high in our play. Professor Weber would account for this difference by the fact that whereas the *S'ākuntala* and the *Vikramorvas'īya* have their scenes mostly in the woods and forests, and afforded their author opportunities of indulging his fancy in giving excellent descriptions of nature, and that "both rest moreover

upon a mythical background, and consequently bear a more magnificent and ideal character : the *Mālavikāgnimitra* portrays the life in the court of a historic prince, and consequently the bare actuality, with its self-made, and therefore, scanty concerns." Though it is perfectly true that the nature of the subjects and the places of action of the two plays may have contributed to their excellence, by enabling their author to compose them as he has done, and by making us admire them as we do, it is, nevertheless, much open to doubt whether "the life in the court of a historic prince" may have restrained a poet of Kālidāsa's powers and genius in writing as excellent a drama on that subject as on the *Lost Ring* or the *Heavenly Nymph*. Considerable portions of the two dramas, whose legitimacy is unquestionable, have also their scenes in courts of princes ; and if it be urged that *Dushyanta* and *Purūravas* were mythical characters, *Agnimitra* also, who lived according to Professor Weber himself, at least five centuries before Kālidāsa, might have, if the latter wanted it, been invested with as much mythology as was required for dramatic excellence, if this depended on mythology. But instances are not wanting where "the bare actualities" and "the scanty concerns" of unmythical and real persons have supplied materials, even to Sanskrit poets, for dramas, whose excellence is beyond dispute. The subject, for example, of the *Mālatīmādhava* is as unmythical as any that can be imagined.

The task of showing why one work of an author is inferior to another, why one play of a dramatist is not so rich in fancy of the thoughts or fragrance of the

poetry as some other, is one that can hardly be satisfactorily performed by the author himself. Nor can we reject a work as unworthy of a celebrated poet on no other ground than that it does not possess the same excellence in regard to a point that relates to its matter or form, especially when the evidence for holding that it does belong to the same poet is overwhelmingly convincing. If the fact of the comparative excellence and the comparative inferiority of different works of one and the same author is established, all that we can do to account for the fact is necessarily of a general character, and partaking greatly of the nature of a mere conjecture. If this last is strengthened by any corroborative evidence, so as to make it probable, we can proceed no further in the investigation of the question. If, accordingly, I may be allowed to hazard a guess as to the cause of the difference between the poetical worth of the *Mālavikāgnimitra* and that of either of the two other plays, the first that suggests itself to my mind is that the *Mālavikāgnimitra* is the first production of Kālidāsa, that it was written while he was yet young, and while he was yet unknown as a dramatist of note to his contemporaries, and while yet he had not made a name for himself as a poet. Such a supposition seems to be strengthened by the tone of the prologue that introduces to us the drama. The assistant (परिपाश्वकः) of the manager is surprised to hear his master propose that *Mālavikāgnimitra*, a drama composed by Kālidāsa, should be acted, and asks him why a drama of a living poet should be acted, at the neglect of those of the famous Bhāsa and Saumilla. If when the *Mālavikāgnimitra* was com-

posed and acted, the author had been known as a dramatist of note, and if the *S'ākuntala* and the *Vikramorvas'īya* had been written and published, and acquainted the public with their author, the prologue would, in all likelihood, have been differently worded. For that prologue does not seem to introduce to the public the particular drama to which it is attached, but rather the author who wrote it.

We then come to the second objection of Professor Wilson : "The manners described appear to be those of a degenerate state of Hindu society." This is a reproach, which, I am humbly of opinion, is little deserved by the *Mālavikāgnimitra* in particular. If the manners described in that play are indicative of a degenerate state of Hindu society; those portrayed in the two other plays are likewise open to the same censure. Whose manners are they that are degenerate in the play? *Agnimitra* differs little from *Dushyanta* or *Purûravas* in the purity or otherwise of his principles. Marrying more wives than one is a privilege of a Hindu, and whether we observe the present practice, or read of ancient traditions, the privilege is especially allowed to Princes. *Dushyanta* has already a harem of ladies, and yet he makes love to *S'ākuntalâ* ; *Purûravas* likewise has more wives than one, and he does not hesitate to marry *Urvas'î*, a heavenly nymph that, it may be observed, in earthly language would be designated by a name by no means enviable to a woman of good character. The *Mālavikāgnimitra* is no more a domestic intrigue, as it has usually been assumed, than the *Vikramorvas'īya*. King *Agnimitra*'s passion for *Mālavikâ* is as pure, or, perhaps,

more so than that of King Purûravas for Urvas'î. Agnimitra nowhere shows that he desires an unlawful gratification of his passion. We must not be misguided by the fact that Mâlavikâ was in the train of attendants of Dhârîṇi. We are nowhere told that the heroine actually served as an attendant of Dhârîṇi. Even if this had been the case, there would have been nothing of the nature of an *intrigue*, properly so called, in the king's love affairs with Mâlavikâ, as long as he wished to add his mistress formally to his harem by elevating her to the position of a queen. Indian kings were neither in ancient times, nor are they in modern times, very fastidious as to the family of every member of their harems, provided the objects of their passion are possessed of personal beauty and mental accomplishments. We need not go far in search of an illustration. The marriage of S'akuntalâ with Dushyanta, of a girl of illegitimate birth with a king of one of the most renowned dynasties of ancient India, ought to satisfy us. Nor can the play of Mâlavikâgnimitra be pronounced an household intrigue, simply because the court of the king is the scene where the events take place. The amours of Purûravas and Urvas'î likewise have the court of that prince for their locality.

Nor can I see in the character of Mâlavikâ herself, or of Queen Dhârîṇi, or even of the light Irâvatî, of Vi-dûshaka or of the professors of dancing and music, anything that can well be called "degenerate." The only thing to which objection may be taken is, perhaps, the fact that Dhârîṇi does not show quite as much indignation at the king's conduct with regard to Mâlavikâ

as might be expected ; as, for example, Queen Aus'inari does in the Vikramorvas'ya, or, to cite an instance from another poet, Queen Vāsavadattā in the Ratnāvalī. But this is easily accounted for, when we remember that Dhārīṇī is an elderly lady, and that, besides, the poet has given us enough of jealousy and indignation in the character of Irāvati, who, being still young, is evidently better suited to exhibit those passions. If Professor Wilson himself had examined into the charge of "degeneracy," as brought by him against our play, he would have seen cause to modify his estimate of its merits.

But Professor Wilson concludes from the degeneracy of manners which he imputes to the Mālavikāgnimitra, that "it can scarcely be thought earlier than the tenth or eleventh century. It may possibly have been the production of a somewhat later day." This conclusion, based as it is, upon the alleged "degenerate state of Hindu Society," is one that deserves not to be accepted without some diffidence, even if we assume for a moment the truth of the charge of degeneracy brought against the drama. For it is difficult to see why Professor Wilson thought that the alleged "degenerate manners" of the play suited the tenth or eleventh, or even a later century, any more than say the sixth or seventh, or any other century before or after the age which he so arbitrarily assigns to the genesis of the drama. The fact seems to be that the allegation is as little founded as the inference that is made to rest upon it.

The principal object, however, which I have in view here is not to examine the *pros* and *cons* of the antiquity

of the drama, but the question whether it belongs to the renowned author of the S'âkuntala and the Vikramorvas'îya. If a successful attempt is made to answer this question, the more general question of the age of Kâlidâsa may be left to be investigated elsewhere more appropriately.

Now, what are the means by which we can hope to prove that an extant work, the age of whose genesis is long gone by, belongs to a certain author? We have, I think, to consider the external as well as the internal evidence relating to the work in question. But if the work is several centuries old, external evidence as regards such a composition is reduced merely to the form of tradition, written and oral. Oral tradition, perhaps, if it is several centuries old, loses a great deal, in fact, almost the whole of its claim to be regarded as satisfactory evidence. But if there is a written tradition, and this tradition is written in the words of the author himself, and if no one has ever doubted its correctness, we must, by all means, accept it as conclusive evidence. Now what is the nature of external evidence as regards the drama tending to show whether it does or does not belong to the author of the S'âkuntala and the Vikramorvas'îya? The very prologue itself unequivocally states that the drama is a production of Kâlidâsa; and nobody has ever doubted that this Kâlidâsa is the same individual as the author who has given us the two other plays. The same kind of tradition, namely, the statement of the author introducing the play to the public, implicitly and universally believed, that fathers the S'âkuntala and the Vikramorvas'îya upon Kâlidâsa, is the tradition that

attributes the *Mālavikāgnimitra* to him. In all the three plays *Kālidāsa* is stated to be the author who composed them. If either of the two plays of *S'ākuntala* and *Vikramorvas'īya* were to be denied to-day to be the production of the same *Kālidāsa* who composed the other, laying aside internal evidence, what positive evidence should we have to show that they both belonged to one and the same *Kālidāsa*? So far then as external evidence goes, there is none to show that the *Mālavikāgnimitra* belongs to a different *Kālidāsa*; but, on the contrary, the prologue most positively declares that the play belongs to *Kālidāsa*. By external evidence, therefore, we have no grounds to suspect that the *Mālavikāgnimitra* is the production of another *Kālidāsa*. Traditional external evidence has always attributed it to the same *Kālidāsa*, till Professor Wilson chose to doubt the correctness of the tradition.

Turning then to internal evidence, we may observe in the outset that the prospects of success here are more hopeful than in any other means that may be used as an argument for showing that the *Mālavikāgnimitra* belongs to the author of the other two great plays. The internal evidence goes so far to prove the great *Kālidāsa*'s authorship of the play, that even if we had not the profession of the poet himself in the prologue, we should never hesitate, after a careful perusal and comparison of the three plays, to pronounce that the *Mālavikāgnimitra* comes from the same hands as the *S'ākuntala* and the *Vikramorvas'īya*.

Every great writer, whether of prose or poetry, has always a settled style of composition. This is especially

the case with those poets and authors who take delight in an easy and natural expression of their thoughts, and never surrender their good sense and fondness for perspicuity to a laboured and obscure style of writing. Whatever is natural and ordinary will be frequently repeated in the writings of one and the same author. And accordingly, there are so many analogies, or, I had almost say, identities of expression, everywhere to be met with in the diction and ideas of the three dramas of S'ākuntala, Vikramorvas'īya, and Mālavikāgnimitra, that it is impossible to explain them on any other ground than that of the identity of their author. The simple occurrence of the same expressions and phrases in different works does not, it is true, necessarily show that the works come from one and the same author, but it is the repetition of those analogous expressions, phrases, and ideas with a characteristic *frequency* in each of the compositions, that is of importance in determining the identity of their author.

As regards diction the following analogies may be quoted:—अचाहिदं (अयाहितम्), 'great misfortune.' Cf. note on IV. १५३.—संभावय्, 'to honour.' Cf. note on III. ८६.—स्वनियोगम् अशून्यं कुरु, 'Go thou about thy business,' i. e., 'retire, and leave us alone.' Cf. note on II. ३.—मा, with the future tense, in the sense of either the prohibitive imperative or '*lest* with the subjunctive.' Cf. note on I. १५६.—निर्बन्धः, in the sense of 'importunity.' Cf. note on I. १२३.—पारेदि (पारयति), in the sense of 'he can.' Cf. note on III. ६८.—अथि विसेसो (अस्ति विशेषः), 'there is some change [for the better].' Cf. note on IV. ४०.—पुटमो कप्पो (प्रथमः कल्पः), 'an excellent alternative.' Cf. note on I. ८०.—अणु-

णअं गेणहदि (अनुनयं गृह्णाति), 'allows himself to be assuaged and reconciled.' Cf. note on IV. १७२.—पदं कृ, 'to enter upon,' 'to set foot upon.' Cf. note on III. ११७.—पाबं आसङ्कदि (पापम् आशङ्कते), 'suspects something unfortunate.' Cf. note on IV. १५४.—सर-ओओ (स्वरयोगः), 'harmony of sounds,' 'voice.' Cf. note on V. ७३.—अन्तरेण with the accusative, 'as regards,' 'with reference to.' Cf. note on IV. १६.—शरणम्, 'the sacred abode of [Agni, &c.]' Cf. note on V. 121.—समाजइदुं (समाजयितुम्) 'to pay one's respects to.' Cf. note on V. 164.—अनात्मज्ञः 'foolish,' 'silly.' Cf. note on I. ४६.—गहिदथ्या (गृहीतार्या), 'she who has understood the matter.' Cf. note on III. ११९.—विसंवा-दिदो (विसंवादितः), 'caused to be disappointed.' Cf. note on I. १५६.—लङ्घइस्सदि (लङ्घयिष्यति), 'will hurt,' 'will cause harm to.' Cf. note on IV. १२६.—पकिदिथ्यो (प्रकृतिस्थः), 'recovered.' Cf. note on IV. ६८.—उवआरादिक्रमं पमज्जिदुं (उपचारातिक्रमं प्रमादुं), 'to atone for disdaining the king's prostration.' Cf. note on IV. १४७.—वसन्दावदार-सूअणि (वसन्तावतारसूचकानि), 'indicative of the first appearance of spring.' Cf. note on III. २०.—पस्स-परिवट्ठिणी (पार्श्वपरिवर्तिनी), 'standing by.' Cf. note on V. २९.—पर्याप्तिमेतावता कामिनां, 'this that I hear is enough for lovers.' Cf. note on III. १२६.—एत्तिओ मे विहवो (एतावान् मे विभवः), 'thus far the strength of my genius and no further.' Cf. note on II. ४३.—अप्पणो छन्देण (आत्मनश्छन्देन) 'after thy own wish.' Cf. note on III. ११०.—विशेष, at the end of a compound, giving the notion of 'excellence' to the sense of the substantive to which it is affixed, as आकृतिविशेष, शिलाविशेष. Cf. note on IV. १३२.—विभावेमि (विभावयामि), 'I recognise,' 'I infer.' Cf. note on IV. १००.—अलं भवदो परिदेविदेण (अलं भवतः परिदेवितेन), 'away with your lamentation.' Cf. note on III. १४.

These are some of the analogies of expression which strike at once a careful reader and comparer of the three dramas as being characteristic of one and the same

author. A few more, not noticed here, may be found in the Notes. Any one that makes it his object to find such analogies from the three poems—Raghuvamś'a, Kumârasambhava, and Rîtasamhâra, and the three dramas of S'âkuntala, Vikramorvas'îya and the Mâlavikâgnimitra,—will, doubtless, be able to swell the list I have given above, by adding a great number of more similarities and identities of expression.

Let us now turn to analogies of thought. The following are a few of them:—The regret of the king that while the As'oka is blessed by the touch of Mâlavikâ's foot, he himself enjoys no such favour, and is therefore unhappy. A similar address to a bee in the S'âkuntala. Cf. note on III. १२८.—The trustworthiness and the cutting sharpness of the flowery weapon of the god of Love. Cf. note on III. १७.—The withdrawing of characters from the stage, with the pretext of driving away the young deer. Cf. note on IV. १२६.—Comparison of the hand of a beautiful woman with the S'yâmâ creeper. Cf. note on II. २०.—The gracefulness of beauty, in whatever posture and state this may be. Cf. note on II. २०.—The erection of hair through an amorous emotion compared to the sprout of a tree. Cf. note on IV. १.—The fulfilment of a Brâhman's words. Cf. note on III. ६९.—Description of the flower *Kurabaka*. Cf. note on III. ३१.—Surprise of Nipunîkâ, that she should be supposed to have told her mistress what was untrue. Cf. note on IV. १४२.—The scene of Irâvatî accompanied by her attendant, Nipunîkâ, wandering through the garden in search of the king, greatly analogous to that of Queen Aus'inari and her attendant, *Nipunîkâ*, in quest of King

Purūravas. Cf. note on IV. १४१.—The comparison with the thief who has been caught in the act of committing theft. Cf. note on III. १५७.—Sweet professions of love without love. Cf. note on III. 23.—The scornful refusal of the king's apology by Irāvatî affords him an excuse for neglecting her. Cf. note on III. १७५.—The green pigeons sitting on the sloping roofs of the palace. Cf. note on II. ४३.—A woman wearing the dress and bedecked just with those ornaments that she should have as the wife of a living husband. Cf. note on I. २१.—The eight forms or bodies of God (ईश). Cf. note on I. १.—The watching for an opportunity by the king to step forward and show himself to his mistress. Cf. note on III. १३०.—Vidūshaka's fear of snakes. Cf. note on IV. १६१.—Personification of the Vernal Beauty. Cf. note on III. ३१. Many more analogies in thoughts may, doubtless, be added to this list from the poems and the other dramas which are allowed to belong to the Kālidāsa of antiquity.

There are some other peculiarities of the author of the S'ākuntala and the Vikramorvas'īya that make themselves felt by their conspicuous presence in the Mālavikāgnimitra also. Thus, it is a characteristic of Kālidāsa's writings that they all begin with a charmingly modest introduction, marked by great diffidence. The great poet never thinks that he has done well, until what he has done is pronounced good by the learned. The Raghuvars'a (i. 10), and the S'ākuntala (p. 2, ll. 6, 7, आ परितोषाद् विदुषाम्) lay down the maxim, and it is repeated in our play (II. २८). Bhavabhūti and others, on the contrary, do not consider it at all inconsistent with modesty to

give long descriptions of their genealogies and of their own attainments.* Some of them, again, Bhavabhūti, for example, are defiant, and challenge the public in their introductions. It may also be observed that the *Nāndī*, or the opening and benedictory part, is characteristically short, consisting of one stanza only, in dramas that belong to Kālidāsa, while that of other dramatists is extravagantly long, consisting oftentimes of three, four, or five stanzas, and full of metaphysical and mythological nonentities. We may add, further, that the introduction of the dramas of Kālidāsa, as these are easy and temperate in their style, and were probably on that account intelligible to a majority of their audiences, never contains any explanation of their plots or subjects, and they always glide imperceptibly, as it were, from the reality of the stage-manager and his assistant into the scenic commencement of the play. Other authors, on the contrary, with little good taste, give a summary of the play's contents in their introductions, and end them abruptly, or, at least, so as clearly to show where the introduction ends and the play begins. We must not forget also that Kālidāsa is more fond of the *āryā* metre in his plays than other dramatists. This *āryā* metre is of as frequent occurrence in the *Mālavikāgnimitra* as in the *S'ākuntala* and the *Vikramorvas'īya*.

These and other analogies will strike any careful reader of the three plays. The reader will in vain seek for similar "points of contact," as Professor Weber calls

* See Bhavabhūti's introduction to his *Mahāvīracharita* or to his *Mālatīmādhava*, and also the *Uttarāramacharita*; also Rājas'ekhara's *Viddhas'ālabhanjikā*.

them, in works that professedly belong to different authors, unless one of them has designedly imitated in his own writings the diction, the style, the thoughts, the fancies, the modesty, and good sense of another. The conclusion that will force itself irresistibly on the mind of a reader of the three plays, that they all belong to one and the same author, can hardly be unsettled by a suggestion that the similarities may be explained on the ground of imitation. If the *Mālavikāgnimitra* be the work of a person who made it his study to imitate *Kālidāsa*, it is a most singular instance of imitation, unparalleled, probably, in the wide range of literature of ancient or modern times. What should we say of the imitating powers of a man who so transformed himself into another person that he was able to copy most faithfully every characteristic, great or small, of his master,—his style, his diction, his thoughts, his words, his taste, his good sense, his modesty, and, what is most surprising, his name itself? But when did this most unique imitator live? He could not have lived in the time of the great *Kālidāsa*; nay, not even soon after him. For the imitation of a poet like *Kālidāsa*, either during his lifetime or at any time subsequently, when there were critics who were yet familiar with the personal history of the great author, would surely be known by its true nature, and we should certainly have had some tradition handed down to us in one shape or another of so singular an imitator as that who composed the *Mālavikāgnimitra*. But if we should suppose that the imitation is a production of a modern age, say the time of Bhoja, when there was an unequalled activity in the cultivation of Sanskrit learning, it is impossible to think that the

drama should bear no stamp whatever of the time when it was composed. For it is granted by Professor Wilson himself that it is free from all the "extravagancies of modern composition." It has none of those faults of bad taste and unnaturalness which distinguish modern Sanskrit poems and dramas.

Nor can we account for the wholesale similarities by supposing that the *Mālavikāgnimitra* is an adaptation. We know of no original to which such an adaptation could be referred. And we have also to remember that adaptations, by their very nature, are devoid of all originality, of all invention. The *Mālavikāgnimitra*, however, whatever its poetical merits, may fairly be allowed to be as much distinguished for the display of those qualities as the two other dramas of Kālidasa.

What is then the fact? What is it that caused Professor Wilson, and, through him, several other European scholars, to doubt whether the play under notice really belonged to the author of the *Lost Ring*? The poetical worth of the *Mālavikāgnimitra*, even if not so great as that of either of the two other dramas, ought not, I think to be reckoned as sufficient ground for holding that it belongs to a different author. All the works of a poet, even those that actually come to our hands after all the care bestowed on them by their author, are far from always being equally excellent. Every literature, whether modern or ancient, will, I think, supply instances of different works by one and the same author of world-wide fame exhibiting various powers of poesy and invention. And yet it will never do to reject the less

good productions, and call them spurious, or, which is the same, attribute them to inferior hands.

Though I do not here undertake to treat the question of Kâlidâsa's age, it seems nevertheless desirable that Professor Wilson's statement that the present drama may belong to the tenth or eleventh, or even a later century, should be carefully sifted before we accept it as correct. Indeed, the great orientalist himself appears to have been, in the same summary of the drama, more than half willing to modify his statement by referring, with a candidness as great as his learning, to such of its features as would require us to assign it to a greater antiquity than the tenth or eleventh century after Christ.

"The dramas," says Professor Wilson, "written in more recent periods are, invariably, as far as is yet known, mythological, and have some one of the forms or family of Vishṇu for the hero. There is no such thing as a decidedly modern drama the business of which is domestic intrigue." Whatever may be thought of the reason that he gives to account for that fact,—viz., that "such a subject, indeed, was wholly incompatible with Hindu feelings, as affected by intercourse with their Mahomedan masters, whether the effect of that intercourse was terror or imitation,"—it is perfectly correct that modern poets and dramatists seem to have written under the notion that poesy should not be debased by being made to celebrate the deeds of any hero who was not somehow or other connected with any of the incarnations of the gods; they have certainly left us no play,—with the exception, perhaps, of the Viddhas'âlabbhanjikâ, that belongs to the eleventh century, of the Ratnâvalî that may be referred

to the beginning of the twelfth century, and of the *Mrigāṅkalekhâ*, which Professor Weber aptly styles “a mixture of *Ratnâvalî*, *Urvas’î* and *Mâlatimâdhava*,”—that has for its subject the domestic love-affairs of an (to us) insignificant king like *Agnimitra*. The fact, therefore, of the subject of the present drama being very unlike any that modern writers were likely to choose to write upon, seems to point to a very much earlier period than the tenth or eleventh century as the age to which the production of the play under notice should be referred.

Again, as Professor Wilson says, the history of the hero, *Agnimitra*, as described in the play, is of considerable weight towards determining approximately the age when the drama must have been composed. The full history of *Agnimitra* or his father *Pushpamitra* is nowhere given in Sanskrit works that have come down to us. The *Purâṇas** mention *Pushpamitra* as the founder of the S’unga dynasty, but they nowhere give any more detailed account of him than that he dispossessed his master, *Bṛihadhratha*, the last of the *Maurya* dynasty, of his crown, and usurped it, probably, as Professor Wilson supposes, in favour of his son. But nothing is said of *Agnimitra*, the hero of our play, except that he succeeded his father, *Pushpamitra*. To suppose then that the *Mâlavikâgnimitra* is the production of so late a date as the tenth or eleventh century would necessitate another supposition that the history of *Pushpamitra* and his son, *Agnimitra*, which is so familiarly alluded to in the drama, existed during these ages in a far more copious

* Cf., for instance the *Bhâgavata Purâṇa* XII., l. 15. Also Wilson’s *Vishṇu Purâṇa*, (pp. 470, 471).

form than the bare mention of the princes in the Purâṇas. Nothing, however, favours such a supposition. The only inference, therefore, that is possible is, that the play was written while the story of Pushpamitra and Agnimitra was yet fresh in the memory of men, though not quite so fresh as to make it too recent to be made the subject of a drama. This would certainly require that we should assign the piece to a time several centuries earlier than the tenth or eleventh century, since Pushpamitra founded the dynasty that immediately followed the Mauryas, and must have accordingly done so about 160 years before Christ. To suppose that the deeds of Agnimitra were chosen to be the subject of a drama at a time when nothing more was known of him than we know through the Purâṇas, would be to suppose what is not at all probable.

But, in addition to this consideration, "the style of the play," says Professor Wilson, "is very unlike that most common amongst modern writers, and most highly esteemed, being free from all jingle of sounds and from metaphorical common-place; it does not even affect anything like the uniform smoothness which seems to have preceded and ushered in the extravagancies of modern composition." Who will not be struck by the simplicity and elegance of the style of the Mālavikāgnimitra, the total absence in it of those monstrous long compounds, which are so wearisome already in Bhavabhūti, who belongs to the beginning and middle of the seventh century? If we had nothing else to guide us in fixing with tolerable exactness at least the century which produced the present play, the style and diction of it would alone be

sufficient for assuming that it could not have been the production of any time that was not several centuries prior to the age of Bhavabhūti. In what author, again, of those ages of elaborateness and pedantry, of which the beginning is marked by the great Bhavabhūti and Bāṇa, shall we find such a sound piece of criticism as that put into the mouth of the stage-manager (Act I. Sp. ६) by the author of the Mālavikāgnimitra? As Professor Wilson truly remarks, "it is the sentiment of a day long gone by."

There is yet another point, which, though failing against our expectations, to determine the age of the drama at present, may yet possibly reward future research. I allude to the mention in the prologue of the poets Bhāsa, Saumilla, and Kaviputra as predecessors of Kālidāsa. Unfortunately, Sanskrit chronology is as yet, and perhaps will be, it is difficult to say for how many ages to come, a labyrinth of uncertainties. If nothing positively is known about the time when Kālidāsa flourished, it is equally uncertain when Bhāsa, Saumilla, and Kaviputra, his predecessors, lived! To add to the uncertainty of the ages of these latter, there are some manuscripts which read those names in different ways. Dr. Tullberg chose to read, according to one MS., which is identical with that used by Professor Wilson, and which Professor Weber calls "bad in many ways," धावकसौमिल्लकविपुत्रादीनां in the prologue. Professor Weber is right in his guess that the reading *Dhāvaka* in place of *Bhāsa*[ka], found as it is in one single "bad" MS., is a correction "coming from a scribe who knew *Dhāvaka*, and not *Bhāsa*[ka]," the *lectio difficilior*, and must therefore, as

is often the case, have substituted it for the latter. Dr. Hall (*Vāsavadattā*, preface, page 15,) believes that he has come to the conclusion “that the poets whom it [the play] names with Bhāsaka are Rāmila and Saumilla.” None of the seven MSS., however, which I have collated give either *Dhāvaka*, as hinted at by Professor Wilson, and adopted by Dr. Tullberg, nor Rāmila, as added by Dr. Hall. They all unanimously read Saumila for the second, Bhāsa for the first, and except one (G.) they read simply the honorific मित्र for the third. Now nothing is known of any of these two or three poets referred to in the prologue. Bhāsaka is nowhere mentioned as a poet. It is a mere gratuitous conjecture that Bhāsaka may be the same as the Bhāsa so much applauded in the introduction * of the *Harshacharita*, and mentioned by Rājas'ekhara in the verses quoted from the *S'ārngadhara-paddhati*.† But, supposing *Bhāsa* to be the correct reading, and not *Bhāsaka*, we gain nothing, as all that we know of *Bhāsa* is that he was a dramatist, and flourished before Bāṇabhatta, as shown by the passage from the *Harshacharita*. Of *Saumilla* we know absolutely nothing at present, nor of *Kaviputra*, if that be one of the predecessors named in our prologue. It is just possible that future researches into the history of *Bhāsa* or *Saumilla* or *Kaviputra*, none of whose works are known to exist, may throw some light on the earliest limit of age that we must assign to Kālidāsa.

* सूत्रधारकृतारम्भैर्नाटकैर्वहुभूमिकैः । सप्तकार्येशो लेभे भासो देवकुलैरिव as quoted by Dr. Hall, *Vāsavadattā*, preface, page 14.

† भासो रामिलसौमिलौ वररुचिः श्रीसाहसङ्कः कविर्मेंघो भारविकालिदासतरलास्कन्धः सुवन्धुश्च यः । &c., *Ibid.* page 20.

The character of "*Parivrājikā*" in the play appears to me of some importance in examining Professor Wilson's statement that the *Mālavikāgnimitra* belongs to the tenth or eleventh, or even a later, century. As Professor Wilson says, "a *Parivrājikā* denotes an ascetic female of the Bauddha faith," and though, according to him, "there is nothing in the piece to assign the character to any particular sect," it does most likely belong to the Bauddha religion. A female ascetic, properly so called, is nowhere met with in the Brahmanical writings. A widow, who, not burning herself on the funeral pile of her dead husband, survives him, and leads a life of austerities, is, no doubt, a kind of '*Sannyāsinī*,' or '*Parivrājikā*'; but such a widow is neither called by the latter name, nor enjoined to assume the garments of the ascetic; nor is the 'widow *Sannyāsa*' ever praised as a "path fit for the virtuous" (सज्जनस्य पन्थाः Act. V. Sp. १००); but, on the contrary, that honour is given to the widow who burns herself with the corpse of her husband, and the 'widow *Sannyāsa*' is enjoined only as an alternative when the woman, under peculiar circumstances, is prevented from sacrificing herself to the flames. Nor are such garments as the *Parivrājikā* of the play assumed enjoined by the Hindu *S'āstra* to be worn by widows. When to this we add that the *Parivrājikā*, as the word signifies, is a wandering or itinerant mendicant, while the Hindu widow in general is never a *wandering mendicant*, it is perfectly clear that Kaus'ikī does not profess the Brahmanical religion. Further, wherever we meet with a *Parivrājikā* it is a Buddhistic female mendicant belonging to one or other of the sects of that religion. And when we bear in mind that though there may have

been female itinerant mendicants belonging to any other sect, they are nowhere stated to have been reverentially treated in the courts of kings, it is highly probable, nay, almost certain, that Kaus'ikî was a Buddhistic mendicant. And when the religion of Buddha had already been banished from India by the end of the eighth century, it is not very natural to suppose that an author, who wrote, according to Professor Wilson, in the tenth or eleventh century, when the Professors of the Brahmanical faith looked down upon the few lingerers, if these were left behind in any considerable number, from amongst their once powerful rivals, may have introduced a character in his drama professing the despised religion, and may have, moreover, made the whole court of a powerful prince pay her a most reverential homage. Such a supposition would only be possible if the author of the *Mālavikāgnimitra* had made it his object to represent by means of that play how Buddhism, that was dead in his time, had once been revered in the courts of princes. But such is not, as any one may perceive, the burden of the play; nor is it at all likely that *Agnimitra* might be chosen as an exemplary champion of Buddhism, even if the poet had intended to sing the former greatness of that religion, since the S'ungas, to which dynasty *Agnimitra* belonged, are represented to have been far from favourable to the followers of Buddha. The probability, therefore, is that the play was written, not at a time when Buddhism was despised, and had already been driven out of India, but when it was still regarded with favour, and was looked up to with reverence; and this must refer us to a time several centuries prior to the tenth or eleventh century after Christ.

In conclusion, I must confess I do not see the slightest ground for the supposition that the Mālavikāgnimitra belongs to a different Kālidāsa from the author of the "Lost Ring" or the "Heavenly Nymph," a supposition accidentally entertained by Professor Wilson, and unfortunately strengthened subsequently by the very incorrect state in which the public has had to read the play in Dr. Tullberg's edition. If by the present edition any success is achieved in the eyes of the cultivators of Sanskrit literature in restoring the play to its original purity, and in enabling thereby the reader to judge whether it does or does not belong to the great Kālidāsa, I shall regard my humble task more than sufficiently rewarded. And as for the author of the play, I hope I may be allowed to say, with the learned Professor Weber,—*"So möge sich denn dies zierliche Drama auch in einen weiteren Kreise, als bisher, Freunde erwerben und zu dem wohl verdienten europäischen—[I had rather say *allgemeinen*]*—Lorbeerkränze des Kālidāsa, seines Verfassers, dadurch ein neues duftiges Blatt hinzugefügt werden !"**

S. P. P.

Deccan College, Poona,
1st September 1869.

PREFACE.

(TO THE SECOND EDITION.)

—◆—◆—◆—

To the present edition of the *Mālavikāgnimitra* I have added all the difference of reading found in the Telegu MS. G. This manuscript had arrived somewhat too late for the first edition to embody in it all the variety of lection to be found therein. I therefore contented myself on that occasion with noticing some of the most noteworthy readings which I then found, but did not collate my text with it throughout. This I have done on the present occasion and have embodied in the foot-notes whatever I have not adopted in the text. A great many passages as read in the first edition have been improved in the present one through the collation of G with our text, but no improvement has been adopted unless it appeared to me on mature consideration to restore the passage to its original purity so far as I could judge. Another distinguishing feature of the present edition is the publication with the author's text of the Sanskrit Commentary by Kāṭayavema. This Commentary I had received through the kindness of a friend at Mysore of my friend the late Mr. Vīrabhadra Maḍavalayyā, soon after the first edition was published in 1869, and I could not use it for that edition. On carefully comparing the text of the play with this commentary I have found reason to alter some passages in the former in accordance with the explanations of the latter. And

on the whole the number of passages which I venture to hope I have restored to their original purity by the aid of the Telegu MS. G, and of Kâṭayavema's Commentary is considerable ; and I flatter myself with the belief that though my first edition of the play was superior to any version thereof that had before that time been given to the world, the present edition is as superior to the first edition as the latter was to the previous forms in which the play was available to the public.

The commentary is almost wholly confined to the giving of a Sanskrit version (ञ्जा) of the Prâkrit passages and illustrating the rules of rhetoric or Alankâra. It rarely troubles itself about the Sanskrit prose passages. As for the Sanskrit verses it explains only a few of them.

As the commentary supplies a chhâyâ I have omitted that which I had added of my own to the first edition. Kâṭayavema sometimes differs in his readings of the Prâkrit passages. Wherever he differs in his reading of any word an asterisk is placed over the form or word which he reads, to indicate a difference of reading. He sometimes reads more than is found in our text. Wherever the difference does not represent an explanatory synonym or phrase of his own, but a real addition to the text as read by us, I have placed the sign of plus (thus +) over the word forming the difference. Sometimes Kâṭayavema reads the words of the text in a different order. I have placed the letter P over words which have thus been assigned a different place, to indicate that they occupy according to Kâṭayavema's version a *position* different

from that which we have assigned to them in the present edition.

I have made little or no change in the Critical Notice and in the Preface attached to the first edition, except (1) altering the references to *page* and *line* to references to the number of *Act* and the number of *Speech*, except (2) altering the reference to the date of Bhavabhūti from the beginning of the eighth century to the beginning and middle of the seventh century (see my *Gaiḍavaho*, introduction, Note IV.) and except (3) altering the reference to the name of the poet Kaviputra.

I have altered the English Notes so as to bring them into conformity with the text as now given out, and have also added largely thereto. I am not quite without hopes that the reader will perceive here also a very perceptible change for the better over the first edition. My materials having been considerably improved by the accretion of the Telegu Manuscript and of the commentary, I have not only been able to improve the purity of the text, but have also been able to make corresponding improvements in the English Notes.

S. P. P.

BOMBAY,

5th March 1887.

१ एकैश्वर्ये स्थितोपि प्रणतबहुफले यः स्वयं कृत्तिवासाः
 कान्तासंमिश्रदेहोप्यविषयमनसां यः पुरस्ताद् यतीनाम् ।
 अष्टाभिर्यस्य कृत्स्नं जगदपि तनुभिर्विभ्रतो नाभिमानः
 सन्मार्गालोकनाय व्यपनयतु स नस्तामसीं वृत्तिम् ईशः ॥ १ ॥

१ एकैश्वर्य इत्यादि । स ईश्वरः सन्मार्गालोकनाय सन् प्रशस्तो
 मार्गो मोक्षमार्गः तस्यालोकनाय वः युष्माकं तामसीं तमःसंबन्धिनीं
 वृत्तिं प्रवृत्तिं व्यपनयतु अपाकरोतु इति संबन्धः । कथंभूत ईश्वरः ।
 यः प्रणतबहुफले बहूनि फलानि यस्मात् तथोक्तं प्रणतानां प्रणामं कु-
 र्वताम् । भक्तानाम् इत्यर्थः । बहुफलं तस्मिन् एकैश्वर्ये । ईश्वरस्य
 आवः ऐश्वर्यम् एकं मुख्यम् । अनन्यसाधारणम् इत्यर्थः । तच्च तद्
 ऐश्वर्यं च तस्मिन् स्थितोपि । अणिमाद्यैश्वर्ययुक्तोपीत्यर्थः । स्वयम्
 आत्मना कृत्तिवासाः कृत्तिश्चर्म वासो वसनं यस्य स तथोक्तः । यः
 कान्तासंमिश्रदेहोपि कान्तया स्त्रिया संमिश्रः संमिश्रितो देहो यस्य
 तादृशोपि सन् अविषयमनसाम् न विद्यन्ते विषयाः शब्दादयो येषां
 तानि अविषयाणि मनांसि येषां तेषां यतीनां संयमिनां पर[स्ताद्]
 श्रेष्ठः । दिक्शब्दात् सप्तमीप्रथमाभ्यां दिग्देशकालेष्वस्तातिरिति अस्तातिप्रत्ययः ।
 अष्टाभिस्तनुभिः पृथिव्यादिमूर्तिभिः कृत्स्नं सर्वं जगत् लोकं विभ्रतो
 धारयतो यस्य अभिमानः प्रणयो ममत्वं न भवति ॥

१ We read एकैश्वर्ये with G K and
 D F, and प्रणतबहुफले with G K.

The other MSS. read एकैश्वर्य° and
 प्रणतबहुफलो.—F G वः for नः.

1 MS. सत्प्रश°.

2 MS. तथोक्तः.

3 MS. °भावमैश्वर्य°.

4 MS. दिक्शब्दस्य.

नान्द्यन्ते

२ सूत्रधारः । नेपथ्याभिमुखम् अवलोक्य । मारिष इतस्तावत् ।

३ पारिपार्श्वकः । प्रविश्य । भाव अयम् अस्मि ।

४ सूत्र० । अभिहितोस्मि परिषदा कालिदासग्रथितवस्तु माल-

एषु विशेषणेषु विरोधालंकारेण अस्य लोकातिशायित्वं व्यज्यते ॥
अत्र प्रणतबहुफलैकैश्वर्यस्थित्या कान्तासंमिश्रणेन जगद्भरणेन ई-
श्वर इत्यनेन च लोकोत्तरः कश्चिद् राजा अस्मिन् नाटके वर्ण्यते इति
सूच्यते ॥ सन्मार्गालोकनाय इत्यनेन अत्र कश्चिद् मार्गाभिनयः प्र-
तिपाद्यत इति सूच्यते । मार्गो नाम नाट्यविशेषः । तद् उक्तम् ।

मार्गो देशीति तद् द्वेधा कथितं नाट्यवेदिभिः ।

तत्र मार्गो भवेन्नाट्यं नाट्यवेदोक्तलक्षणम् ।

इति ॥

एष नान्दीश्लोकः ॥ नान्द्यादिलक्षणं तु शाकुन्तलव्याख्यायाम् अ-
भिहितम् । अत्र

पदादिनियमोपि वा

इति विकल्पात् पदादिनियमाभावः ॥

२ कथाप्रस्तावनां विवक्षुस्तदङ्गयोः प्ररोचनामुखयोः प्रथमं प्रस्तौति
नान्द्यन्त इत्यादिना । इतस्तावद् इति । आगम्यताम् इति शेषः ॥
मारिषो नटः सूत्रधारेण मारिष इति वाच्यः ।

सूत्री नटेन भावेति तेनासौ मारिषेति च ।

इत्युक्तत्वात् ॥

३ पारिपार्श्वं यथा तथा वर्तते इति पारिपार्श्वकः । नट इत्यर्थः । परिमुखं च इत्यत्र
चकारात् ॥

४ चिद्वत्परिषदा इत्यनेन सभाप्रशंसा कृता ॥ कालिदासग्रथित-

४ G चिद्वत्परिषदा for परिषदा.

१ MS. कथं for कथा°.

२ MS. पारि°.

३ MS. °पार्श्वकः.

४ MS. °प्रशंसा तु कृता.

विकाग्निमित्रं नाम नाटकम् अस्मिन् वसन्तोत्सवे प्रयोक्तव्यम्
इति । तद् आरभ्यतां संगीतकम् ।

५ पारि० । मा तावत् । प्रथितयशसां भाससौमिल्लकविपुत्रादीनां
प्रबन्धान् अतिक्रम्य वर्तमानकवेः कालिदासस्य क्रियायां
कथं परिषदो बहुमानः ।

६ सूत्र० । अयि विवेकविश्रान्तम् अभिहितम् । पश्य
पुराणम् इत्येव न साधु सर्वं
न चापि काव्यं नवम् इत्यवद्यम् ।
सन्तः परीक्ष्यान्यतरद् भजन्ते
मूढः परप्रसयनेयबुद्धिः ॥ २ ॥

वस्तु कालिदासेन प्रथितं वस्तु कथा यस्मिंस्तत् तथोक्तं मालविका-
ग्निमित्रम् । अधिकृत्य कृते ग्रन्थे इति अण् । यथा मालतीमाधवम् ॥ वसन्तो-
त्सव इत्यनेन कालनिर्देशः कृतः ॥ संगीतकं नाम कार्यत्रयम् । तद्
उक्तं संगीतरत्नाकरे ।

नृत्तं गीतं तथा वाद्यं त्रयं संगीतकं स्मृतम् ।

इति । आरभ्यताम् प्रयोक्तुं यत्नः क्रियताम् ॥

५ मा तावत् । मा इति निवारणे । भासः कविपुत्रः सौमिल्लक
इति प्राक्तनाः कवयः । प्रबन्धान् रूपकाणि । अतिक्रम्य परिहृत्य
इत्यर्थः । कालिदासस्य कालिदासनामकवेः क्रियायाम् कृतौ रूपके
कथं बहुमानः आदरातिशयः । कथमिति आक्षेपे ॥

६ विवेक[वि]श्रान्तम् विवेकदुर्बलम् । विवेकशून्यम् इत्यर्थः ।
क्रियाविशेषणम् एतत् ॥ पुराणम् इत्यादि । सर्वं कवेः कर्म काव्यम् ।

१ G om. मा तावत्.—A B C D E F
भासकविसौमिल्लकविमिश्रादी० We with
G and K, only the latter must
have read भासकविपुत्रसौमिल्लादीनाम्,

and that G reads भाव० for भास०.
—G वर्तमानस्य कवेः.

६ G om. पश्य and reads श्रो (=श्रोत्र) instead.

७ पारि० । आर्यमिश्राः प्रमाणम् ।

८ सूत्र० । तेन हि स्वरतां भवान् ।

शिरसा प्रथमगृहीताम् आज्ञाम् इच्छामि परिषदः कर्तुम् ।

देव्या इव धारिण्याः सेवादक्षः परिजनोयम् ॥ ३ ॥

[निष्क्रान्तौ ।

प्रस्तावना ॥

ततः प्रविशति चेटी ।

९ चेटी । आणत्तमिह देवीए धारिणीए अइर-प्पउत्तोवदेसं
चलिअं णाम णट्ठअं अन्दरेण कीरिसी मालविअत्ति णट्ठा-

कृतिरित्यर्थः । पुराणम् इत्येव पुराणत्वादेव साधु रम्यं न भवति ।
नवम् इति च नवत्वादेव अवद्यं गर्ह्यम् । किं तु सन्तः विद्वांसः
परीक्ष्य पुराणं नवं च काव्यं गुणतो दोषतश्च परामृश्य अन्यतरत्
तयोरेकं पुराणं नवं वा । गुणयुक्तम् इत्यर्थः । भजन्ते स्वीकुर्वन्ति
अज्ञः परप्रत्ययनेयबुद्धिः परस्य अन्यस्य प्रत्ययेन ज्ञानेन नेया प्राप्या
बुद्धिर्यस्य तथोक्तः ॥

अनेन कविकाव्यप्रशंसा कृता ॥

८ शिरसेत्यादि । शिरसा मूर्ध्ना प्रथमगृहीतां पूर्वस्वीकृताम् ।
शिरसा ग्रहणेन भक्त्यतिशयो गम्यते । परिषदः सदसः आज्ञां कर्तुं
निर्वर्तयितुम् इच्छामि अभिलषामि । अत्रोपमाम् आह । धारिण्या
देव्याः । धारिणी नाम कथानायकस्य पत्नी । तस्या आज्ञां सेवादक्षः
परिचर्यानिपुणः अयं परिजनः परिचारिकाजन इव ॥ अनेन पात्राक्षे-
पहेतुः प्रयोगातिशयो नाम मुखाङ्गम् उक्तं भवति ॥ प्रस्तावना ॥

९ कविरिदानीम् अङ्गम् आरभमाणः कथोपयोगितया प्रथमं मिश्र-
विष्कम्भं नाम अर्थोपक्षेपकं प्रस्तौति ततः प्रविशतीत्यादि । आज्ञ-

८ G इति निष्क्रान्तौ for निष्क्रान्तौ.

९ A C चलीअं; G सुचलिअं; D चलीयं.—

G °णाडअं; A C णाट्ठअं; B D णट्ठअं.

—F अन्दरेण—G inserts उवदेसग्गहणे
after अन्दरेण.—B C मालविअत्ति.—

A C अअ°; B D E F अ-अ° (i. e.

अरिअं अज्ज-गणदासं पुच्छिदुं । ता जाव संगीद-सालं
गच्छेमि । इति परिक्रामति ।

प्रविशत्यपरा चेटी आभरणहस्ता ।

१० प्रथमा । अन्यां दृष्ट्वा । हला कोमुदिए कुदो दे इअं धीरदा जं
समीवे-वि अदिकमन्ती इदो दिट्ठिं ण देसि ।

११ द्वितीया । अम्हो बउलावलिआ । सहि देवीए इदं सिण्पि-
सआसादो आणीदं सप्प-मुद्दा-सणाहं अङ्गुलीअं सिणिधं
णिइझाअन्ती तुह उवालम्भे पडिदम्हि ।

सास्मि देव्या धारिण्या अचिरप्रवृत्तोपदेशं चलितं नाम नाट्यम् अ-
न्तरेण कीदृशी मालविकेति नाट्याचार्यम् आर्यगणदासं प्रष्टुम् ।
तस्माद् यावत् संगीतशालां प्रविशामि ॥ अन्तरेण इत्ययं निपातः
उपदेशार्थं वर्तते ॥ चलितं नाम नृत्तविशेषः । तद् उक्तम् ।

तद् एतच्चलितं नाम साक्षाद् यद् अभिनीयते
व्यपदिश्य परावृत्तं स्वाभिप्रायप्रकाशकम् ।

इति ॥

१० सखि कौमुदिके कुतस्ते इयं धीरता यत् समीपेनाप्यतिक्रमन्ती
इतो दृष्टिं न ददासि ॥

११ अहो बकुलावलिका । सखि इदं देव्याः शिल्पिसकाशाद्
आनीतं नागमुद्रासनाथम् अङ्गुलीयकं स्निग्धं निध्यायन्ती तवोपालम्भे
पतितास्मि ॥

अद्य^०).—A B C D E om. ता be-
fore जाव.—B D E गच्छेमि; F ग-
च्छेमि.—G om. इति before परिक्रा-
मति. Our MSS. and G मालविएत्ति
here and very often afterwards.
But see H. P. I, 84.—Our MSS.
णद्दाआरिअं.

१० G om. अन्यां दृष्ट्वा.—F adds ततः

before “ प्रविशति ”.—The MSS.
read कोमुदीए for कोमुदिए.—A B C
D E om. दे.—F धीरद.—G समीवेणवि
मं for समीवेवि. All our MSS. and
G have क्कमन्ती and not क्कमन्दी.
B अदिकमती.—A C न देसि.

११ A C D बहुला^०.—G नागमुद्दा^०.—G
णिस्सुवअन्ती for णिइझाअन्ती.

- १२ बकुलावलिका । विलोक्य । ठाणे खलु सज्जदि दिट्ठी । इमिणा
अङ्गुलीअएण उम्भिण्ण-किरण-केसरेण कुसुमिदो विअ दे
अगग-हृथो पडिभादि ।
- १३ कौमुदिका । हला तुमं कहिं पथिदा सि ।
- १४ बकु० । देवीए एव्व वअणेण णट्ठाअरिअं अज्ज-गणदासं
उवदेस-ग्गहणे कीरिसी मालविअत्ति पुड्डिदुं ।
- १५ कौमु० । सहि ईदिस-व्वावारेण असंणिहिदावि दिट्ठा किल
सा भट्ठिणा ।
- १६ बकु० । आम । देवीए पस्स-गदो सो जणो चित्ते दिट्ठो ।
- १७ कौमु० । कहं विअ ।

१२ स्थाने खलु सज्जति दृष्टिः । अनेनाङ्गुलीयकेन उद्भिन्नकिरणके-
सरेण कुसुमित इव ते अग्रहस्तः प्रतिभाति ॥

१३ सखि त्वं कुत्र प्रस्थितासि ॥

१४ देव्या एव वचनेन नाट्याचार्यम् आर्यगणदासं प्रष्टुम् उपदेश-
ग्रहणे कीदृशी मालविकेति ॥

१५ सखि ईदृशेन व्यापारेण असंनिहितापि सा कथं भर्त्रा दृष्टा ॥

१६ आम । आम इत्यङ्गीकारे । स जनों देव्याः पार्श्वगतश्चित्रे
दृष्टः ॥

१७ कथमिव ॥

१२ G ठाणे सज्जदे दे दिट्ठी, omitting
खलु. A B C D E om. खलु. D
विय for विअ.—B D E F पडिभाइ.

१३ A B C D E F omit तुमं which
we read with G and K. G,
however, reads तुमं उण कहिं &c.

१४ F inserts सुणाहि before देवीए. Our
MSS. and G om. एव्व which we
with K.—A E F णट्ठा°.—A C D

E अ-अ°; F अय°. — F कीदिसी.—G
reads the speech thus: देवीए वअणेण
णट्ठाअरिअं अ-अगणदासं पुड्डिदुं उवदेसग्ग-
हणे कीरिसी मालविअत्ति.

१५ A C ईदिस°; F G ईरिस°. —G दिट्ठा
सा किं भट्ठिणा पस्संगदो, F पस्सगओ.

१६ E आम्म.—B पस्सग्गदो, F पस्स-
ग्गओ. G reads the speech thus:
आम सो जणो देवीपस्सगदो चित्ते दिट्ठो.

१८ वकु० । सुणाहि । चित्त-सालं गदा देवी पञ्चम-वर्ण-राअं
चित्त-लेहं आअरिअस्स ओलोअन्ती चिट्ठदि । तस्सि
अन्तरे भट्ठा उवट्ठिदो ।

१९ कौमु० । तदो तदो ।

२० वकु० । तदो अ उवआराणन्दरं एक्कासणोवविट्ठेण भट्ठिणा
चित्त-गदाए देवीए परिअण-मइअ-गअं आसण्णअरं तं पे-
खिअ देवी पुट्ठिदा ।

२१ कौमु० । किं विअ ।

२२ वकु० । अपुव्वा इअं दारिआ तुह आसण्णा आलिहिदा
किं-णामहेअत्ति ।

१८ शृणु । चित्रशालां गता देवी प्रत्यग्रवर्णरागान्वितलेखाम्
आचार्यस्य आलोकयन्ती तिष्ठति । भर्ता चोपस्थितः ॥

१९ ततस्ततः ॥

२० * उपचारानन्तरम् एकान्नोपविष्टेन भर्ता चित्रगताया देव्याः
परिजनमध्यगताम् आसन्नद्वारिकां * दृष्ट्वा देवी पृष्ट्वा ॥

२१ किमिति ॥

२२ अपूर्वेयं दारिका । आसन्ना च देव्यां आलिखिता । किना-
मधेयेति ॥

१८ A C सुणादु.—D °सालं, F G °सालागदा.—A C °वणराअं.—B आ-
अरीअस्स.—B C D E अन्दरे.—F
तहिं for तस्सि.—B वुवट्ठिदो, C D
वुवट्ठिओ.—G ओलोअन्ती जात्र चिट्ठदि तहिं
दाव भट्ठा उवट्ठिदो.

२० G om. तदो अ.—F °णंतरं.—G

एक्कासणोपसंविट्ठेण.—G आसण्णचारिणं पे-
खिअ पुट्ठिदा &c.—E om. तं before
“पेखिअ.”

२१ G किति.

२२ G adds देवि before अपुव्वा.—A
B C D दारिआ.—G आसण्णा अ दे
for तुह आसण्णा.

- २३ कौमु० । आकिदि-विसेसेसु आदरो पदं करेदि । तदो तदो ।
 २४ बकु० । तदो अवहीरिद-वअणो भट्टा पुणो-वि अणुबन्धिदुं
 पवुत्तो । जाव देवी ण कहेदि दाव कुमालीए वसुलङ्घीए
 आचखिखदं आवुत्त एसा मालविअत्ति ।
 २५ कौमु० । सरिसं खलु बाल-भावस्स । तदोवरं कहेहि ।
 २६ बकु० । किं अण्णं । संपदं स-विसेसं मालविआ भट्ठिणो
 दंसण-पहादो रख्खीअदि ।

- २३ ननु आकृतिविशेषेषु आदरः पदं करोति । ततस्ततः ॥
 २४ ततः अवधीरितवचनो अर्ता पुनरपि अनुबन्धुं प्रवृत्तः । यावद्
 देवी न कथयति तावत् कुमार्या वसुलक्ष्म्या आख्यातम् आवुत्त एसा
 मालविकेति ॥
 २५ सदृशं खलु बालभावस्य । अंतः परं कथय ॥
 २६ किम् अन्यत् । सांप्रतं मालविकां सविशेषं अर्तुर्दर्शनपथाद्
 रक्ष्यते ॥
 अपूर्वैर्यं दारिकेत्यारभ्य दर्शनपथाद् रक्ष्यत इत्यन्तेन वाक्यकदम्बेन
 गम्यमानो मालविकागोचरो राज्ञोऽभिलाषः अत्र नाटके बीजम् इत्य-
 नुसंधेयम् ॥

- २३ G णं आकिदि°
 २४ A B C D F अवहिरिअणअणो (F
 अवहीरिअमाणो) भट्टा संकिदो देविं पुणो-
 पुणो अ (F अवि) णिब्वंधिदुं (A D
 णिब्वंधिदुं) पवुत्तो (D E पउत्तो) ।
 तदो कुमालीए (A C कुमालिए) वसुलङ्घीए
 आचखिखदं (E अचखिखदं) अज्जलत्ता
 (F आवुत्त) एसा मालविएत्ति. We

with K and G, except that the
 latter has संकिदो देविं पुणो अणु°.
 Otherwise both agree with each
 other.

२५ G सस्मितम् inserted before सरिसं
 खलु &c.

२६ D दंसन°.—B D E रख्खीयदि.

२७ कौमु० । हला अणुचिह्न अप्पणो णिओअं । अहं-वि देवीए
अङ्गुलीअअं उवणइस्सं ।

[इति निष्क्रान्ता ।

२८ बकु० । परिक्रम्य अवलोक्य च । एसो णट्टाअरिओ अज्ज-गणदासो
संगीद-सालादो णिकमदि । जाव से अत्ताणं दंसेमि ।

२९ गणदासः । प्रविश्य । कामं खलु सर्वस्य कुलविद्या बहुमता ।
न पुनरस्माकं तु नाट्यं प्रति मिथ्यागौरवम् । कुतः ।
देवानाम् इदम् आमनन्ति मुनयः कान्तं क्रतुं चाक्षुषं
रुद्रेणेदम् उमाकृतव्यतिकरे स्वाङ्गे विभक्तं द्विधा ।

२७ सखि आत्मनो नियोगम् अनुतिष्ठं । अहमपि एतद् अङ्गुलीयकं
देव्यां उपनेष्यामि ॥

२८ एष नाट्याचार्यः * संगीतशालाया निर्गच्छति । यावद् अस्मै
आत्मानं दर्शयिष्यामि ॥

२९ देवानाम् इत्यादि । मुनयो भरतादयः इदं नाट्यं देवानाम् इ-
न्द्रादीनां क्रतुम् आमनन्ति कथयन्ति । कीदृशम् । [कान्तम्] ।
पशुविशसनादिरहितम् इत्यर्थः । पुनः कीदृशम् । चाक्षुषम् । चक्षु-
रनुभाव्यम् । अत्र नाट्यस्य क्रतुत्वनिरूपणं चतुर्वेदसारनाट्यवेदवि-
हितकर्मत्वाद् इति मन्तव्यम् । तथा च कुमारसंभवे ।

कर्म यज्ञः फलं स्वर्गः

इति । तस्य चतुर्वेदसारत्वं भारतीये प्रतिपादितम् ।

सर्वशास्त्रार्थसंपन्नं सर्वशिल्पप्रदर्शनम्

नाट्यसंज्ञम् इमं वेदं सेतिहासं करोम्यहम् ।

२७ G इदं अंगुलीअअं.

२८ A णट्टाचारिओ, F^o आरिओ.—D E
F G अ-अ^o for अज्ज^o.—B D E
णीकमइ, F णिकमइ.—A B C D E

F om. से.—A C आत्ताणं.

२९ G न पुनरस्माकमेव नाट्ये तु मिथ्यागौ-
रवम्.—F स्वाङ्गैर्वि^o.

त्रैगुण्योद्भवम् अत्र लोकचरितं नानारसं दृश्यते
नाट्यं भिन्नरुचेर्जनस्य बहुधाप्येकं समाराधनम् ॥ ४ ॥

एवं संकल्प्य भगवान् सर्वान् वेदान् अनुस्मरन्
नाट्यवेदं ततश्चक्रे चतुर्वेदाङ्गसंभवम् ।
जग्राह पाठ्यम् ऋग्वेदात् साम्नः संगीतमेव च
यजुर्वेदाद् अभिनयं [रसान् आ]थर्वणादपि ।
वेदोपवेदसंबद्धौ नाट्यवेदो महात्मना
एवं भगवता सृष्टो ब्रह्मणा ललितात्मना ।
उत्पाद्य नाट्यवेदं तु ब्रह्मोवाच सुरेश्वरम् ॥

इति । प्रकारान्तरेणापि अस्य क्रतुत्वं प्रतिपादितम् ।
प्रयोगं यश्च कुर्वीत प्रेक्षते वा विधानवान्
या गतिर्वेदविदुषां या गतिर्यज्ञयाजिनाम् ।
या गतिर्दानशीलानां तां गतिं प्राप्नुयान्नरः ॥

इति ॥ पुनः कीदृशम् इदं नाट्यम् । रुद्रेण उमाकृतव्यतिकरे उमया
पार्वत्या कृतो व्यतिकरः संबन्धो यस्य तस्मिन् स्वाङ्गे आत्मदेहे द्विधा
द्विप्रकारेण लास्यताण्डवरूपेण विभक्तम् पृथक् कृतम् । तथा चोक्तं
संगीतविद्याविनोदे ।

उद्दण्डताण्डवम् उदञ्चितलास्यलीलां
कर्तुं स्वयं युगपदेव समुत्सुकात्मा ।
यः कामिनीकलितकम्पतरार्धकायः
सोयं विभाति विभुरादिनटः पुराणः ।

इति ॥ अत्र नाट्ये त्रैगुण्योद्भवं त्रिगुणा एव सत्त्वरजस्तमांस्येव त्रै-
गुण्यम् । चतुर्वर्णादिभ्यः स्वार्थे ष्यञ् इति ष्यञन्तः । तस्माद् उद्भवम् उद्भूतं
लोकचरितं लोकानां लोकस्थानां रामाद्यनुकार्याणां चरितं दुःखा-
दुःखमिश्रात्मकं नानारसं नाना बहुविधा रसाः प्रीतयो यस्मात् तथो-

1 MS. देवान्. We with Bharata.

2 MS. °वेदांत° for °वेदाङ्ग°. We with
Bharata.

3 MS. ज्ञानम्. We with Bharata.

4 MS. °संबन्ध°. We with Bharata.

5 So MS.

३० बकु० । उपगम्य । अज्ज वन्दामि ।

३१ गण० । भद्रे चिरं जीव ।

३२ बकु० । अज्ज देवी पुच्छुदि । अवि उवदेस-ग्गहणे णादिकि-
लिसेदि वो सिस्सा मालविअत्ति ।

कम् । दृश्यते ज्ञायते । सामाजिकैरनुभूयत इत्यर्थः ॥ लोकानुका-
र्यस्य चरितं सुखदुःखमिश्रात्मकमपि नाट्येनाभिनीयमानं सत् सुख-
रूपेण प्रतीयत इति भावः ॥ पुनः कीदृशं नाट्यं नटप्रयोगः । एकमपि
एकतरमपि भिन्नरुचेः भिन्ना बहुविधा रुचयः प्रीतयो यस्य तस्य
जनस्य बहुधा बहुप्रकारेण शृङ्गारहास्यादिरूपेण समाराधनम् संतर्प-
कम् । तथा चोक्तं भारतीये ।

त्रैलोक्यस्यास्य सर्वस्य नाट्यं भावानुकीर्तनम् ।

धर्मो धर्मप्रवृत्तानां कामः कामोपसेविनाम्

अर्थोपजीविनाम् अर्थो धृतिरुद्भिन्नचेतसाम् ।

नानाभावोपसंपन्नं नानावस्थान्तरात्मकम्

लोकवृत्तानुकरणं नाट्यम् एतन्मया कृतम् ।

एतद् रसेषु भावेषु सर्वकर्मक्रियासु च

सर्वोपदेशजननं नाट्यं खलु भविष्यति ।

न तज्ज्ञानं न तच्छिल्पं न सा विद्या न सा कला

नासौ यागो न तत् कर्म नाट्येस्मिन् यन्न दृश्यते ।

इति ॥

३० आर्य वन्दे ।

३२ * देवी पृच्छति । अप्युपदेशग्रहणे नातिक्लेशयतीयं वः शिष्या
मालविकेति ॥

३० D E F अ-अ.

णादिकिलिस्सदि.

३२ D E F अ-अ. G om. अज्ज.—F

1 MS. इत इत्यर्थः.

supply from Bharata.

2 MS. omits भावानु०, which we

3 MS. ०च्छिल्पं.

३३ गण० । विभाव्यतां देवी परमनिपुणा मेधाविनी चेति ।
किं बहुना ।

यद्यत् प्रयोगविषये भाविकम् उपदिश्यते मया तस्यै ।

तत्तद्विशेषकरणात् प्रत्युपदिशतीव मे बाला ॥ ५ ॥

३४ वकु० । आत्मगतम् । अदिकमन्ति विअ इरावदिं पेरुखामि ।
प्रकाशम् । किदध्था दाणिं वो सिस्सा जस्सि गुरु-अणो एव्वं
तुस्सदि ।

३५ गण० । भद्रे तद्विधानाम् असुलभत्वात् पृच्छामि । कुतो दे-
व्यास्तत् पात्रम् आनीतम् ।

३३ यद्यत् इत्यादि । प्रयोगविषये अभिनयार्थं मया तस्यै मालवि-
कायै यद्यद् भाविकं भाववत् । अत इनिठनौ इति ठन् । नृत्यम् इ-
त्यर्थः । यथोक्तम् ।

आङ्गिकाभिन्नयप्रायम् अल्पवाचि ससंत्त्विकम्
भावानाम् आस्पदं नित्यं पदार्थव्यञ्जनात्मकम् ।

इति । उपदिश्यते बोध्यते तत्तद्विशेषकरणात् तस्य तस्य भाविकस्य
विशेषेण अतिशयेन करणात् निर्वर्तनात् सा बाला मे प्रत्युपदिशतीव
बोधयतीव । अनेनास्या नृत्ते प्रावीण्यातिशयो गम्यते ॥

३४ अतिक्रमन्तीमिव इरावतीं पश्यामि । कृतार्थेदानीं वः शिष्या
यस्यै गुरुजन एवं तुष्यति ॥

३३ G भद्रे विज्ञाप्यतां देवी for विभाव्यतां
देवी. F विज्ञाप्यतां for विभाव्यताम्.

—B उदिश्यते for उपदिश्यते.

३४ F दाणीं.—We read जस्सि with

A B C D E F. 'G' जं for जस्सि.—
B एव्व.

३५ F G आयातं for आनीतम्. We
with the other MSS.

1 MS. seems to read °काभिन्नयप्रा°.

is conjectural.

2 MS. सरत्त्विकम्. The emendation

३६ बकु० । अस्थि देवीए वण्णावरो भादा वीरसेणो णाम ।
सो भट्टिणा अन्तपाल-दुग्गे मन्दाइणी-दीरे द्वाविदो । तेण
सिप्पाहिआरे जोग्गा इअं दारिअत्ति भइणीए उवाअणं
पेसिदा ।

३७ गण० । आत्मगतम् । आकृतिप्रत्ययाद् एनाम् अनूनवस्तुकां सं-
भावयामि । प्रकाशम् । मया भद्रे यशस्विना भवितव्यम् । पश्य
पात्रविशेषे न्यस्तं गुणान्तरं व्रजति शिल्पम् आधातुः ।
जलमिव समुद्रशुक्तौ मुक्ताफलतां पयोदस्य ॥ ६ ॥

३८ बकु० । अहं कहिं वो सिस्सा ।

३६ अस्ति देव्या * भ्राता वीरसेनो नाम । * भर्ता नर्मदाकूले अन्त-
पालनदुर्गे स्थापितः । तेन शिल्पाधिकारे कलाविद्याधिगमे इयं *
योग्येति भट्टिन्यै भगिन्यै देव्यै उपायनं प्रेषिता ॥

३७ अनूनवस्तुकाम् अनूनम् अनल्पकं विशिष्टं वस्तु वृत्तं यस्यास्त-
थोक्तां संभावयामि मन्ये ॥ पात्रविशेष इत्यादि । आधातुः उपदेशुः
शिल्पं कुशलविद्या पात्रविशेष न्यस्तं सत् गुणान्तरं गुणविशेषं व्रजति
प्राप्नोति । अत्रोपमाम् आह । पयोदस्य मेघस्य जलं समुद्रशुक्तौ
न्यस्तं सत् मुक्ताफलतां मौक्तिकत्वमिव ॥

३८ अथं किम् । अथ कुत्र वः शिष्या ॥

३६ B वण्णाव्वरो. K omits वण्णावरो,
but besides our MSS., G too
has that epithet, and we have,
therefore, retained it.—B भादा.
—F मन्दाकिणीतीरे. G गमदाकूले.
The other MSS. have मन्दाइणीदीरे.
—A B C D सिप्पाहिआरे. G देण for

तेण.—G om. भइणीए.

३७ F आकृतिविनयप्रत्ययाद्. G आकृतिवि-
नयप्रत्ययादिमाम्.—G भद्रे मयापि यश-
स्वि०.—G यतः for पश्य.—A B C D
E विशेषन्यस्तं.

३८ A C E अहवा for अह.—G दे for
वो.

३९ गण० । इदानीमेव पञ्चाङ्गाभिनयम् उपदिश्य विश्रम्यताम्
इयमिहिता दीर्घिकावलोकनगवाक्षगता प्रवातम् आसेवमा-
ना तिष्ठति ।

४० बकु० । तेण हि अणुजाणादु मं अज्जो । जाव से अज्ज-परि-
तोस-णिवेदणेण उच्छुहं वट्ठेमि ।

४१ गण० । दृश्यतां सखी । अहमपि लब्धक्षणः स्वगृहं गच्छामि ।
[इति निष्क्रान्तौ ।

विष्कम्भकः ॥

ततः प्रविशति एकान्तस्थपरिजनो मन्त्रिणा लेखहस्तेन अन्वास्यमानो राजा ।

३९ इदानीम् इत्यादि । पञ्च अङ्गानि यस्य तथोक्तम् । प्रेरणम् इ-
त्यर्थः । तस्य अभिनयः प्रयोगः । इदानीमेव अद्यैव उपदिश्य शि-
क्षयित्वा । प्रवातः प्रकृष्टो वातो यस्मिन् देशे । प्रेरणस्य अङ्गपञ्च-
कत्वम् उक्तं नृत्तरत्नाकरे ।

नृत्तं तथैव कैवारो धर्मरो वागडं तथा
गीतं चेति समाख्यातं प्रेरणस्याङ्गपञ्चकम् ।
आभिस्त्वेतत् प्रयोक्तव्यं कैवारं वागडं विना ।

इति ॥ अत्र पञ्चाङ्गरूपनृत्तान्तरोपक्रमकथनेन चलितकनृत्तं साक-
ल्येन परिचितम् इति सूच्यते ॥

४० तेन हि पुनरनुजानातु माम् आर्यः । यावद् अस्या आर्यस्य प-
रितोषनिवेदनेन उत्साहं वर्धयामि ॥

४१ लब्धक्षणः लब्धः प्राप्तः क्षणो निर्व्यापारस्थितिर्विश्रामो येन त-
थोक्तः ॥ मिश्रविष्कम्भः ॥

३९ A B C D E पंचांगमभि० We with
F and K.—G मया विश्रम्यतामित्यभि-
हितैषा दीर्घि०.—B C D गताप्रवात०

४० F अ-ओ. F अ-अपरितोस०. G
उसहं.

४१ B मिश्रविष्कम्भकः, E F मिश्रविष्कम्भः.

४२ राजा । अनुवाचितलेखम् अमात्यं विलोक्य । वाहतव किं प्रतिपद्यते
वैदर्भः ।

४३ अमात्यः । आत्मविनाशम् ।

४४ राजा । संदेशम् इदानीं श्रोतुम् इच्छामि ।

४५ अमा^० । इदम् इदानीम् अनेन प्रतिलिखितम् । पूज्येनाहम्
आदिष्टः । पितृव्यपुत्रो भवतः कुमारो माधवसेनः प्रतिश्रु-
तसंबन्धो ममोपान्तिकम् उपागच्छन् अन्तरा त्वदीयेन अन्त-
पालेन अवस्कन्ध गृहीतः । स त्वया मदपेक्षया सकलत्रसो-
दर्यो मोचयितव्य इति ॥ तन्न वो विदितम् यत् तुल्या-
भिजनेषु भूमेरिव राज्ञां प्रवृत्तिः । अतो मध्यस्थः पूज्यो
भवितुम् अर्हति । सोदर्या पुनरस्य ग्रहणविप्लवे विनष्टा ।

४२ ततः प्रविशति इत्यादि । वाहतकं इति अमात्यस्य नाम । वै-
दर्भः विदर्भराजः । किं प्रतिपद्यते किं कार्यं मन्यते ॥

४४ संदेशम् संदिष्टार्थं श्रोतुम् इच्छामि ॥

४५ अनेन वैदर्भेण इदं प्रतिलिखितम् प्रत्युत्तरत्वेन लिखितम् । पू-
ज्येन पूजार्हेण त्वया । अग्निमित्रेणेत्यर्थः । अहं वैदर्भ आदिष्टः आ-

४२ D वाहतक, corrected, it seems,
from original वाहतव. वाहतव is the
reading of our MSS. as well as
of G.—Our MSS. and G प्रपद्यते for
प्रतिपद्यते which we read with K.

४३ G inserts देव before आत्मविनाशम्.

४४ We read संदेशम् with K. Our
MSS. have निदेशम्. G has लिखि-
तम् for संदेशम्.

४५ A B C D E प्रतिलिखितम्.—G आग-
च्छन् for उपागच्छन्.—B omits “इति
after मोचयितव्यः.” F न वो न विदितं.

We with A B C D E G K. G
has तन्न वो विदितं । तुल्याभिजनेषु भूमि-
रेव राज्ञां प्रवृत्तिः । अतो मध्य^०. Our
MSS. °भिजनेषु भूमिरेषु राज्ञां वृत्तिः.
We with G, except that we read
भूमेरिव for भूमिरेव. In old Sanskrit
MSS. भूमेरिव (written भूमरिव)
is easily mistaken for भूमिरेव.
A B C तत्तुल्या. A C राजसु राज्ञः for
भूमिरेषु राज्ञाम्.—G अथ वा तथावश्य-
मेव माधव^० &c.—G भूयतां ममाभिसंधिः.
—G मौद्गल्यसचिवं for मौर्यसचिवं.

तदन्वेषणाय प्रयतिष्ये । अथ अवश्यमेव माधवसेनः पूज्येन
मोचयितव्यः श्रूयताम् अभिसंधिः ।

मौर्यसचिवं विमुञ्चति यदि पूज्यः संयतं मम श्यालम् ।

मोक्ता माधवसेनं ततोहमपि बन्धनात् सद्यः ॥ ७ ॥

इति ।

ज्ञप्तः । तमेवार्थं विवृणोति भवत इत्यादिना । भवतस्तव पितृव्यपुत्रः
पितृभ्रातृसुतः माधवसेन इति नाम प्रतिश्रुतसंबन्धः प्रतिश्रुतः अङ्गी-
कृतः संबन्धः कन्याप्रदानरूपो येन तथोक्तः ममोपान्तिकं मत्समीपम्
आगच्छन् उपासर्पन् अन्तरा त्वदीयेन त्वत्संबन्धिना अन्तपालेन सी-
मादुर्गरक्षकेण अवस्कन्ध पथि प्रहृत्य गृहीतः निरुद्धः । बन्धीकृत
इत्यर्थः । स माधवसेनः त्वया भवता मदपेक्षया मय्यपेक्षया ।
अपेक्षा इच्छा । स्नेह इत्यर्थः । तथा हेतुना सकलत्रसोदर्यो भार्या-
भगिनीसहितः । वोपसर्जनस्य इति सहशब्दस्य सादेशः । मोक्तव्यः विसर्ज-
नीयः । इतिः समाप्तौ ॥ एतावता वैदर्भेण अग्निमित्रप्रेरितपत्रिकार्था-
नुवादः कृत इत्यनुसंधेयम् ॥ इतः परं प्रत्युत्तररूपं वैदर्भवचनम्
उच्यते तन्न वो विदितम् इत्यादि । तत् वक्ष्यमाणं वः युष्माकं वि-
दितं न इत्यत्र काकुरनुसंधेया । तुल्याभिजनेषु समानवंशेषु । ज्ञा-
तिष्वित्यर्थः । राज्ञां प्रवृत्तिर्वर्तनम् ईदृग् एवविधेति यत् तत् न वो
विदितम् इत्यनेन संबन्धः ॥ अतः अस्मात् कारणाद् अत्र अस्मि-
न्नर्थे पूज्यो भवान् मध्यस्थः समो भवितुम् अर्हति । अस्य माधवसे-
नस्य सोदर्या पुनः स्वसा पुनः ग्रहणविप्लवे विनष्टा तिरोहिता । तद-
न्वेषणाय तस्या गवेषणाय प्रयतिष्ये । अथवेति पक्षान्तरे । मोच-
यितव्यो त्याजयितव्यः । अभिसंधिर्निश्चयः । मौर्यसचिवम् इत्यादि ।
पूज्यो भवान् संयतं त्वया निगलितं मम श्यालं पत्नीभ्रातरं मौर्यसचिवं
मौर्यसचिवनामानं विमुञ्चति यदि त्यजति चेत् ततस्तस्मात् कारणात्
मया सद्यः सपदि माधवसेनो बन्धनात् मोक्ता मुक्तो भविता । मुञ्चतेः
कर्मणि लुट् ॥ इतिः लिखितार्थसमाप्तौ ॥

४६ राजा । कथं कार्यविनिमयेन मयि व्यवहरत्यनात्मज्ञः । वाह-
तव प्रकृत्यमित्रः प्रतिकूलचारी च मे वैदर्भः । तद् यातव्य-
पक्षे स्थितस्य पूर्वसंकल्पितम् उन्मूलनाय वीरसेनप्रमुखं दण्ड-
चक्रम् आज्ञापय ।

४७ अमा^० । यद् आज्ञापयति देवः ।

४८ राजा । अथ वा किं भवान् मन्यते ।

४९ अमा^० । शास्त्रदृष्टम् आह देवः । कुतः ।

अचिराधिष्ठितराज्यः शत्रुः प्रकृतिष्वरूढमूलत्वात् ।

नवसंरोहणशिथिलस्तरुरिव सुकरः समुद्धर्तुम् ॥ ८ ॥

५० राजा । तेन हि अवितथं तन्त्रकारवचनम् । इदमेव निमित्तम्
आदाय समुद्योज्यतां सेनापतिः ।

४६ प्रकृत्यमित्रः स्वभावतः शत्रुः । अत्र प्रकृत्यमित्रत्वं विषयान-
न्तरत्वात् ॥

४९ अचिराधिष्ठितेत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

५० तेन अरूढमूलत्वेन हेतुना तन्त्रकारवचनम् अर्थशास्त्रकारव-
चनम् अवितथं हि तथ्यमेव । भविष्यतीति शेषः । हिशब्दः अवधा-
रणे । हि हेतावधधारणे इत्यमरः ॥ इदमेव वैदर्भस्य कार्यविनिमय-
रूपमेव वचनं वाक्यं निमित्तं हेतुम् उपादाय अवलम्ब्य समुद्योज्यतां
प्रवर्त्यताम् ॥

४६ G om. मयि after कार्यविनिमयेन.—

Our MSS. omit च after प्रतिकूल-
चारी. We with G.—Our MSS.
वीरसेनप्रमुखदण्ड^० &c. We with G.

F °प्रमुखं.

५० G इदमेवाशयनिमित्तं समुद्योज्यतां, which
may be a mistake for इदमेवादाय
निमित्तं समुद्योज्यतां.

५१ अमा० । तथेति निष्क्रान्तः ।

परिजनश्च यथाव्यापारं राजानम् अभितः स्थितः ।

५२ विदू० । प्रविश्य । आणत्तोमिह तत्तहोदा रण्णा । गोदम
चिन्तेहि दाव उवाअं जह मे जदिछ्छा-दिद्व-पडिकिदी माल-
विआ पच्चख्ख-दंसणा होदित्ति । मए-वि तह किदं । जाव
से णिवेदेमि । परिक्रामति ।

५३ राजा । विदूषकं दृष्ट्वा । अयम् अपरः कार्यान्तरसचिवोस्मान्
उपस्थितः ।

५४ विदू० । उपसृत्य । वट्टदु भवं ।

५५ राजा । सशिरःकम्पम् । इत आस्यताम् ।

५६ विदू० । उपविष्टः ।

५७ राजा । कच्चिद् उपेयोपायदर्शने व्यापृतं ते प्रज्ञाचक्षुः ।

५२ आज्ञप्तोस्मि अत्रभवता राज्ञा । गौतम चिन्तय तावद् उपायं
यथा मे यदृच्छादृष्टप्रतिकृतिर्मालविका प्रत्यक्षदर्शना भवतीति । म-
यापि तत् तथा कृतम् । यावद् अस्मै निवेदयामि ॥

अत्र गम्यमानं राज्ञो मालविकादर्शनौत्सुक्यम् आरम्भो नाम प्रथ-
मावस्थेति मन्तव्यम् । अत्र बीजारम्भयोः समन्वयाद् मुखसंधिरि-
त्यनुसंधेयम् ॥

५४ वर्धतां भवान् ॥

५७ उपेयोपायदर्शने उपेयस्य साध्यस्य मालविकासाक्षाद्दर्शनस्य
उपायदर्शने साधनज्ञाने ते प्रज्ञाचक्षुः प्रतिभादृष्टिः किञ्चित् ईषदपि
व्यापृतम् । अपिः प्रश्ने । अत्र गम्यमानस्य मालविकारूपस्य बीजस्य

५१ Our MSS. परिजने यथा° for परि-
जनश्च यथा. We with G.

५२ B अणत्तोमिह, C अणत्तोमिह, F आणत्तो-
मिह.—B चित्तिहि.—G om. मे before
जदिछ्छादिद्व°.—Our MSS. भवेत्ति for
होदित्ति. which we with G.—G तं

तह किदं, and omits जाव से णिवेदेमि ।
परिक्रामति. B णिवेदमि.

५४ G उपगम्य for उपसृत्य.—A B C
वट्टदु.

५७ G किमुपेयो° for कच्चिदुपेयो°, and
व्याकृतं for व्यापृतं.

५८ विदू० । आ पओअ-सिद्धिं पुच्छु ।

५९ राजा । कथमिव ।

६० विदू० । कर्णे । एवम् विअ ।

६१ राजा । साधु वयस्य निपुणम् उपक्रान्तम् । इदानीं दुरधिगम-
सिद्धावपि अस्मिन्नारम्भे वयम् आशंसामहे । कुतः ।

अर्थं सप्रतिबन्धं प्रभुरधिगन्तुं सहायवान् एव ।

दृश्यं तमसि न पश्यति दीपेन विना सचक्षुरपि ॥ ९ ॥

नेपथ्ये ।

६२ अलमलं बहु विकथ्य । राज्ञः समक्षमेव आवयोरधरोत्तरव्य-
क्तिर्भविष्यति ।

विन्यासाद् उपक्षेपो नाम संध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

५८ प्रयोगे सिद्धिं पृच्छ ॥

६० कर्णे । एवमिव । एतद् वचनं नियतश्राव्यावान्तरभेदस्य गुह्य-
तरार्थस्य प्रयोगे कविना प्रयुक्तम् ।

कर्णे एवमिवेत्युक्त्वा ज्ञाप्यः पश्चात् प्रसङ्गतः

इति ॥

६१ इदानीम् इत्यादि । अस्मिन्नारम्भे मालविकासाक्षाद्दर्शनो-
द्योगे दुरधिगमसिद्धौ अदुर्लभसिद्धावपि इदानीं त्वद्वचनश्रवणान-
न्तरं वयम् आशंसामहे ॥ अर्थम् इत्यादि । सप्रतिबन्धं प्रतिरो-
धसहितम् अर्थं प्रयोजनम् अधिगन्तुं लब्धुं सहायवानेव जनः प्रभुः
समर्थो भवति । इदानीम् इत्यादिना सहायवानेवेत्यन्तेन तस्य बीजस्य
बहुलीकरणात् परिकर इति संध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

६२ नेपथ्य इत्यादि । बहु विकथ्य आत्मश्लाघां कृत्वा । अलमलम्
इति प्रतिषेधे । अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा इति क्त्वा प्रत्ययः ॥

५८ G पओअगसिद्धिं पुच्छु, and omits आ-

सामहे.

६० G एवम् एदं for एवम् विअ.

६२ A B C D E बहुविकथनेन.—G स-

६१ G omits साधु before वयस्य.—G

मक्षमावयोः for समक्षमेवावयोः.

इदमिदानीं दुरधिगमसिद्धावारंभे वयमाशं-

६३ राजा । सखे तन्नीतिपादपस्य पुष्पम् उद्भिन्नम् ।

६४ विदू० । फलं-वि देखिवस्ससि ।

ततः प्रविशति कञ्चुकी ।

६५ कञ्चुकी । देव अमासो विज्ञापयति । अनुष्ठिता प्रभोराज्ञा ।

एतौ पुनर्हरदत्तगणदासौ

उभावभिनयाचार्यौ परस्परजयोद्यतौ ।

त्वां द्रष्टुम् इच्छतः साक्षाद् भावाविव शरीरिणौ ॥ १०

६६ राजा । प्रवेशय तौ ।

६७ कञ्चु० । यद् आज्ञापयति देवः । इति निष्क्रम्य पुनस्ताभ्यां सह प्रविश्य । इत इतो भवन्तौ ।

६८ हरदत्तः । राजानम् अवलोक्य । अहो दुरासदो राजमहिमा । तथा हि

न च न परिचितो न चाप्यगम्यश्च

चकितम् उपैमि तथापि पार्श्वम् अस्य ।

सलिलनिधिरिव प्रतिक्षणं मे

भवति स एव नवोनवोयम् अक्ष्णोः ॥ ११ ॥

६९ फलमपि द्रक्ष्यसि ॥ अत्र बीजस्य दृढीकरणात् परिन्यासो नाम सन्ध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

६९ उभावित्यादि । शरीरिणौ मूर्तौ साक्षात् प्रत्यक्षौ भावाविव नृत्याभिनयार्थाविव ॥

६८ न च न परिचित इत्यादि । अयं राजा परिचितश्च नेति न

६३ G त्वत्सुनीतिपादपस्य.

६४ A C देखिवस्ससि; F G देखिवसासि.

६५ F reads कञ्चुकेयः and retains the same form everywhere subsequently. G कञ्चुकीयः here and throughout.—G om. पुनः after एतौ.—A B C D E G विवादिनौ for शरीरिणौ.

६७ G ताभ्यां सह पुनः प्रविष्टः.

६८ F G विलोक्य for अवलोक्य.—हंत for अहो.—G om. तथा हि.—G चाप्यगम्य° for चाप्यगम्य°.—F reads the first pāda thus: 'न च परिचितो न चाप-रम्यः'.—F जलनिधि° corrected from सलिलनिधि°.

६९ गण० । महत् खलु पुरुषाधिकारम् इदं ज्योतिः । तथा हि
द्वारे नियुक्तपुरुषानुमतप्रवेशः
सिंहासनान्तिकचरेण सहोपसर्पन् ।
तेजोभिरस्य विनिवर्तितदृष्टिपातैर्
वाक्याद् ऋते पुनरिव प्रतिवारितोस्मि ॥ १२

७० कञ्चु० । एष देवः । उपसर्पतां भवन्तौ ।

७१ उभौ । उपेत्य । विजयतां देवः ।

७२ राजा । स्वागतं भवद्ग्याम् । परिजनं विलोक्य । आसने तावद्
अत्रभवतोः ।

७३ उभौ । परिजनोपनीतयोरसनयोरुपविष्टौ ।

७४ राजा । किम् इदं शिष्योपदेशकाले युगपद् आचार्ययोरुपस्थानम् ।

७५ गण० । देव श्रूयताम् । मया तीर्थाद् अभिनयविद्या शिक्षिता । दत्तप्रयोगोस्मि । देवेन देव्या च परिगृहीतः ।

किंतु परिचित एव । अरम्यः असौम्यश्च न किंतु रम्य एव । तथापि चकितं सभयं यथा भवति तथा अस्य पार्श्वं समीपम् उपैमि ॥ शेषं स्पष्टम् ॥

६९ द्वारे नियुक्तेत्यादि । विनिवर्तितदृष्टिपातैः विनिवर्तितदृष्टिप्रसरैः अस्य राज्ञः तेजोभिः पुनः प्रभाविशेषैस्तु वाक्याद् ऋते प्रतिषेधवाक्यं विना प्रतिवारितो निरुद्ध इवास्मि ॥

७५ तीर्थान्मयेत्यादि । तीर्थात् गुरोः अभिनयविद्या नाट्यविद्या शिक्षिता अभ्यस्ता । दत्तप्रयोगश्च अस्मि दत्तः शिष्येभ्यः प्रदिष्टः प्रयोगो येन तथोक्तः ॥

६९ G पुरुषाधिकरणमिदं ज्योतिः.— G om.
तथा हि.

७० A E उपसर्पताम् as an after-correction in both.

७१ G. उभावप्युपेत्य.

७४ G युगपदाचार्याभ्यां सहोपस्थानम्.

७५ G शिक्षा दर्शिता added after शिक्षिता, and reads दत्तप्रयोगश्चास्मि.

७६ राजा । दृढं जाने ।

७७ गण० । सोहम् अमुना हरदत्तेन प्रधानपुरुषसमक्षं नायं मे पा-
दरजसा तुल्य इत्यधिकृष्टः ।

७८ हर० । देव अयमेव मयि प्रथमं परिवादरतः । अत्रभवतः
किल मम च समुद्रपल्वलयोरिव अन्तरम् अस्तीति । तद्
अत्रभवान् इमं मां च शास्त्रे प्रयोगे च विमृशतु । देव एव
नौ विशेषज्ञः प्राश्निकश्च ।

७९ विदू० । समर्थं पण्डिणादं ।

८० गण० । प्रथमः कल्पः । अवहितो देवः श्रोतुम् अर्हति ।

८१ राजा । तिष्ठतु तावत् । पक्षपातम् अत्र देवी मन्यते । तत् तस्याः
पण्डितकौशिक्या सहितायाः समक्षमेव न्याय्यो व्यवहारः ।

८२ विदू० । सुष्ठु भवं भणादि ।

८३ उभौ । यद् देवाय रोचते ।

८४ राजा । मौद्गल्य अमुं प्रस्तावं निवेद्य पण्डितकौशिक्या सार्धम्
आहूयतां देवी ।

७९ समर्थं प्रतिज्ञातम् ॥

८० प्रथमः कल्पः । मुख्यः कल्पः ॥

८१ न्याय्यो युक्तः । व्यवहारो विवादः ॥

८२ सुष्ठु भवान् भणति ॥

७७ Our MSS. °समक्षमयं मे (A B C
D E मम for अयं मे) पादरजसा तनुल्य
इत्य०. We with G.

७८ G मम चात्रभवतः किल for अत्रभवतः
किल.—Our MSS. omit अस्तीति
which we with G.—G इमं च मां च.
—G शास्त्रप्रयोगे for शास्त्रे प्रयोगे च.—

G विमृशतु देवः । देव एव नौ विशेषज्ञान-
प्राश्निकः. B विमृश्यतु, F विमर्शयतु.

७९ A C D E पण्डिदं, B पण्डिणदं.

८१ G तिष्ठ तावत्.—G पण्डितकौशिकीसहि-
तायाः.

८२ D भणादी, F भणादि.

८३ G आचार्यौ for उभौ.

८५ कञ्जु० । यद् आज्ञापयति देवः । इति निष्क्रम्य परिव्राजिकया देव्या
च सह पुनः प्रविश्य । इत इतो देवी धारिणी ।

८६ देवी । परिव्राजिकां विलोक्य । भवद्वि हरदत्तस्य गणदासस्य अ
संरम्भे कथं पेष्यसि ।

८७ परिव्राजिका । अलं स्वपक्षावसादशङ्कया । न परिहीयते प्रति-
द्वन्द्विनो गणदासः ।

८८ देवी । जइ-वि एव्वं तह-वि राअ-परिग्गहो से पहाणत्तणं
उवहरइ ।

८९ परि० । अयि राज्ञीशब्दभाजनम् आत्मानमपि तावच्चिन्तयतु
भवती । पश्य ।

अतिमात्रभास्वरत्वं पुष्यति भानोः परिग्रहाद् अनलः ।

अधिगच्छति महिमानं चन्द्रोपि निशापरिगृहीतः ॥१३॥

८६ भगवति हरदत्तस्य गणदासस्य * संरम्भे कथं पश्यसि कथं
मन्यसे । अनयोः कतरस्य पराजयं विचारयसीत्यर्थः ॥

८७ अलं स्वपक्षेत्यादि । परिव्राजिकायाः स्त्रीत्वात् प्राकृते प्राप्ते
संस्कृताश्रयणं लिङ्गाद् इति मन्तव्यम् ।

देवद्विजनरेन्द्राणां लिङ्गिनां संस्कृतं वचः ।

इति ॥

८८ यद्यप्येवम्* राजपरिग्रहः अस्य हरदत्तस्य प्रधानत्वम् उपहरति ॥

८९ अतिमात्रम् इत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

८६, Our MSS. सह परिव्राजिकया देव्या
सह. We with G.—G पुनः प्रविष्टः.
—G भवती for देवी. F इतो देवी ।
इतो धारिणी देवी.

८७ Our MSS. न च पराजीयते केनचिद्विषण-

दासः. We with G.

८८ A C जइ for जइ. G जइ for जइवि.

८९ A अपि for अयि.—G अथ राज्ञीशब्द-
भाजनमात्मानं नानुचिन्तयति भवती for
अयि राज्ञी० &c.

९० विदू० । अविहा अविहा । उवठिदा पीठमदिअं पण्डितको-
सिइं पुरो-कदुअ देवी ।

९१ राजा । पश्याम्येनाम् । यैषा

मङ्गलालंकृता भाति कौशिक्या यतिवेषया ।

त्रयी विग्रहवसेव समम् अध्यात्मविद्यया ॥ १४ ॥

९२ परि० । उपेत्य । विजयतां देवः ।

९३ राजा । भगवति अभिवादये ।

९४ परि० ।

९० अयि भोः उपस्थिता देवी पीठमदिकां पण्डितकौशिकां
पुरस्कृत्य धारिणी ॥ पीठमदौ नाम कामपुरुषार्थसहायो नायकसमी-
पवर्ती पुरुषः । तद् उक्तम् ।

पीठमर्दः समीपस्थः कार्यालोचनकोविदः ।

इति ॥ अत्र विदूषकः परिहासेन परिव्राजिकायां पण्डितकौशिक्यां
तद्धर्मम् आरोपयतीति मन्तव्यम् ॥

९१ मङ्गलेति । मङ्गलं शोभनं यथा तथा अलंकृता भूषिता सैषा
धारिणी यतेः परिव्राजकस्य वेष इव वेषो वेषादिधारणं यस्यास्तया
कौशिक्या समं भाति प्रकाशते । अत्रोपमाम् आह । विग्रहवत्या
शरीरिण्या अध्यात्मविद्यया समं त्रयीव त्रिवेदीव । विग्रहवतीति
अत्रापि विभक्तिविपरिणामेन योजनीयम् ॥

९४ महासारेत्यादि । महान् यः सारो वरः प्रसवः संतानो ययो-
स्तयोः सदृशक्षमयोः सदृशी क्षमा सहित्वं ययोः । शेषं स्पष्टम् ॥

९० Our MSS. उवठिआ (B D E उव-
ठिया) for उवठिदा which we with
G.—B D पीठमदियं ; E corrects
its original पीठमदियं into पीठमदीयं ;
A C पीठमदिअं. A B C D E पं-
डिअं.—G अत्तहोदी धारिणी for देवी.

—B °कोसिआं; D E °कोसिईं.—Our
MSS. पुरा कदुअ (F पुरोकदुअ). We
with G.

९१ G मंगलालं.—G त्रयीव विग्रहवती for
त्रयी विग्रहवसेव.

९२ G उपगम्य.

महासारप्रसवयोः सहशक्षमयोर्द्वयोः ।

धारिणीभूतधारिण्योर्भव भर्ता शरच्छतम् ॥ १५ ॥

१५ देवी । जेदु अज्जउत्तो ।

१६ राजा । स्वागतं देव्यै । परिव्राजिकां विलोक्य । भगवति क्रियताम्
आसनपरिग्रहः ।

सर्वे यथोचितम् उपविशन्ति ।

१७ राजा । भगवति हरदत्तगणदासयोः परस्परेण विज्ञानसंघर्षो
जातः । तद् अत्र भगवत्या प्राश्निकपदम् अध्यासितव्यम् ।

१८ परि० । सस्मितम् । अलम् अलम् उपालम्भेन । पत्तने विद्यमानेपि
ग्रामे रत्नपरीक्षा ।

१९ राजा । मा मैवम् । पण्डितकौशिकी खलु भगवती । पक्षपा-
तिनावनयोरहं देवी च ।

१०० उभौ । सम्यग् आह देवः । मध्यस्था भगवती गुणदोषौ नः
परिच्छेत्तुम् अर्हति ।

१०१ राजा । तेन हि प्रस्तूयतां विवादः ।

१०२ परि० । देव प्रयोगप्रधानं हि नाट्यशास्त्रम् । किम् अत्र वाग्व्य-
वहारेण ।

१५ जयतु आर्यपुत्रः ॥

१५ D E G अ-अ०.

१६ G यथार्हं सर्वे उपविशन्ति.

१७ Our MSS. भगवत्यत्रभवतोहरदत्त० प-
रस्परेण ज्ञानसंघर्षो जातः । तदत्र भवत्या.
We with G.

१८ G पट्टणे for पत्तने.—E रत्नपरीक्षणम्.

१९ Our MSS. भवती for भगवती

which we with G. Our MSS.
insert हरदत्तगणदासयोः after अन-
योः. We with G.

१०० Our MSS. मध्यस्था भवती नौ गुण-
दोषतः परि०. We with G.

१०१ Our MSS. विवादवस्तु. We with
G.

१०३ राजा । कथं वा देवी मन्यते ।

१०४ देवी । जइ मं पुच्छसि एदाणं विवादो एव्व ण मे रोचदि ।

१०५ गण० । देवि न माम् अभिनयविद्यातः परिभवनीयं मन्तुम् अर्हसि ।

१०६ विदू० । देवि देख्खामो उरम्भ-संवादं । किं मुहा वेअण-दा-
णेण ।

१०७ देवी । णं कलह-प्पिओसि ।

१०८ विदू० । मा चण्डि । अण्णोण-कलहिदाणं मत्त-हत्थीणं एक-
दरस्सि अणिज्जिदे कुदो उवसमो ।

१०९ राजा । ननु स्वाङ्गसौष्टवाभिनयम् उभयोर्दृष्टवती भगवती ।

१०४ यदि मां पृच्छसि एतयोर्विवाद एव मे न रोचते ॥

१०६ भवन्तु पश्याम उरभ्रसंपातम् । किं मुधा वेतनदानेन ॥

१०७ ननु कलहप्रियोसि ॥

१०८ मा चण्डि । अन्योन्यकलहितयोर्मत्तहस्तिनोः एकतरस्मिन्-
निर्जिते कुत उपशमः ॥

१०३ Our MSS. om. वा which we read with G.—G makes this speech a part of the Parivrâjika's speech preceding. B omits देवी मन्यते.

१०४ B येव्व. Our MSS. एव्वह. We with G.

१०५ Our MSS. न मां देवी समानविद्यातः (B °विद्यातः) परिभवनीयम् (F परिही-
नम्) अनुमंतुमर्हति. We with G

which, however, actually reads अभिनयमानविद्यातः, where °मान° seems to be an interpolation.

१०६ F G देख्खामो.—G °संपादं.—G देवणादाणेण.

१०७ G om. णं.

१०८ G अणोणकलहिदाणं मत्तहत्थीणं इव एकदा एकदरस्सि. A °कलहिदाणं.

१०९ G om. ननु and our MSS. read भवती for भगवती.

११० परि० । अथ किम् ।

१११ राजा । तद् इदानीम् अतः किम् आभ्यां प्रसाययितव्यम् ।

११२ परि० । एतदेव वक्तुकामास्मि ।

शिष्टा क्रिया कस्यचिद् आत्मसंस्था

संक्रान्तिरन्यस्य विशेषयुक्ता ।

यस्योभयं साधु स शिक्षकाणां

धुरि प्रतिष्ठापयितव्य एव ॥ १६ ॥

११३ विदू० । सुदं अज्जेहिं भवदीए वअणं । एस पिण्डिद्धो
उवदेसदंसणेण णिण्णओत्ति ।

११४ हर० । परम् उचितं नः ।

११२ श्लिष्टेत्यादि । कस्यचित् पुरुषस्य क्रिया शिक्षा । विद्याभ्यास इत्यर्थः । आत्मसंस्था आत्मनिष्ठा सती श्लिष्टा संगता रम्या । भवतीत्यर्थः । अन्यस्य पुरुषस्य संक्रान्तिः शिष्येषु क्रियासंक्रमणम् । संक्रान्तिशब्दस्तु अन्तर्भावित्यर्थः । विशेषयुक्ता अतिशयवती ॥ यस्य पुरुषस्य उभयम् आत्मसंस्थितिः परसंक्रमणं च साधु रम्यं स पुरुष एव शिक्षकाणाम् उपदेशकानां धुरि अग्रे प्रतिष्ठापयितव्यः प्रतिष्ठां प्रापयितव्यः ॥

११३ श्रुतम् आर्याभ्यां भगवत्या वचनम् । एष पण्डितार्थः उपदेशदर्शनात् निर्णय इति ॥

अत्र मालविकादर्शनसंदेहनिर्णयाद् युक्तिरिति संध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

१११ G तदिदानीं किमतः परं द्वाभ्यां प्रसाययितव्यम्.

११२ G तदेव for एतदेव.—शिष्टा is the reading of our MSS. as well as of G.

११३ G एदं सुदं, and om. अज्जेहिं. D अज्जेहिं.—G reads पिण्डिअथो and omits ०त्ति after णिण्णओ.—A B C

D E उवदेसदंसणे अ णिण्णओत्ति.

११४ D परममुचितं for परम् उचितम्.

११५ गण० । देव एवं स्थितमेव ।

११६ देवी । जदा उण अमेधाविणी सिस्सा उवदेसं मलिणेदि
तदा आअरिअस्स दोसो णं ।

११७ राजा । देवि एवम् उपपद्यते ।

११८ गण० । विनेतुरद्रव्यपरिग्रह एव बुद्धिलाघवं प्रकाशयति ।

११९ देवी । गणदासं विलोक्य । जनान्तिकम् । कहं दाणिं । अलं अज्जउ-
त्तस्स उज्झाहकालणं मणोरहं पूरिअ । प्रकाशम् । विरम
णिरथ्यआदो आरम्भादो ।

१२० विदू० । सुष्ठु होदी भणादि । भो गणदास संगीदआवदे-
सेण किं दे सरस्सइ-उवाअण-मोदआई खादअमाणस्स सुल-
ह-णिग्गहेण विवादेण ।

११९ यदा पुनः मन्दमेधाविनी शिष्या उपदेशं मलिनयति तदा आ-
चार्यस्य दोषो नुं । नु प्रश्ने ॥

११९ कथम् इदानीम् । अलम् आर्यपुत्रस्य उत्साहकारणं मनोरथं
पूरयित्वा । विरम निरर्थकाद् आरम्भात् ॥

१२० सुष्ठु भवती भणति । भो गणदास संगीतापदेशेन सरस्व-
त्युपायनमोदकान् खादतः किं ते सुलभनिग्रहेण विवादेन ॥

११९ G om. एव after स्थितम्.

११६ A B C D अमेधाविणी ; G मन्दमे-
धा०. A B C D E F मलिणेदि तदा
आअरिअस्स. We with G.

११७ F एवमापतति ; G एवं संपद्यते.

११८ F अद्रव्यपात्रपरिग्रहः, with the
following explanation in the
margin: द्रव्यं गुणानामाधारे भेषजे
योगवित्तयोरिति यादवः । अयोग्यपात्रस्वी-
कारः. G परिग्रहो बुद्धिः.

११९ G जनान्तिकम् । गणदासं विलोक्य.
—D E F अ-अ०.

१२० A B C D E संगीतओ (B D E
यो)वदेसं आरहिअ किं for संगीदआव-
देसेण which we with K. We
read किं ते with K. G संगीदो-
वदेसं आरहिअ सरस्सइउवाअणमोदआणि
खादअमाणस्स किं दे &c.—A C D
सरस्सहि० (सरस्सदि०?).—A B C D
उवाअणं मोद०; E उवाअणं मोदअं.

१२१ गण० । सत्यम् अयमेवार्थो देवीवचनस्य । श्रूयताम् अवसर-
प्राप्तम् ।

लब्धास्पदोस्मीति विवादभीरो-
स्तितिक्षमाणस्य परेण निन्दाम् ।

यस्यागमः केवलजीविकैव

तं ज्ञानपण्यं वणिजं वदन्ति ॥ १७ ॥

१२२ देवी । अइरोवणीदा वो सिस्सा । अवरिणिठ्ठिदस्स उवदेसस्स
अण्णअं पआसणं ।

१२३ गण० । अत एव मे निर्वन्धः ।

१२४ देवी । तेण हि दुवेवि भअवदीए उवदेसं दंसह ।

१२५ परि० । नैतन्न्याय्यम् । सर्वज्ञस्याप्येकाकिनो निर्णयाभ्युपगमो
दोषाय ।

१२६ देवी । आत्मगतम् । मूढे किं मं जागत्तिवि सुत्तं विअ करेसि ।
इति साम्भ्यं परावर्तते ।

१२१ लब्धास्पदोस्मीत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

१२२ अचिरोपनीता वः शिष्या । तद् अग्रतिष्ठितस्य उपदेशस्य
पुनरन्याय्यं प्रकाशनम् ॥

१२४ तेन हि द्वावपि उपदेशं भगवत्यै दर्शयतम् ॥

१२६ मूढे * मां जाग्रतीमपि सुप्तामिव करोषि ॥

१२१ A सत्यमेवायमेवार्थः.—F प्राप्तमिदम्.

१२२ A B C E अचिरो.—G दे for
वो.—D अपरि०.—Our MSS. insert
ता after सिस्सा and read उवदेसस्स
before अवरिणिठ्ठिदस्स. We with G.
—A C E आणअं; D अणअं.—Our
MSS. assign this speech to Vi-
dūshaka. We give it to Devi
with G.

१२३ Our MSS. अत एव निर्वन्धः. We

with G.

१२४ G दंसह.

१२६ All our MSS. and G जनान्ति-
कम् for आत्मगतम् which is our
own emendation. See Notes.—
Our MSS. and G read परिव्वाजिए
after मूढे, which we omit with
K.—G मूढे परिव्वाजिए मं जागत्तिवि
पसुत्तं विअ करेसि, omitting किं and
adding प्र०.

१२७ राजा । देवीं परिव्राजिकायै दर्शयति ।

१२८ परि० । विलोक्य ।

अनिमित्तम् इन्दुवदने किम् अत्रभवतः पराङ्मुखी भवसि ।

प्रभवन्सोपि हि भर्तृषु कारणकोपाः कुटुम्बिन्यः ॥ १८ ॥

१२९ विदू० । णं कारणादो एवम् । अत्तणो परखो रखिखद-
व्वोत्ति । गणदासं विलोक्य । दिट्ठिआ कोव-व्वाएण देवीए
परित्तादो भवं । सुसिखिखदोवि उवदेसदंसणेण णिवुणो
होदि ।

१३० गण० । देवि श्रूयताम् । एवं जनो गृह्णाति । तद् इदानीं
विवादे दर्शयिष्यन्तं क्रियासंक्रान्तिम् आत्मनः ।

यदि मां नानुजानासि परित्यक्तोऽस्म्यहं त्वया ॥

आसनाद् उत्तिष्ठति ।

१२८ अनिमित्तम् इत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

१२९ ननु कारणादेव । आत्मनः पक्षो रक्षितव्य इति । दिष्ट्या को-
पव्याजेन भवान् देव्या परिव्रातः । सुशिक्षितोपि सर्वः उपदेशेन नि-
ष्णातो भवति ॥

अत्र देवीकोपेन विच्छेदे प्राप्ते विदूषककृतप्रोत्साहनम् उत्तराङ्को-
पयोगित्वेन अविच्छेदकारणत्वाद् बिन्दुरित्यनुसंधेयम् ॥

१३० विवाद इत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

१२८ G om. the stage-direction वि-
लोक्य.

१२९ Our MSS. णं सकारणं एवम्. We
with G K.—C एवम्.—B आप्पणो;
A C D E F अप्पणो. We with G.
—C कोवेवण; A B D E कोवे-

वाएण.—G दिट्ठिआ देवीकोवव्वाजेण परि-
त्तादो भवं.—Our MSS. सुसिखिखओ
(A सुसुखिखओ, B D E सुसुखिखओ)-
वि सव्वो उवदेसेण विवुणो होइ. We
with G.

१३० G आसनादुत्थातुमिच्छति.

१३१ देवी । स्वगतम् । का गई । प्रकाशम् । पहवदि खु अज्जो सिस्स-
जणस्स ।

१३२ गण० । चिरम् अपदे शङ्कितोस्मिं । राजानं विलोक्य । अनुज्ञातं
देव्या । तद् आज्ञापयतु देवः । कतमस्मिन्नभिनेयवस्तुनि
उपदेशं दर्शयिष्यामि ।

१३३ राजा । यद् आदिशति भगवती ।

१३४ परि० । किमपि देव्या मनसि वर्तते । तच्छङ्कितास्मि ।

१३५ देवी । भण विस्सध्वं । णं पहविस्सं अत्तणो परिअणस्स ।

१३६ राजा । मम चेति ब्रूहि ।

१३७ देवी । भवदि भण दाणिं ।

१३८ परि० । देव चतुष्पदोद्भवं चलितम् उदाहरन्ति । तत्रैकार्थसं-
श्रयम् उभयोः प्रयोगं पश्यामः । तावता ज्ञायत एव अत्र-
भवतोरुपदेशतारतम्यम् ।

१३९ उभौ । यद् आज्ञापयति भगवती ।

१३१ का गतिः । प्रभवति * आचार्यः शिष्यजनस्य ॥

१३५ भण विश्रब्धम् । * प्रभविष्यामि आत्मनः परिजनस्य ॥

१३७ भगवति भणेदानीम् ॥

१३१ Our MSS. om. खु which we
with G.—D F अ—ओ for अज्जो.

१३२ Our MSS. कस्मिन् for कतमस्मिन्
which we read with G.—F अभि-
नय० for अभिनेय०.

१३९ G फण for भण.—G reads पद्

पहवदि &c. for णं पहविस्सं &c.—
The MSS. पहविस्ससि, except F.

१३७ G फण for भण.

१३८ Our MSS. तत्रभवतोरुपदेशान्तरम्
for अत्रभवतोरुपदेशतारतम्यम् which
we with G.

१४० विदू० । तेण दुवेवि वग्गा पेख्खा-घरण संगीद-रअणं करिअ
अत्तभवदो दूदं पेसअन्दु । अह वा मुदङ्ग-सहो एव्व णो
उट्ठावइस्सदि ।

१४१ हर० । तथेत्युत्तिष्ठति ।

१४२ गण० । देवीम् अवलोकयति ।

१४३ देवी । विअई होहि । ण हु विअअ-पच्चथिणी अहं आअरि-
अस्स ।

१४४ उभौ । प्रस्थितौ ।

१४५ परि० । इतस्तावद् आचार्यौ ।

१४६ उभौ । परिवृत्य । इमौ स्वः ।

१४७ परि० । निर्णयाधिकारे ब्रवीमि । सर्वाङ्गसौष्टवाभिन्यक्तये वि-
रलनेपथ्ययोः पात्रयोः प्रवेशोस्तु ।

१४० तेन द्वावपि वर्गौ प्रेक्षागारे संगीतरचनां कृत्वा अत्रभवतो
दूतं प्रेषयतम् । अथवा मृदङ्गशब्द एव नौ उत्थापयिष्यति ॥

१४१ विजयी भव । न खलु जयप्रत्यर्थिन्यहमार्यस्य ॥

१४७ सर्वाङ्गेत्यादि । अत्र गुणवत्त्वस्य गम्यमानत्वाद् विलोभनं
नाम संध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

१४० Our MSS. तेण हि दुव्वेवि गदुअ
पेख्खाघरण संगीदरअणं करिअ अत्तभ-
वदो दूदं विसज्जेह. We with G and
K, except that G reads पेसअन्दु,
and दूदिं for दूदं.—F वग्गा (i.e. वर्गौ)
for गदुअ.—F अत्तभवन्दा (=अत्रभव-
न्तौ).—A B C D E विसज्जेहि.—
Our MSS. मिअं for मुदङ्ग. We
with G.

१४१ G om. this speech.

१४२ E F अ-अस्स.—A B C D E

read thus: ण हि विअअपिच्चखिणी
अहं अज्जस्स । विजई होहि. ण होमि is
added by F after अज्जस्स which F
and our other MSS. read for
आअरिअस्स which we with G. We
read the speech with G and K.

१४७ G inserts वां after निर्णयाधिकारे.
For सर्वाङ्गसौष्टवाभिन्यक्तये G reads स-
र्वाङ्गाभिनयसौष्टवाभिन्यक्तये.—Our MSS.
विगतनेपं for विरलनेपं. We with
G. F विरलनेपथ्ययौः.

१४८ उभौ । नेदमपि आवयोरुपदेश्यम् ।

[निष्क्रान्तौ ।

१४९ देवी । राजानं विलोक्य । जइ राज-कज्जेसुवि ईरिसी उवाअ-णि-
उणदा अज्जउत्तस्स ता सोहणं हवे ।

१५० राजा । देवि

अलम् अन्यथा गृहीत्वा न खलु मनस्विनि मया प्रयुक्तम् इदम् ।

प्रायः समानविद्याः परस्परयशःपुरोभागाः ॥ २० ॥

नेपथ्ये मृदङ्गशब्दः ।

१५१ सर्वे । कर्णं ददति ।

१५२ परि० । हन्त प्रवृत्तं संगीतकम् । तथा ह्येषा

जीमूतस्तनितविशङ्किभिर्मयूरै-
रुद्रीवैरनुरसितस्य पुष्करस्य ।

१४९ यदि राजकार्येषु * ईदृश्युपायनिपुणता आर्यपुत्रस्य तच्छोभनं
भवेत् ॥

अत्र गूढार्थोद्भेदनाद् भेदो नाम संध्यङ्गम् उक्तम् ॥

१५० अलम् अन्यथा इत्यादि । स्पष्टार्थः ॥

१५२ जीमूतस्तनितेत्यादि । जीमूतस्तनितविशङ्किभिः जीमूतस्य

१४८ G नावयोरुपदेश्यम् for नेदमप्यावयो-
रुपदेश्यम्.

१४९ G जइ ईरिसेसु विअ राजकज्जेसुवि ई-
रिसी उवाअणिवुणदा अ-अउत्तस्स तदा
सोहणं हवे.—Our MSS. have इद-
रेसु after जइ. We omit it with
K. Our MSS. एवं for ईरिसी,

which we with K. Our MSS.
have नं for ता which we with K.
—B जई.—A एवं.—D E F अ-अं.
—F सोभनं.

१५० G मृदङ्गशब्दः.

१५२ E संगीतम्.—G om. एषा.—A D
E निहादिन्युप०.

निर्हादिन्युपहितमध्यमस्वरोत्था

मायूरी मदयति मार्जना मनांसि ॥ २१ ॥

स्तनितं गर्जितं विशङ्कन्त इति विशङ्किनः तैः उद्गीवैः उत्कण्ठैः मयूरैः
अनुरसितस्य अनुध्वनितस्य पुष्करस्य वाद्यभाण्डमुखस्य मायूरी म-
यूरप्रिया मार्जना मनांसि मदयति हर्षयति । कीदृशी मार्जना । उप-
हितमध्यमस्वरोत्था उपहितः संयोजितः मध्यमस्वरः मध्यमसंचित-
स्वरः तस्माद् उत्तिष्ठति उदेतीति तथोक्ता । निर्णादिनी अतिशयि-
तनिनादा । मार्जना पुष्करवादनाविशेषः । तथा चोक्तम् भारतीये ।

षोडशाक्षरसंपन्नं [चतुर्मासं तथैव च] ।

द्विलेपनं षट्करणं त्रियति त्रिलयं तथा ।

त्रिगतं त्रिप्रचारं च त्रिसंयोगं त्रिपाणिकम् ।

दशार्धपाणिप्रहृतं त्रिप्रहारं त्रिमार्जनम् ।

एभिरङ्गैस्तु संपन्नं वाद्यं पुष्करजं भवेत् ॥

तत्र

मायूरी चार्धमायूरी तथा कार्मारवीति च ।

तिस्रस्तु मार्जना ज्ञेयाः पुष्करेषु स्वराश्रयाः ।

गान्धारो वामके कार्यः षड्जो दक्षिणपुष्करे ।

मध्यमश्चोर्ध्वके कार्यो मायूर्यस्तु स्वरास्त्वमी ।

वामके पुष्करे षड्ज ऋषभो दक्षिणे तथा ।

धैवतश्चोर्ध्वके चार्धमायूर्या निर्दिशेद्बुधः ।

1 MS. °संचिक°. The emendation
is conjectural.

2 MS. °निनादमार्ज°.

3 MS. षट्कर्ण.

4 MS. त्रिप्रकारं.

5 MS. °प्रगतं.

6 MS. त्रिभारं.

7 MS. मायूर्यस्तु.

8 MS. °धैवतोर्ध्वोर्ध्वमायू°.

१५३ राजा । देवि सामवायिका भवामः ।

१५४ देवी । आत्मगतम् । अहो अविणओ अज्जउत्तस्स ।

१५५ सर्वे । उत्तिष्ठन्ति ।

१५६ विदू० । अपवार्य । भो धीरं गच्छु । मा अत्तहोदी धारिणी
विसंवादइस्सदि ।

१५७ राजा ।

ऋषभः पुष्करे वामे षड्जो दक्षिणपुष्करे ।

पञ्चमश्चोर्ध्वके^१ कार्यः कार्मारव्याः स्वरा अमी ॥

इति^२ ॥

१५४ अहो अविनय आर्यपुत्रस्य ॥

१५६ भो धीरं गच्छामः । मा तत्रभवती धारिणी विसंवादयि-
ष्यति ॥

१५७ धैर्यावलम्बिनम् इति । अयं मुरजवाद्यरागः मुरजवाद्यस्य
रञ्जकत्वं धैर्यावलम्बिनमपि मां त्वरयति संभ्रमयति । सिद्धिपथं
सिद्धिमार्गम् अवतरतः स्वमनोरथस्य आत्मवाञ्छितस्य शब्द इव
ध्वनिरिव ॥

१५३ E सामयिका-

१५४ D E F अ-अ^०.—G अहो अ-अउ-
त्तस्स अविणओ.

१५५ G om. this speech.

१५६ G भो धीरत्तणं मा मुंचेहि । अत्तहोदी

धारिणी विसंवार(sic, may be for
द)इस्सदि. Our MSS. insert a
खलु after मा.

१५७ A B D E तुमं for मां.—G रागो-
यम् for °नादोयम्.—G सिद्धिपदं.

1 MS. °क्षोर्ध्वगः.

2 In this and similar quotations
from Bharata our corrections

are based upon the *Bharata-
nāṭya-Sāstra*.

3 MS. मुरजवाद्यकस्य.

धैर्यावलम्बिनमपि त्वरयति मां मुरजवाद्यनादोयम् ।

अवतरतः सिद्धिपथं शब्दः स्वमनोरथस्येव ॥ २२ ॥

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति प्रथमोऽङ्कः ॥

अत्र बीजस्य पुनरावर्तनात् समाधानं नाम संध्यङ्गम् उक्तम् ।
अत्रैव सुखागमनस्य गम्यमानत्वात् प्राप्तिर्नाम संध्यङ्गम् उक्तं भवति ।
अत्रोपक्षेपादिषु संध्यङ्गेषु कतिचिदेव कविनोक्तानि नेतराणि तथापि
न दोषः ।

न्यूनमप्यत्र यैः कैश्चिदङ्गैर्नाट्यं न दुष्यति ।

यद्युपात्तेषु संपत्तिराराधयति तद्विदुः ।

इति वचनात् ॥ अत्र नृत्तदर्शननिश्चयान्ते प्रथमाङ्कार्थं समाप्तेऽपि
तम् असमाप्यैव उत्तराङ्कादौ विष्कम्भादिप्रतिपाद्यमानायाः संगीत-
रचनाया अत्रैव निपातनाद् अङ्कावतरणं नाम अर्थोपक्षेपकम् उक्तं
भवति । अङ्कावतारस्तु अङ्कान्ते पात्राणाम् ॥

इति काट्यवेमभूपविरचिते कुमारगिरिराजीये मालविकाग्निमित्रव्याख्याने प्रथमोऽङ्कः ॥

1 MS. नून°.

2 MS. तद्विदुः. The emendation is
conjectural.

3 MS. तमाप्यै° for तम् असमाप्यै°.

4 There is apparently a break
here.

ततः प्रविशति संगीतरचनायां कृतायाम् आसनस्थः सवयस्यो

राजा परिव्राजिका धारिणी विभवतश्च परिवारः ।

१ राजा । भगवति अत्रभवतोराचार्ययोः कतरस्य प्रथमम् उपदेशं
द्रक्ष्यामः ।

२ परिव्राजिका । ननु समानेपि ज्ञानवृद्धभावे वयोधिकत्वाद्
गणदासः पुरस्कारम् अर्हति ।

३ राजा । तेन हि मौढ्य एवमेव अत्रभवतोरावेद्य स्वनियोगम्
अशून्यं कुरु ।

४ कञ्चुकी । यद् आज्ञापयति देवः ।

[इति निष्क्रान्तः ।

५ गण० । प्रविश्य । देव शर्मिष्ठायाः कृतिर्लयमध्या चतुष्पदा ।
तस्याश्चतुर्थवस्तुनः प्रयोगम् एकमनाः श्रोतुम् अर्हति देवः ।

१, २ ततः प्रविशति इत्यादि । भगवति अत्रभवतोरित्यादिना
गणदासः पुरस्कारम् अर्हति इत्यन्तेन राज्ञ उपायेन मालविकादर्शन-
प्रवर्तनं यत्नप्रयत्नो नाम द्वितीयावस्थेति मन्तव्यम् । अत्र बिन्दुप्रय-
त्नयोः समन्वयात् प्रतिमुखसंधिरित्यनुसंधेयम् ॥

५ देव शर्मिष्ठाया इत्यादि । शर्मिष्ठा नाम वृषपर्वणो राक्षसराजस्य
दुहिता । तस्याः कृतिः काव्यम् लयमध्या लयेन तालकालेन मध्या म-

१ D परिवारः.—G कतमस्य.

२ G om. ननु.

३ G एवमत्रभवद्भ्राताचार्याभ्यां निवेद्य नियो-
ग०.

४ G वस्तुकं and om. देवः. Our
MSS. have वस्तुकप्र०. We with K.

This speech reads almost like
an Anushtup couplet. In fact
if एकमनाः and देवः were elimin-
ated the couplet would be per-
fect.

६ राजा । आचार्य बहुमानाद् अवहितोस्मि ।

[निष्क्रान्तो गणदासः ।

७ राजा । जनान्तिकम् । वयस्य

नेपथ्यपरिगतायाश्चक्षुर्दर्शनसमुत्सुकं तस्याः ।

संहर्तुम् अधीरतया व्यवसितमिव मे तिरस्करिणीम् ॥ १ ॥

८ विदूषकः । अपवार्य । भो उवष्टिदं णअण-महु संणिहिद-मख्खिअं च । ता अप्पमत्तो दाणिं पेख्ख ।

ध्यलययुक्ता चतुष्पदा चत्वारि पदानि यस्याः सा तस्याः कृतेः संबन्धिनः चतुर्थस्य तुर्यस्य वस्तुनः प्रबन्धस्य प्रयोगम् अभिनयम् एकमनाः अवहितः सन् श्रोतुम् अर्हति ॥ अत्र शृङ्गाररसत्वात् लयमध्येत्युक्तम् । तथा चोक्तं भारतीये । शृङ्गारहास्ययोर्मध्यलयः । करुणे विलम्बितः । वीररौद्राद्भुतबीभत्सभयानकेषु द्रुतः इति ॥

७ नेपथ्यपरिगताया इति । नेपथ्यपरिगतायाः यवनिकान्तरितायास्तस्या मालविकाया दर्शनसमुत्सुकम् । अवलोकनोत्कण्ठितम् मे चक्षुः अधीरतया तरलतया तिरस्करिणीं यवनिकां संहर्तुम् अपनेतुं व्यवसितमिव उद्युक्तमिव ॥

अत्र इष्टार्थविषयेच्छया विलासो नाम संध्यङ्गम् उक्तम् ॥

८ * उपस्थितं नयनमधु संनिहितमक्षिकं च । तस्माद् अप्रमत्त इदानीं पश्य ॥

७ G नेपथ्यपरिगता^०.—F^० परिगतायाः.—
G संवर्तुं^० for संहर्तुं^०.

८ A C होउ and B D E होदु and F हो for भो which we with G.—
Our MSS. उवष्टिअं. We with G

which reads उवष्टिदं णअणमहु अ संणिहिदमख्खिअं अ.—B णयणमहु, E F णयणमहु.—A B C D E F^० णिहिदं मख्खि^०. We with G K.—G भो for ता.—A B C प्रत्यवेक्षमाणा.

ततः प्रविशति आचार्यप्रत्यवेक्ष्यमाणाङ्गसौष्टवा मालविका ।

९ विदू० । जनान्तिकम् । पेरुवदु भवं । ण हु से पडिछुन्दादो
परिहीअदि महुअदा ।

१० राजा । जनान्तिकम् । वयस्य

ततः प्रविशति इत्यादि । आचार्यवेक्ष्यमाणाङ्गसौष्टवा आचार्येण
अवेक्ष्यमाणम् अङ्गानां सौष्टवं यस्याः सा तथोक्ता । सौष्टवं नाम
अङ्गानां शोभनः अवस्थानविशेषः । यथोक्तम्

अनुच्छनीचचलताम् अङ्गानां समपादताम् ।

कटिकूर्परशीर्षासकण्ठानां समरूपताम् ।

रस्यां प्रतीकविश्रान्तिम् उरसश्च समुन्नतिम् ।

अभ्यासोपहितां प्राहुः सौष्टवं नृत्यवेदिनः ॥

९ पश्यतु भवान् । न खल्वस्याः प्रतिच्छन्दात् परिहीयते मधुरता ॥

अत्र अपवार्येत्येतत् नियतश्राव्यार्थभेदस्य अपवारितस्य विवक्षितत्वे
कविना प्राक् प्रयुक्तम् इति मन्तव्यम् । यथोक्तं वसन्तराजीये ।

अर्थस्त्वेकेन विज्ञेयो नियतश्राव्य इष्यते ।

द्विविधः स परिज्ञेयो जनान्तश्रापवारितः ॥

अत्र

परैरलक्ष्यव्यापारं कथितोर्थोपवारितः ।

उक्त्वा प्राग् अपवार्येति पश्चाद् एनं प्रयोजयेत् ॥

इति ॥

१० चित्रगतायाम् इत्यादि । मे हृदयं मनः चित्रगतायाम् आ-
लेख्यगतायाम् अस्यां मालविकायां कान्तिविसंवादशङ्कि कान्तेः

९ G अपवार्य for जनान्तिकम्.—A B C | १० G om. जनान्तिकम्.
D E पडिहीअदि.

1 MS. अनुच्छनीचलताम्. The emenda-
tion is purely conjectural.

2 MS. विवक्षिते.

चित्रगतायाम् अस्यां कान्तिविसंवादशङ्कि मे हृदयम् ।
संप्रति शिथिलसमाधिं मन्ये येनेयम् आलिखिता ॥ २ ॥

११ गण० । वत्से मुक्तसाध्वसा सत्त्वस्था भव ।

१२ राजा । आत्मगतम् । अहो सर्वावस्थास्वनवद्यता रूपस्य ।

दीर्घाक्षं शरदिन्दुकान्ति वदनं बाहू नतावंसयोः
संक्षिप्तं निबिडोन्नतस्तनम् उरः पार्श्वे प्रमृष्टे इव ।
मध्यः पाणिमितो नितम्बि जघनं पादावरालङ्गुली
छन्दो नर्तयितुर्यथैव मनसः श्लिष्टं तथास्या वपुः ॥ ३ ॥

शोभाया विसंवादं विपर्यासं शङ्कत इति तथोक्तम् । संप्रति
इदानीम् । साक्षाद्दर्शनवेलायाम् इत्यर्थः । इयं मालविका येन
चित्रकारेणालिखिता तं चित्रकारं शिथिलसमाधिं शिथिलप्रयत्नं
मन्ये जानामि ॥

११ मुक्तसाध्वसा परित्यक्तभया । सभाकम्परहितेत्यर्थः । स-
त्त्वस्था सत्त्वगुणयुक्ता । अविकृता भवेत्यर्थः । यथोक्तम् ।

चित्तस्याविकृतिः सत्त्वं विकृतेः कारणे सति ।

इति । अत्र विकृतिकारणं नायकसंनिधिः ॥

१२ अहो इत्याश्चर्ये । सर्वस्थानानवद्यता सर्वेषु स्थानेषु सर्वावय-
वेषु अनवद्यता निर्दोषता । रमणीयतेत्यर्थः ॥ दीर्घाक्षम् इत्यादि ।
वदनम् मुखं दीर्घाक्षम् दीर्घे आयते अक्षिणी लोचने यस्य तत् तथो-
क्तम् । शरदिन्दुकान्ति शरदिन्दोः शरच्चन्द्रस्य कान्तिरिव कान्ति-
र्यस्य तत् तथोक्तम् । बाहू भुजौ अंसयोः स्कन्धयोः नतौ नम्रौ ।

११ B C D E मुग्धसाध्वसा.—G सत्त्वसं-
स्थाः

१२ F G सर्वावस्थासु for सर्वावस्थासु.—
G adds तथा हि after रूपस्य.—G नतं

for नितम्बि.—A C D मनसश्लिष्टं (मन-
सः श्लिष्टं ?); B मनसः श्लिष्टं, corrected
from मनसश्लिष्टं; E मनसा श्लिष्टं also
corrected from मनसश्लिष्टं.

१३ मालविका । उपवहनं कृत्वा चतुष्पदं वस्तु गायति ।

दुल्लहो पिओ तस्सि भव हिअअ गिरासं
अम्हो अपङ्गओ मे पप्फुरइ किंपि वामो ।

मध्यः अवलग्नं पाणिमितः पाणिना हस्तेन मितः परिमितः । जघनं
नितम्बि नितम्बातिशययुक्तम् । पादौ चरणौ अरालाङ्गुली अराला
आकुञ्चिता अङ्गुलयो ययोस्तौ तथोक्तौ । अस्याः मालविकाया
वपुः शरीरं नर्तयितुः नृत्ताचार्यस्य छन्दः अभिप्रायो यथा यादृशस्त-
था तेन प्रकारेण श्लिष्टं संगतम् । अनेन नर्तक्या नृत्तारम्भोचिता-
वस्थानविशेष उक्तः । तथा चोक्तं वसन्तराजीये ।

अङ्गस्य चतुरस्रत्वं समपादौ लताकरौ ।

आरम्भे सर्वनृत्तानाम् एतत् सामान्यम् इष्यते ।

इति ।

१३ उपगानं रागलर्त्तिं कृत्वा चतुष्पदं वस्तु चतुष्पदसंज्ञकं प्रबन्धं
गायति । वस्तिवति प्रबन्धः ।

प्रबन्धो रूपकं वस्तु निबन्धस्याभिधात्रयम् ।

इत्युक्तत्वात् ॥

दुल्लभः प्रियः तस्मिन् भव हृदय निराशम्

अहो अपाङ्गको मे परिस्फुरति किमपि वामकम् ।

एष स चिरदृष्टः कथम् उपनेतव्यः

नाथ मां पराधीनां त्वयि गणय सत्पूजाम् ॥

ततः गानानन्तरं यथारसम् रसानुकूलम् अभिनयति । अत्र र-
सस्तु अयोगविप्रलम्भशृङ्गारः ।

अप्राप्तिर्विप्रलम्भः स्याद् यूनोर्जाताभिलाषयोः ।

१३ F कपोतकं कृत्वा.—G तत उपवहनं कृत्वा
चतुष्पदवस्तुकं गायति.—D E पियो.—B

D E हियय.—B D E अपङ्गयो.—G
संफुरइ.—F किंवि.—F वामओ.—A

1 MS. चतुरस्रं. I emend conjectural-
ly.

2 So. MS.

3 MS. °लक्षयोः.

एसो सो चिर-दिट्ठो कहं उवणइदव्वो
णाह मं पराहीणं तुइ गणअ सतिण्हं ॥ ४ ॥

इति यथारसम् अभिनयति ।

विप्रलम्भस्य भेदाः स्युरयोगो विरहस्ततः ।

प्रवासः शापकरुणमानसाश्चेति षण्मताः ।

तत्र

संप्राप्तेः प्राग् अभावो यस्तम् अयोगं प्रचक्षते ॥

इति ॥

अत्र चतुष्पद्यां क्रमेण पादचतुष्टये निर्वेदः हर्षविषयः चिन्ता दैन्यं चेति भावास्तत्तदनुभावैर्मुखरागादिभिः सम्यक् प्रदर्शिता इत्यनुसंधेयम् । तेषां लक्षणम् उक्तं वसन्तराजीये ।

इष्टार्थविरहस्वाधिनिन्दापदवमाननैः ।

दारिद्र्यताडनाक्षेपपरवृद्धावलेपनैः ।

निष्फलत्वमतिर्नृणां निर्वेदो भावितादिषु ।

अत्र इष्टार्थविरहजनितो निर्वेदः ।

अन्तर्हर्षोद्गमध्याननिश्वासस्वावमाननैः

दैन्यगद्गदवैस्वर्यैरभिनेयो भवेद् अयम् ।

हर्षो मनःसमुल्लासो गुरुदेवमहीभुजाम्

प्रसादात् प्रियसङ्गाच्च भवेद् इष्टार्थलाभतः ।

अत्र इष्टार्थलाभजनितो हर्षः । अपाङ्गस्फुरणस्य इष्टार्थलाभहेतुत्वात् ।

omits the whole of "इति यथारस- | अभिनयति" G om. इति.

1 MS. चिन्तादिभावाः for भावाः.

2 MS. reads the verses thus :

इष्टार्थविरहस्वाधिनिन्दापदवमाननैः ।

दारिद्र्यताडनाक्षेपपरवृद्धावलेपनैः ।

निष्फलत्वमतिर्नृणां निर्वेदो भावितादिषु ॥

The emendations are conjectural.

3 MS. अन्तर्हर्षोद्गमध्यानि निश्वासः. The emendation is conjectural.

4 MS. inserts इष्टार्थता after हेतुत्वात्.

वामं संधिस्तिमितवलयं न्यस्य हस्तं नितम्बे
कृत्वा श्यामाविटपसदृशं स्रस्तमुक्तं द्वितीयम् ।
पादाङ्गुष्ठालुलितकुसुमे कुट्टिमे पातिताक्षं
नृत्ताद् अस्याः स्थितम् अतितरां कान्तम् ऋज्वायतार्धम् ॥

२१ देवी । णं गोदम-वअणंपि अज्जो हिअए करेदि ।

२२ गण० । देवि मैवम् । देवप्रत्ययात् संभाव्यते सूक्ष्मदर्शिता गौ-
तमस्य । पश्य ।

मन्दोप्यमन्दताम् एति संसर्गेण विपश्चितः ।

पङ्कच्छिदः फलस्येव निकषेणाविलं पयः ॥ ७ ॥

विदूषकं विलोक्य । शृणुमो विवक्षितम् आर्यस्य ।

न्यस्य निधाय श्यामाविटपसदृशम् फलिनीशाखासंनिभं द्वितीयं द-
क्षिणं हस्तं स्रस्तमुक्तम् स्रस्तं शिथिलं यथा भवति तथा मुक्तं विस्त-
ष्टम् । लम्बितम् इत्यर्थः । कृत्वा विधाय । पादाङ्गुष्ठालुलितकुसुमे
पादाङ्गुष्ठेन आलुलितम् आलुष्टं कुसुमं यस्य तस्मिन् कुट्टिमे स्फटिका-
दिखचितस्थले पातिते व्यापारिते अक्षिणी यस्मिन् कर्मणि तथोक्तम्
ऋज्वायतार्धम् ऋजु अवक्रम् अर्धं शरीरस्यार्धभागो यस्मिन् तद्
अस्यां स्थितम् अवस्थानं नृत्तात् नर्तनाद् अतितराम् अत्यर्थं कान्तं
मनोहरं भवति ॥

अत्र वाक्यस्य विशेषवत्त्वात् पुष्टं नाम संध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

२१ ननु गौतमवचनमपि आर्यो हृदये करोति ॥

२२ मन्दोपि इत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

२१ G वअणंवि किपि अज्जो.

गौतमः—A B C D E निकषेण.

२२ G किमेवम् for मैवम्.—G सूक्ष्मदर्शी

२३ विदू० । गणदासं विलोक्य । सखिखणिं दाव पुच्छ । पच्छा जो
मए कम-भेदो लखिखदो तं भणिस्सं ।

२४ गण० । भगवति यथादृष्टम् अभिधीयतां दोषो वा गुणो वा ।

२५ परि० । यथाशास्त्रं सर्वम् अनवद्यम् । कुतः

अङ्गैरन्तर्निहितवचनैः सूचितः सम्यग् अर्थः

पादन्यासो लयम् अनुगतस्तन्मयत्वं रसेषु ।

शाखायोनिर्मृदुरभिनयस्तद्विकल्पानुवृत्तौ

भावो भावं नुदति विषयाद् रागबन्धः स एव ॥ ८ ॥

अत्र वाक्यस्य उपपत्तिमत्त्वाद् उपन्यासो नाम सङ्घङ्गम् उक्तं
भवति ॥

२३ गणदास साक्षिणीं तावत् पृच्छ । पश्चाद् यो मया क्रमभेदो
दृष्टस्तं भणिष्यामि ॥

२५ अङ्गैरित्यादि । अन्तर्निहितवचनैः अन्तर्निहितानि अभ्यन्तरस्था-
पितानि वचनानि पदानि यैस्तैरङ्गैर्हस्तादिभिः । अत्र अभ्यासपाटवाद्
अङ्गानां स्वत एव अन्तर्निहितवचनत्वम् उत्प्रेक्षितम् इति मन्तव्यम् ।
अर्थो गीतार्थः सम्यक् साधु सूचितः प्रकाशितः । पादन्यासः पाद-
न्यासो विन्यासो लयम् अनुगतः अनुसृतः । लयो नाम तालमानम् ।

तालान्तरालवर्ती यः कालोसौ लय ईरितः ।

इत्युक्तत्वात् । अत्र पादन्यासस्य स्वतो लयानुसरणम् अभ्यासपा-
टवादेवेति मन्तव्यम् । रसेषु रसविषयेषु तन्मयत्वम् तादात्म्यं रसा-

२३ G क्षणमात्रं स्थित्वा added after गण-
दासं विलोक्य, and reads कोसिई for
सखिखणिं: A B C D E मिख्खुणीं
for सखिखणिं.

२४ A B C D E यथादर्शनम् for यथा-
दृष्टम्.—G अभिनये for अभिधीयताम्:

२५ G यथादर्शनमनवद्यम्, altogether
omitting सर्वम्.

२६ गण० । देवः कथं मन्यते ।

२७ राजा । गणदास वयं स्वपक्षशिथिलाभिमानाः संवृत्ताः ।

२८ गण० । अद्य नर्तयितास्मि ।

उपदेशं विदुः शुद्धं सन्तस्तम् उपदेशिनः ।

श्यामायते न युष्मासु यः काञ्चनमिवाग्निषु ॥ ९ ॥

त्मता । भवतीत्यर्थः । अत्र रसशब्देन उपचारात् परिपोषातिशयवन्तो भावाः कार्यन्ते प्रकृतत्वाद्रसेष्वतिप्रसङ्गात् । अभिनयः प्रयोगः । यथोक्तम्

प्रयोगो यस्तु नाट्यादेर्भवेद् अभिनयो हि सः ।

इति । शाखायोनिः शाखा योनिः प्रभवो यस्य तथोक्तः सन् मृदुः सुकुमारः । शाखा नाम नृत्तहस्तानां मानप्रचारः । यथोक्तम्

शाखा तु नृत्तहस्तानां या मात्रा चित्रवर्तने^२ ।

इति । तद्विकल्पानुवृत्तौ तस्य अभिनयस्य विकल्पो भेदः तस्य अनुवृत्तिः अनुसृतिः तस्यां भावः अभिनीयमानो निर्वेदादिः विषयात् आश्रयात् । प्रकृतात् स्थायिन इत्यर्थः । भावं पूर्वाभिनीतं संचारिणं नुदति अपाकरोति । रागबन्धः रञ्जकत्वयोगः स एव पूर्वं यादृशस्तादृश एवेत्यर्थः ॥

२८ उपदेशं विदुरित्यादि । उपदेशिनः शिक्षकस्य युष्मासु युष्मादशेषु । विवेकिष्वित्यर्थः । न श्यामायते न मलिनीभवति । लोहितादित्वात् क्यप् । वा क्यप् इति विकल्पाद् आत्मनेपदम् ॥

२७ G स्वपक्षे शिथि^०.

२८ G नर्तयितव्योस्मि.—A B C D E

अथ for अत्र which we with F G.

1 MS. रसेष्विति^०. I emend by conjecture.

2 MS. चित्रवर्तिने. The correction is conjectural.

- २९ देवी । दिष्टिआ परिख्वआराहणेण अज्जो वट्ठइ ।
 ३० गण० । देवीपरिग्रहश्च मे वृद्धिहेतुः । विदूषकं विलोक्य । वदे-
 दानीं यत् ते मनसि वर्तते ।
 ३१ विदू० । पुढमोवदेस-दंसणे पुढमं बम्हणस्स पूआ इच्छिदन्वा ।
 सा उण वो विमुमारिदा ।
 ३२ परि० । अहो प्रयोगाभ्यन्तरः प्राश्निकः ।
 ३३ विदू० । अइ पण्डितंमण्णे किं अण्णं । मोदअ-खण्डणेवि अस-
 मथथा तुमं किं जाणासि । पसण्ण-चन्द-पाद-सरिसेहिं के-
 सपासेहिं एदाणं भीसिअसि ।

२९ दिष्ट्या परीक्षकाराधनेन आर्यो वर्धते ॥

३३ अयि पण्डितंमन्ये किम् अन्यत् । मोदकखण्डनेपि असमर्था
 * किं जानासि । प्रसन्नचन्द्रपादसदृशैः केशपाशैरेतान् भीषयसि ।
 प्रथमोपदेशदर्शने प्रथमं ब्राह्मणस्य पूजा पृष्टव्या । सा त्वया
 विस्मृता ॥

२९ A B C D E F परिख्वका (A B om. °का°) राहणेण. We with G.—D E F G अ-ओ for अज्जो.

३० A B C D E F insert गौतम be-fore वदेदानीं. We with G.

३१ G पुढमोवदेसस्स दंसणे बंहणस्स पूजा करइदन्वा.—A पढमो°.—B D E

पूजा.—Our MSS. सा ण वोपलखिददा (=सा न व उपलक्षिता). We according to G.

३२ F प्रयोगाभ्यन्तरप्रा°; G °भ्यन्तरप्रश्नः.

३३ Our MSS. omit this speech. We give it on the authority of G and K.

1 Such is the position of the speech. If it is to be addressed to Ganadâsa its position as given here is correct; but then besides the fact that it is uncalled for by anything that Ganadâsa has said previously, the adjectives

पण्डितंमन्ये and असमर्था and the particle अयि are against its being addressed to a male. If it is to be addressed to the Parivrâjika, as seems intended, it should be read after the words सा त्वया विस्मृता in the commentary.

सर्वे प्रहसिताः । मालविका च स्मितं करोति ।

३४ राजा । आत्मगतम् । आत्तसारश्चक्षुषा स्वविषयः । यद् अनेन
स्मयमानम् आयताक्ष्याः किञ्चिदभिव्यक्तदशनशोभि मुखम् ।
असमग्रलक्ष्यकेसरम् उच्छ्वसदिव पङ्कजं दृष्टम् ॥ १० ॥

३५ गण० । महाब्राह्मण न खलु नेपथ्यसंगीतकम् इदम् । अ-
न्यथा कथं त्वाम् अर्चनीयं नार्चयिष्यामः ।

३६ विदू० । मए णाम मुग्ध-चादएण विअ सुख-घण-गज्जिदे अ-
न्दरिख्खे जल-पाणं इच्छिदं ।

३७ परि० । एवमेव ।

३८ विदू० । तेण हि पण्डित-परितोस-पञ्चआ मूढ-जादी । जदि
अत्तहोदीए सोहणं भणिदं तदो इमं से पारितोसिअं पअ-
च्छामि । इति राज्ञो हस्तात् कटकम् आकर्षति ।

अत्र परिहासस्य गम्यमानत्वात् नर्मेति संध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

३४ स्मयमानम् इत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

३६ मया नाम मुग्धचातकेन * शुष्कघनगर्जिते अन्तरिक्षे जलपानं
कर्तुम् इष्यते ॥

३८ भगवन्ति पण्डितपरितोषप्रत्यया मूढजातिः । यतोत्रभवत्या
शोभनं भणितं ततः इदम् अस्यै पारितोषिकं प्रयच्छामि ॥

G सर्वे परिहसन्ति.—G मन्दस्मितं करोति.

३४ G स्वगतं.—G उपात्तसार०.

३५ B F नैपथ्य०.—F दक्षणीयं for अर्च-
नीयं. G कथं दक्ष (sic)णीयं त्वां नार्च-
यिष्यामः.

३६ B °चादयेण.—E सुक्कघण०.—G अळं
(! = जलं) याचिदं for जलपानं इच्छिदं.

३७ G एवमिव.

३८ F पण्डितअ०.—E °परितोस०. G° परि-

दोसप्पञ्चआ.

Our MSS. जइ for जदि which we
with G. Our MSS. जइ तत्तहोदीए
(E F अत्तहोदीए) सोमणं गण्हिदं तदो (B
तदा) इमं पारि०. We with G K, G
however omitting तदो इमं से.—G
आकर्षयति for आकर्षति. B F om.
इति; C E om. the whole stage-
direction beginning with इति.

३९ देवी । चिष्ट दाव । गुणन्तरं अजाणन्तो किंति तुमं आहरणं
देसि ।

४० विदू० । परकेरअंति करिअ ।

४१ देवी । आचार्य विलोक्य । अज्ज गणदास दंसिदोवदेसा वो
सिस्सा ।

४२ गण० । वत्से प्रतिष्ठस्वेदानीम् ।

[मालविका सहाचार्येण निष्क्रान्ता ।

४३ विदू० । जनान्तिकम् । राजानं विलोक्य । एत्तिओ मे मदि-विहवो
भवन्तं सेविदुं ।

४४ राजा । जनान्तिकम् । अलम् अलं परिच्छेदेन । अद्य हि

३९ तिष्ठ तावत् । गुणान्तरम् अजानन् किंनिमित्तं त्वम् आभरणं
ददासि ॥

४० परकीयम् इति कृत्वा ॥

४१ आर्य गणदास दर्शितोपदेशा वः शिष्या ॥

अनेन मालविकानिर्गमहेतुना देवीवचनेन राज्ञो हितनिरोधात्
निरोधो नाम संध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

४३ एतावान् एवं मे मतिविभवो भवन्तं सेवितुम् ॥

४४ भाग्यास्तमयमिवेत्यादि । तस्या मालविकायास्तिरस्करणं ति-
रोधानम् [अक्ष्णोः] भाग्यास्तमयमिव भाग्यस्य भागधेयस्य अस्तमय-

३९ G चिष्ट (omitting दाव) किंवि गुण-
तरं अजाणन्तो तुमं किंनिमित्तं आहरणं दे-
सि. Our MSS. om. दाव. We
with K. C अअणन्तो; A B D E
F अआणन्तो. A B C D E अहिण-
न्देसि for आहरणं देसि.

४० A परकरयंति; B परेकरयंति; F पर-
कीअंति; E corrects its परकेरयंति
into पख्खोयंति; C D परकेरयंति; G

परकेरअंति which we adopt.—G
कदुअ for करिअ.

४१ D E F अ-अ for अज्ज.—F णं
inserted before दंसिदो.

४३ C एत्तिओ; D यत्तिओ; E येत्तिओ.—
Our MSS. omit मदि. We with
K.

४४ G अलं परिच्छेदेन.—F तिरस्करणम्.

भाग्यास्तमयमिवाक्ष्णोर्हृदयस्य महोत्सवावसानमिव ।

द्वारपिधानमिव धृतेर्मन्ये तस्यास्तिरस्करीणीम् ॥ ११ ॥

४५ विदू० । साहु तुमं दरिद्रो आदुरो विअ वेज्जेण उवणीअ-
माणं ओसहं इच्छुसि ।

४६ हर० । प्रविश्य । देव मदीयम् इदानीम् अवलोकयितुं प्रयोगं
क्रियतां प्रसादः ।

४७ राजा । आत्मगतम् । अवसितो दर्शनार्थः । प्रकाशम् । दाक्षिण्यम्
अवलम्ब्य । हरदत्त पर्युत्सुका एव वयम् ।

४८ हर० । अनुगृहीतोस्मि ।

नेपथ्ये ।

४९ वैतालिकः । जयतु देवः । उपारूढो मध्याह्नः । तथा हि
पत्रच्छायासु हंसा मुकुलितनयना दीर्घिकापद्मिनीनां
सौधान्यस्यतापाद् बलभिपरिचयद्वेषिपारावतानि ।
विन्दूक्षेपान् पिपासुः परिपतति शिखी भ्रान्तिमद् वारियन्तं
सर्वैरुसैः समग्रैस्त्वमिव नृपगुणैर्दीप्यते सप्तसप्तिः ॥ १२ ॥

मिव नाशमिव । हृदयस्य मनसो महोत्सवावसानमिव महोत्स-
वस्य अवसानं तदिव । धृतेः प्रीतेर्द्वारपिधानमिव द्वारस्य प्रवेशमार्ग-
स्य पिधानमिव निरोधमिव मन्ये भावयामि ॥

अत्र अरतेर्गम्यमानत्वाद् विभूतं नाम संध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

४५ * दरिद्र इवातुरो वैद्येन दीयमानम् औषधम् इच्छसि ॥

४९ पत्रच्छायास्वित्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

४५ G साहु साहु. Our MSS. दरिद्रा-
दुरो विअ. We with G K.

४६ G देव मदीयं प्रयोगमवलोकयितुं क्रियतां
प्रसादः.—F adds इति after क्रिय-
ताम्.

४७ G दाक्षिण्यमवलम्ब्य प्रकाशम्.—G ननु

for हरदत्त.

४९ Our MSS. मध्यमह्नः सविता (O मध्यः
सविता) for मध्याह्नः. We with G.
—विन्दूक्षेपान् is the reading of all
our MSS. and of G.

५० विदू० । अवि हा अवि हा । बग्हनस्स भोअण-वेला । अ-
त्तहोदोवि संवुत्ता । उइद-वेलादिकमे चिइस्सआ दोसं
उदाहरन्दि ।

५१ राजा । हरदत्त किं भणसि ।

५२ हर० । नास्ति मद्रचनावसरोत्र ।

५३ राजा । हरदत्तं विलोक्य । तेन हि त्वदीयम् उपदेशं श्वो वयं द्र-
क्ष्यामः । विश्राम्यतु भवान् ।

५४ हर० । यद् आज्ञापयति देवः ।

[इति निष्क्रान्तः ।

५५ देवी । णिव्वत्तेदु अज्जो मज्जण-विहिं ।

५६ विदू० । होदु विसेसेण भोअणं तुवरेदु ।

५० अवत । ब्राह्मणस्य भोजनवेलातिक्रान्तमिति । * उचितवेला-
तिक्रमेण चिकित्सका दोषम् उदाहरन्ति ॥

५५ निर्वर्तयत्वार्यपुत्रो मज्जनविधिम् ॥

५६ भवति विशेषेण भोजनं त्वरस्व ॥

५० A C do not repeat अवि हा.
E अत्तहोदे.—The reading बग्हनस्स
भोअणवेला । अत्तहोदोवि संवुत्ता is
taken from G. Our MSS. read
ग्हाणभोअणवेला संवुत्ता अत्तहोदो.—B
O D E चिइस्सया.

५२ We read this speech according
to G. Our MSS. have नास्त्यवकाशो
मद्रचनस्य.

५३ G अवलोक्य.—B D विश्राम्यतु.—G
विश्राम्यतां भवता.

५५ Our MSS. णिव्वत्तेदु (A C णिव्वत्तो-
दु, B D णिव्वत्तेदु, F णिव्वदेदु) अज्ज-

(D E F अ-अ^०)उत्तो मद्दग्हनविहिं.
We with G. अज्जो is intended to
refer to Vidūshaka, and not to
the king, as were it so the lat-
ter would have made some reply
to the queen. The reading अ-
ज्जउत्तो, therefore, though adopted
by Kāṭayavema, appears to be
a spurious emendation of अज्जो.

५६ Our MSS. and K read होदि
for होदु which we with G. Our
MSS. read पाणभोअणं. We with
K.

५७ परि० । उत्थाय । स्वस्ति भवते ।

[सपरिजनया देव्या सह निष्क्रान्ता ।

५८ विदू० । भो ण केवलं रूपे सिप्पेवि अदुदीआ मालविआ ।

५९ राजा ।

अव्याजसुन्दरीं तां विज्ञानेन ललितेन योजयता ।

परिकल्पितो विधात्रा बाणः कामस्य विषदिग्धः ॥ १३ ॥

किं बहुना । चिन्तयितव्योस्मि ते ।

६० विदू० । भवदावि अहं । विपणि-कन्दू विअ मे उदरभ्भन्दरं
ढज्जइ ।

६१ राजा । एवमेव भवान् सुहृदर्थे त्वरताम् ।

५८ भो वयस्य न केवलं रूपे शिल्पेपि अद्वितीया मालविका ॥

५९ अव्याजसुन्दरीम् इत्यादि । ललितेन सुभगेन विज्ञानेन संगीत-
कलापरिज्ञानेन ॥

६० भवताप्यहमपि । विपणिकन्दुरिव मे हृदयस्य अभ्यन्तरं द-
ह्यते ।

विपणिकन्दुर्नाम पण्यवीथिकायां ब्रीहिपचनपात्रम् । कन्दुर्ना
स्वेदनी स्त्रियाम् इत्यमरसिंहः ॥

६१ एवमेव इत्यादि । एवमेव इत्थमेव यथा भवान् भोजनरूपे
स्वकार्ये त्वरते तथा । सुहृदर्थे मदर्थे मालविकापुनर्दर्शने त्वरताम् ॥

५७ G सपरिवाराय for सपरिजनया, and
takes it with भवते in स्वस्ति भवते.

५८ A C D E F सिप्पेअ for सिप्पेवि.

५९ G सखे before अव्याज० &c.—G
चिन्तयितव्योस्मि for चिन्तयितव्योस्मि.
—We add ते after ०स्मि with G.
Our MSS. omit it.

६० G भवदा अहंवि.—Our MSS. insert
दिदं before विपणि० and read उदर-
भन्तरं. We with G.—B ढढज्जइ.
G भज्जइ for ढज्जइ.

६१ A B C D E त्वरते.—G om. एवमेव,
and reads त्वरेत.

६१ विदू० । गहिद-खणो मिह । किं दु मेहोवरुध-जोण्हा विअ
पराहीण-दंसणा तत्तभोदी । भववि सूणोपरिचरो विहंगमो
विअ आमिस-लोलुवो भीरुओ अ अच्चादुरो भविअ कज्ज-
सिद्धि पथ्ययन्तो मे रुचेसि ।

६२ राजा । सखे कथं नातुरो भविष्यापि । यदा
सर्वान्तःपुरवनिताव्यापारप्रतिनिवृत्तहृदयस्य ।
सा वामलोचना मे स्नेहसैकायनीभूता ॥ १४ ॥

[इति निष्क्रान्ता ।

इति द्वितीयोऽङ्कः ॥

अत्र दृष्टस्य बीजस्य अनूपसर्पणात् परिन्यासो नाम संध्यङ्गम्
उक्तं भवति ॥

६२ गृहीतक्षणोस्मि । किं तु मेघावलीनिरुद्धज्योत्स्नेव पराधीनद-
र्शना तत्रभवती । भवानपि सूनाविहंगं इव आमिषलोलुपो भीरुक-
श्च^३ । तस्माद् अनातुरो भूत्वा कार्यसिद्धिं प्रार्थयमानः मे रोचसे ॥

अत्र सान्त्वस्य गम्यमानत्वात् पर्युपासनं नाम संध्यङ्गम् उक्तं
भवति ॥

६३ सर्वान्तःपुरेत्यादि । मे स्नेहस्य प्रेम्णः एकायनीभूता एकं के-
वलम् अयनम् आश्रय इत्यर्थः ॥

अत्राङ्के मालविकानिष्क्रमणेन कथाविच्छेदे सति सर्वान्तःपुरे-
त्यादिना गम्यमानो राज्ञोभिलाषातिशयः उत्तराङ्ककथाहेतुत्वाद् वि-
न्दुरित्यनुसंधेयम् ॥

इति मालविकाग्निमित्रव्याख्याने कुमारगिरिराजीये काटयवेमभूपविरचिते द्वितीयोऽङ्कः ॥

६१ F गहीदखिणो.—A B C D E मे-
हाव०.—G तत्तहोदी.—G सूणोपरिचरो
विअ विहंगो.—G अणादरो. Our MSS.
रुच्चइ for रुचेसि which we with G.

६२ G अनातुरो for नातुरो and omits
यदा in the prose part of the
speech.—B C व्यापारं.—B इति नि-
ष्क्रान्ताः सर्वे. E निष्क्रान्ताः सर्वे.

१ MS. अनुपसर्पणात्.

२ MS. शूलोविहं०.

३ MS. भीरुका च.

ततः प्रविशति परिव्राजिकायाः परिचारिका ।

- १ परिचारिका । आणत्तमिह भवदीए । उवाअणत्थं बीजपूरं
रअं गेण्हिअ आअच्छुत्ति । ता जाव पमद-वण-पालिअं महु-
अरिअं अण्णेसामि । पत्तिम्य अवलोक्य च । एसा तवणीआ-
सोअं ओलोअन्ती चिट्ठइ । जाव णं संभावेमि ।

ततः प्रविशति उद्यानपालिका ।

- २ प्रथमा । उपसृत्य । महुअरिए अवि सुहो दे उज्जाण-व्वावारो ।
३ द्वितीया । अहो समाहुदिआ । सहि साअदं दे ।

कविरिदानीम् अङ्कान्तरम् आरभमाणः कथासंघटनार्थं प्रथमं प्रवेशकं नाम अर्थोपक्षेपकं प्रस्तौति ततः प्रविशति इत्यादिना ॥

१ आञ्जसास्सि भगवत्या । समाभृतिके उपायनार्थं बीजपूरकं गृहीत्वा आगच्छेति । * यावत् प्रमदवनपालिकां मधुकरिकाम् अन्विष्यामि । एषा तपनीयाशोकम् अवलोकयन्ती तिष्ठति । यावद् एनाम् उपसर्पामि ॥

- २ मधुकरिके अपि सुखस्ते उद्यानव्यापारः ॥
३ अहो समाभृतिका । सखि स्वागतं ते ॥

१ B अणत्तमिह. A C D E अणत्तमिह.—
A B C D E जहा समाधिमदिए, K
समाधुदिए, after भवदीए. We
with F G.—A B C D E F समा-
अत्थं for उवाअणत्थं, which we with
G K.—All our MSS. as well as
G read देवस्स before उवाअणत्थं.
We omit with Kāṭayavema as
the Parivrājikā does not go to
see the king but the queen.
See Notes, *ad loc.*—G गिण्हिअ
for गेण्हिअ. Our MSS. and G

आअच्छेत्ति. Our MSS. महुअरिआ
before चिट्ठइ. We omit it with
G K.—B महुअरिआं.—F अण्णेस्सा-
मि.—A मधुअरिआ and B महुअरिआ
before चिट्ठइ.—A चिट्ठइ.—B संभावेमि.
२ G अवि सुहिदो दे महुअरिए.—F सुविहि-
दो (=सुविहितः) for सुहो.—A B
C D E उज्जाणवणं for उज्जाणं.
We with F K G (G उज्जाणे वा-
वारो).
३ A B C D E समाधिमदिआ here and
everywhere else throughout the

४ समाभृतिका । हला भवदी आणवेदि । अरित्त-पाणिणा
अम्हारिस-जणेण तत्तहोदी देवी देखिदव्वा । ता बीजपू-
रण सुस्सुसिदुं इच्छामिति ।

५ मधुकरिका । णं संगिहिदं बीजपूरअं । कहेहि दाव अण्णो-
ण्ण-संघरिसिदाणं णट्ठाअरिआणं उवदेसं देखिअ कदरो
भवदीए पसंसिदोत्ति ।

६ समा० । दुवेवि किल आअमिणो पओअ-णिवुणा अ । किं तु
सिस्सा-गुण-विसेसेण गणदासो उण्णमिदोवदेसो ।

४ सखि भगवती आज्ञापयति । अरिक्तपाणिना अस्मादृशजनेन तत्र
भवती देवी द्रष्टव्या । तस्माद् बीजपूरकेण शुश्रूषितुम् इच्छामि इति ॥

५ ननु संनिहितं बीजपूरकम् । कथय तावद् अन्योन्यसंघट्टनयो-
र्नाट्याचार्ययोरुपदेशं दृष्ट्वा कतरो भगवत्या प्रशंसितः * ॥

६ द्वावपि किल आगमिनौ प्रयोगनिपुणौ च । किं तु शिष्यागुण-
विशेषेण उन्नमितो गणदासः ॥

play. We with F G K. G
reads the speech thus : सहि समा-
हुदिए अवि सागदं दे.

४ A आणवेदि.—G अरित्तपाणेण.—B अ-
म्मोरिस०.—Our MSS. and G all
read अथवई देखिदव्वा for तत्तहोदी
देवी. As the Parivrājikā does
not go to see the king but only
the queen, I have after care-
fully considering the passage
adopted the reading of K. See
Notes, *ad loc.*—G अधपडी which
might for अधपदी. B अधपई.

—E देखि०.—G बीजपूरेण.

५ B C मधुकारिका.—Our MSS. and
G omit. दाव. We with K.—A
B C D E F G दुवेण संगीदओवदेस-
(G संगीदोवदेस०)णिमिच्चं before अ-
ण्णोण्ण० &c. We omit the words
with K.—A संघरिसिन्दाणं.—F ण-
ट्ठाचारिआणं.—D E देखिअ.—A वसं-
सिदोत्ति;—G आसंसिदोत्ति.

६ F पओग०.—G सुसिस्सा.—F गणदासे
उण्णमिदो उवदेसो. G गणदासो उण्ण-
मिदो उवदेसे.

० मधु० । अह मालविआ-गदं कोलीणं किं सुणीअदि ।

८ समा० । बलियं खु साहिलासो तस्सि भट्टा । केवलं देवीए धारिणीए चित्तं रखवमाणो पहुत्तणं ण दंसेदि । मालविआवि इमेसु दिअहेसु अणुहूद-मुत्तन्विअ मालदी-माला मिलायमाणा लखीअदि । अदो वरं ण जाणे । विसज्जेहि मं ।

१ मधु० । एदं साहावलम्बिदं बीजपूरअं गेण्ह ।

० अथ मालविकागतं कौलीनं लोकवार्ता किमिति श्रूयते ॥

८ इदं किंल तस्यां साभिलाषो भर्ता । किंतु केवलं * धारिण्या-श्चित्तं रक्षन् प्रभुत्वं [न] दर्शयति । मालविकाप्येषु दिनेषु अनुभूतमुक्तेव मालतीमाला म्लायमाना लक्ष्यते । देव्या रक्ष्यते च । ततः परं न जाने । विसर्जय माम् ॥

१ एतत् शाखालम्बितं बीजपूरकं गृहाण ॥

० A B C D E किंवि. F किंति. We with G.—G कोसलं किं सुणीअदि.—A B C D E read thus:—

“मधु० । अह मालविआगअं कोलीणं किं सुणीअदि । मालविआए किल साहिलासो भट्टा केवलं देवीए धारिणीए चित्तं रखिखदुं अहिलासदंसणे पहुत्तणं ण दंसेदि ।

समाधि० । बलियं खु साहिलासो तस्सि भट्टा । मं ।”

८ A C देविए.—B धारिणीए.—F अहिलासं ण दंसेदि for पहुत्तणं ण दंसेदि. We

read रखवमाणो with G and omit अहिलासदंसणे with G and K.—G reads the whole thus: बलियं खु तस्सि साहिलासो भट्टा । केवलं धारिणीए देवीए चित्तं रखवमाणो अहिलासं ण दंसेदि. —G इमाह दिहआह for इमेसु दिअहेसु. —G तदो वरं.—F आणे for जाणे.—B मां.

१ A B C D E F एअं for एदं.—B C D F साहावलंबिणं. We with A E G K.—G गेण्हिअ गच्छ for गेण्ह.

१० समा० । नाट्येन गृहीत्वा । हला तुमंवि अदो वरं साहु-जण-सुस्स-
साए फलं अणुभविस्ससि । प्रस्थिता ।

११ मधु० । सहि समं जेव्व गच्छामो । अहंवि इमस्स चिराअमा-
ण-कुसुमुग्गमस्स तवणीआसोअस्स दोहल-णिमित्तं देवीए
विण्णवेमि ।

१२ समा० । जुज्जइ । अहिआरो खलु तुह ।

[इति निष्क्रान्ते ।

प्रवेशकः ।

ततः प्रविशति कामयमानावस्थो राजा विदूषकश्च ।

१३ राजा । आत्मानं विलोक्य ।

१० सखि त्वमपि ईतः परं साधुजनशुश्रूषायाः फलम् अनुभ-
वसि ॥

११ [सखि सममेव गच्छावः ।] अहमपि अस्य चिरायमाणकुसु-
मोद्गमस्य तपनीयाशोकस्य दोहदनिमित्तं देव्यै विज्ञापयामि ॥

१२ युज्यते । अधिकारः खलु तव ॥

इति निष्क्रान्ते ॥ प्रवेशकः ॥

ततः प्रविशति इत्यादि । कामयमानावस्थः कामयमानानां कामि-
नाम् अवस्था दशा यस्य स तथोक्तः ॥

१३ शरीरम् इत्यादि । दयितालिङ्गनसुखे प्रियापरिष्वङ्गसुखे अ-
सति अविद्यमाने शरीरं वपुः क्षामं कुशं स्यात् भवेत् । क्षणमपि क्षण-

१० A B C D E इदो विपुलदरं, F
(omitting इदो) पेतलतरं for अदो वरं
which we with G K.—G साहुज-
णस्स सुस्ससाए. A C ०सुस्ससाए.—
Our MSS. लहेहि for अणुभविस्सदि
which we read with G.

११ A B C ड्जेव, F G एव्व.—G ०कुसु-

मोग्ग०.—D तवणीआहोअस्स.—A C
देविए विण्णवेमि. E also reads विण्णवे-
मि. G विण्णविस्सं.

१२ F om. खलु.—B तुइ for तुह.—G
सहि अहिआरो तुह खु.

१३ G तथा for तया before सारङ्गाक्ष्या.
—G व्रजसि for ववसि.

शरीरं क्षामं स्याद् असति दयितालिङ्गनमुखे
भवेत् सास्रं चक्षुः क्षणमपि न सा दृश्यत इति ।
तया सारङ्गाक्ष्या त्वमसि न कदाचिद् विरहितं
प्रसक्ते निर्वाणे हृदय परितापं वहसि किम् ॥ १ ॥

१४ विदू० । अलं भवदो धीरदं उज्झिअ परिदेविदेण । दिट्ठा खलु
मए तत्तहोदीए मालविआए पिअ-सही बउलावलिआ ।
सुणाविदा अ मए जं भवदा संदिट्ठं ।

१५ राजा । ततः किम् उक्तवती ।

१६ विदू० । विण्णवेहि भट्टारं । अणुगहिदम्हि इमिणा णिओ-
एण । किं दु सा तवस्सिणी देवीए अहिअदरं रक्खीअ-

मात्रमपि सा मालविका न दृश्यत इति न लक्ष्यत इति चक्षुः सास्रम्
सवाष्पं स्यात् । हे हृदय हे चित्त सारङ्गाक्ष्या हरिणनेत्रया तया मा-
लविकया कदाचित् जातुचित् विरहितं वियुक्तं नासि न भवसि ।
अतः कारणात् निर्वाणे सुखे प्रसक्ते प्रस्तुते सति किम् किमर्थं परि-
तापं संतापं व्रजसि प्राप्नोषि ॥

१४ अलं भवतो धीरताम् उज्झित्वा परिदेवितेन । दृष्टा खलु मया
तत्रभवत्या मालविकायाः प्रियसखी बकुलावलिका । आविता [च]
मया यद् भवता संदिष्टम् ॥

१६ उक्तं च तया । विज्ञापय [भर्तारम्] अनुगृहीतास्मि अनेन नि-

१४ G अलं दाव भवदो परिदेविदेण, adding
दाव and omitting धीरदं उज्झिअ.—
B उज्झीअ.—A B C D E F सुणाविदा
अ तं अर्थं भवदा जो संदिट्ठो for सुणाविदा
&c. We with K. G has सुणा-

विदा अ अत्तभवदा विणिहिट्ठं.

१५ G ins. उत्तरम् before उक्तवती.

१६ A विणवेहि.—A B C D E अणुगे-
णिहदम्हि. G अणुगहीदम्हि and puts it
after णिओएण.—F सादरं for अहिअ-

माणा णाअ-रखिखदो मणी विअ ण सुहं समासादइदव्वा ।
तहवि घडइस्संति ।

१७ राजा । भगवन् संकल्पयोने प्रतिबन्धवत्स्वपि विषयेष्वभिनि-
वेश्य तथा प्रहरसि यथा जनोयं कालान्तरक्षमो न भवति ।
सविस्मयम् ।

क रुजा हृदयप्रमाथिनी
क च ते विश्वसनीयम् आयुधम् ।
मृदुतीक्ष्णतरं यद् उच्यते
तद् इदं मन्मथ दृश्यते त्रायि ॥ २ ॥

योगेन । किं तु सा तपस्विनी देव्या अधिकतरं रक्ष्यमाणा नागरक्षित
इव निर्धनं सुखं समासादयितव्या । तथापि घटयिष्यामीति ॥

अत्र तपस्विनीति करुणापात्रम् उच्यते ।

तपस्वी करुणापात्रम् ।

इति हलायुधेन उक्तत्वात् ॥

अत्र प्राप्तिसंभावनया प्राप्त्याशा नाम तृतीयावस्था सूचिता ॥ अ-
नया प्राप्त्याशया बिन्दोः समन्वयाद् गर्भसंधिरिति मन्तव्यम् ॥

१७ क रुजेत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

दरं.—A C D गाअरखिओ.—A B C
D वीअ.—A B C D E read विअ मणी,
and add अहंणिहं रण्णा (=अहर्निशं
राज्ञा).—D समासादयिदव्वा.—B घटइ-
स्सं.—G रखिखअमाणा णिधी विअ ण

सुहं समासादइदव्वा । तहावि घडइस्सामिन्ति.
१७ A B C D E प्रतिबन्धवस्तुष्वपि. G
om. अपि.—G अभिनिवेशिनं मां for
अभिनिवेश्य.

१८ विदू० । णं भणामि तस्मिंसाहणिज्जे किदो उवख्वेवोत्ति ।
ता पज्जवथ्थावेदु भवं अत्ताणं ।

१९ राजा । अथेमं दिवसशेषम् उचितव्यापारपराङ्मुखेन चेतसा
क नु खलु यापयामि ।

२० विदू० । णं भवं अज्ज एव्व वसन्द-पुढमावदार-सूअआणि र-
त्त-कुरवआणि उवाअणं पेसिअ णव-वसन्तावदारावदेसेण
इरावदीए णिउणिआ-मुहेण पथ्थिदो । इच्छामि अज्जउत्तेण

१८ ननु भणामि तस्मिन् साधनीये कृत उपक्षेपः [इति] । [तत्]
पर्यवस्थापयतु भवान् आत्मानम् ॥

अत्र उपक्षेपः कृत इत्यनेन कतिपयोपायकल्पनाया गम्यमानत्वाद्
अभूताहरणं नाम संध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

२० [ननु] * अद्यैव वसन्तप्रथमावतारसुभंगानि रक्ताशोककुसु-
मानि उपायनं प्रेक्ष्य नववसन्तावतारव्यपदेशेन इरावत्या निपुणिका-
मुखेन प्रार्थितो भवान् । इच्छामि आर्यपुत्रेण सह दोलाधिरोहणम्
अनुभवितुम् इति । भवतापि अस्यै प्रतिज्ञातम् । तस्मात् प्रमदवनम्
एव गच्छावः ॥

१८ G कणामि for भणामि.—A B C D
E F G कड्जे before किदो. We
with K.—D उवाओवख्वेवो cor-
rected from उवाओवख्वेवो. A B C E
F G उवाओवख्वेवो०. We उवख्वेवो०
with K.—G om. ता before पज्ज-
वथ्था०, and reads अत्ताणं अत्तभवं.
Our MSS. ता पज्जवथ्थावेदु अत्ताणं
तत्तभवं. We with K.

१९ F om. नु.

२० G reads the speech thus: णं भवं
अज्ज एव्व देवीय्ये इरावदीय्ये (written
देवीय्ये इरावदीय्ये) वसन्दावदारसूअआइ
रत्तकुवलआइ उवाअणं पेसिअ णिवुणिआ-
मुहेण विण्णाविदो । इच्छामि अय्य(writ-
ten अ-अ)उत्तेण सह दोलाधिरोहणं अणु-
मविदुंति । भवदावि से पडिण्णादं । ता तहिं
एव्व गच्छामो.—B D ०सूअआणि.—A

सह डोलाहिरोहणं अणुहोदुंति । भवदावि से पडिण्णादं ।
ता पमद-वणं जेव्व गच्छेमह ।

११ राजा । न क्षमम् इदम् ।

१२ विदू० । कहं विअ ।

१३ राजा । वयस्य निसर्गनिपुणाः स्त्रियः । कथं माम् अन्यसंक्रा-
न्तहृदयम् उपलालयन्तमपि ते सखी न लक्षयिष्यति । अतः
पश्यामि

उचितः प्रणयो वरं विहन्तुं

बहवः खण्डनहेतवो हि दृष्टाः ।

उपचारविधिर्मनस्विनीनां

न तु पूर्वाभ्यधिकोपि भावशून्यः ॥ ३ ॥

१२ कथमिव ।

१३ उचितः प्रणय इत्यादि । प्रणयः इरावत्याः प्रणयः प्रार्थना
विहन्तुं प्रतिषेद्धम् उचितः अर्हः वरं मनाक् प्रियम् । अयं पक्षः
किञ्चित् साधुरित्यर्थः । हि यस्मात् कारणात् खण्डनहेतवः ईर्ष्या-
क्रोपकारणानि बहवः अनेके दृष्टाः । खण्डनहेतुदर्शनेपि उपचारवि-
शेषैः प्रलोभ्यताम् इत्यत आह उपचारेति । भावशून्यः प्रेमरहित
उपचारविधिः इष्टाचरणं पूर्वाभ्यधिकोपि पूर्वस्मात् उपचारविधेर-
तिशयितोपि मनस्विनीनां तु प्रशस्तमनसां पुनः । विवेकवतीनाम्
इत्यर्थः । उपचारविधिर्न भवति किंतु अपचारविधिरित्यर्थः ॥

B C D कुरवयाणि.—B पेसीअ.—A

C D णिउणीआ०.—Our MSS. इच्छेमं.

We with G.—D E F अ-अ०.—

A B C D भवदापि.—A पडिण्णादं.—

A B C ज्जेव.—B D E F गच्छेमह.

१३ G om. वयस्य.—G किं for कथं.—

G परं for वरं which appears to be
clearly a mistake, and has न
हि for न तु. A B C E नतु for न तु.

२४ विदू० । नारुहदि भवं अन्देउर-पडिठिदं दखिखणं एक-पदे
पिठ्ठदो कादुं ।

२५ राजा । विचिन्त्य । तेन हि प्रमदवनमार्गम् आदेशय ।

२६ विदू० । इदो इदो भवं ।

उभौ परिक्रामतः ।

२७ विदू० । वसन्दो किल एदाहिं पवण-चलिदाहिं पल्लवङ्गुलीहिं
तुवरेदि विअ भवन्दं एदं पमद-वणं पविसत्ति ।

२८ राजा । स्पर्शं निरूप्य । अभिजातः खलु वसन्तः । सखे पश्य

आमत्तानां श्रवणमुभगैः कूजितैः कोकिलानां

सानुकोशं मनसिजरुजः सङ्घतां पृच्छतेव ।

अङ्गे चूतप्रसवसुरभिर्दक्षिणो मारुतो मे

सान्द्रस्पर्शः करतल इव व्यापृतो माधवेन ॥ ४ ॥

२४ नाहति भवान् अन्तःपुरपरिचितं दाक्षिण्यम् एकपदे पृष्ठतः क-
र्तुम् ॥

२६, २७ इत इतो भवान् ॥ एतत् प्रमदवनं पवनदरचलिताभिः पल्ल-
वाङ्गुलीभिस्त्वरयतीव भवन्तं प्रवेष्टुम् ॥

२८ आमत्तानाम् इति । स्पष्टार्थः ॥

२४ A D नारुहदि.—E अन्तेउरपडिठिदं.
A B C D F अन्तेउरपडिठिदं. G
चित्तपडिठिदं.—A B C D E add जणं
after दखिखणं which they read for
दखिखणं. G too दखिखणं.

२५ G om. विचिन्त्य.—G आदर्शय for
आदेशय.

२६ G om. भवं after इदो इदो.

२७ A B C D E तुवरेदि.—B पविसत्ति.

A B D E F पविसत्ति.—Our MSS.
भवन्तं. We with G. G reads तु-
वरेदि विअ भवंदं पमदवणं पविसत्ति.

२८ F reads रूपयित्वा, and never
puts नि before रूपम् used in
stage-directions occurring subse-
quently. G रूपयित्वा.—Our MSS.
किल for खलु which we with G.—
B सङ्घते.

1 MS. अत्र — — रोषः before नाहति.

2 K's reading of the passage some-

what differs from that of our
MSS.

२९ विदू० । पविस णिवुदि-लाहाअ ।

उभौ प्रविशतः ।

३० विदू० । भो अवधाणेण दाव दिट्ठि देहि । एदं खु भवन्दं वि-
लोहइदु-कामाए पमद-वण-लङ्छीए जुवइ-वेस-लज्जाइत्तअं व-
सन्द-कुसुम-णेवथअं गहिदं ।

३१ राजा । ननु विस्मयाद् अवलोकयामि ।

रक्ताशोकरुचा विशेषितगुणो बिम्बाधरालक्तकः
प्रत्याख्यातविशेषकं कुरबकं श्यामावदातारुणम् ।
आक्रान्ता तिलकक्रियापि तिलकैर्लीनद्विरेफाञ्जनैः
सावज्ञेव मुखप्रसाधनविधौ श्रीर्माधवी योषिताम् ॥ ५ ॥

२९ प्रविश निर्वृतिलभाय ॥

३० [भो] अवधानेन [तावत्] दृष्टिं देहि । एतत् खलु भवन्तं
विलोभयितुकामया मधुलक्ष्म्या युवतिवेषलज्जयितृकं वसन्तकुसुम-
नेपथ्यं गृहीतम् ॥

३१ रक्ताशोकेत्यादि । बिम्बाधरे बिम्बम् अधरस्तस्मिन् । विशेषणं
विशेष्येण बहुलम् इति समासः । उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे इत्यपवादस्तु
कविभिरत्र प्रायेण नाङ्गीकृतः । अलक्तको लाक्षा रक्ताशोकरुचा रक्ताशो-
ककुसुमकान्त्या विशेषितगुणः विशेषितः अतिशयितः गुणो रागो
यस्य स तथोक्तः । श्यामावदातारुणम् श्यामं च अवदातं च अरुणं
च तथोक्तम् । वर्णो वर्णेनेति कर्मधारयसमासः । कुरबकम् कुरबकपुष्पं प्र-

२९ A C णिड०. B D णिवुदि०. G रइला-
भाअ.

३० A E वयस्य and B C D F वअस्स
after भो.—B अवहाणेण.—A B C D
E भवन्तं विअ लोहइदुकामाए. F भवंतं

विलोह०.—A B C D E लज्जावइत्तअं.
—A B C D E गाहिअं. F गहिअं.
We with G.—G ०णेवथअं.

३१ G adds तथाहि after अवलोकयामि.
—G ०लम् for लीन०.

उभावुद्यानशोभां निर्वर्णयतः ।

ततः प्रविशति पर्युत्सुका मालविका ।

३२ माल० । अणभिण्णाद-हिअं भट्टारं अहिलसन्दी अत्तणोवि दाव लज्जेमि । कुदो विहवो सिणिध्व-सही-अणस्स इमं वुत्तन्तं आचखिखदुं । ण जाणे अप्पडिआर-गरुअं वेअणं केत्तिअं कालं मअणो मं णइस्सदित्ति । कतिचिद पदानि गत्वा । कहिं णु पथिदमिहि । विचिन्त्य । आम संदिदमिहि देवीए । गोदम-चावलादो डोला-परिभट्टाए सरुजा मे चलणा । तुमं

त्याख्यातविशेषकम् प्रत्याख्यातं तिरस्कृतं विशेषकम् पत्रभङ्गो येन तथोक्तम् लग्नद्विरेफाञ्जनैः लग्नः सक्तः द्विरेफो भ्रमर एव अञ्जनं येषु तैः तिलकैः तिलककुसुमैः तिलकक्रियापि तिलकस्य ललाटिकायाः क्रिया आक्रान्ता उल्लङ्घिता । परिभूतेत्यर्थः । माधवी मधुसंबन्धिनी श्रीः शोभा योषितां स्त्रीणां मुखप्रसाधनविधौ मुखालंकारकरणे सावज्ञेव अवमानसहितेव । अवमाननां कृतवतीवेत्यर्थः ॥

३२ अविज्ञातहृदयं भर्तारम् अभिलषन्ती आत्मना * तावलज्जे । कुतो विभवः स्निग्धस्य सखीजनस्य इमं वृत्तान्तम् आख्यातुम् । न जाने अप्रतीकारगुरुकां वेदनां कियन्तं कालं मदनो मां नेष्यतीति । आः कुत्र खलु प्रस्थितास्मि । आं स्मृतौ । संदिष्टास्मि देव्या यथां गौतमचापलाद् दोलापरिभट्टायाः सरुजौ मे चरणौ । त्वं तावद् गत्वां

३२ A C वर्णयतः.—G अविण्णाद०. F अणहिण्णादं.—B भट्टारअं.—A B ०ल-सन्ति.—Our MSS. अप्पणो.—G सि-णिद्धस्स सहिजणस्स आचखिखदुं वुत्तन्तं.—Our MSS. omit इमं. We with K.—B D E आचखिखदुं.—A B C

D F ण जाणे.—D अपडियारगु०; E अप-डिहारगु०. G अप्पडिआरगुरुअवेअणं.—G कारइस्सदिदिनि for णइस्सदिदिनि.—G om. णु before पथिदमिहि.—G om. विचिन्त्य.—A B C D E F ०परिभट्टा ण सक्कणोमि अहं चलणे चालइदुं. G परिभट्टा अहं

दाव तवणीआसोअस्स दोहलं णिव्वत्तेहि । जदि सो पञ्च-
रत्तभ्भन्दरे कुसुमं दंसेदि तदो हं—। अन्तरा निःश्वस्य । अहिलास-
पूरइत्तअं पसादं दाइस्संति । दाव णिओअ-भूमिं पुढमं गदा
होमि । जाव अणुपदं मह चलणालंकार-हत्थाए बउलावलि-
आए आअन्तव्वं परिदेविस्सं दाव विस्सब्धं मुहुत्तअं ।

परिक्रामति ।

- ३३ विदू० । दृष्ट्वा । सीधु-पाणुव्वेजिअस्स मङ्कुण्डिआ उवणदा ।
३४ राजा । अयि किम् एतत् ।
३५ विदू० । एसा खलु नादिपज्जत्त-वेसा पज्जुस्सुआ विअ एका-
इणी मालविआ अदूरे वट्टइ ।

तपनीयाशोकस्य दोहदं निर्वर्तयेति । यद्यसौ पञ्चरात्राभ्यन्तरे
कुसुमं दर्शयति ततोहम्—अभिलाषपूरयितृकं वरं दास्यामीति ।
यावन्नियोगभूमिं प्रथमं गता भवामि । यावत्पुरानिपातयोर्लङिति भविष्य-
दर्थे लट् । यावद् अनुपदं मम चरणालंकारहस्ताया बकुलावलिकाया
आगन्तव्यं परिदेवयिष्यामि तावद् विस्वब्धं मुहूर्तकम् ॥

३३ वयस्य एतत् खलु शीधुपानोद्वेजितस्य मत्स्यण्डिका उपनता ।
मत्स्यण्डिका नाम शर्कराविशेषः ॥

३५ एषा खलु नातिपर्याप्तवेष्टा पर्युत्सुकेव एकाकिनी मालविका अ-
दूरे वर्तते ॥

ता ण सक्कुणेभि गंदुं सरुजे चलणे.—G
तवणीआसोअदोहलं.—A C D णिव्वत्तेहि;
E G णिव्वेहि.—Our MSS.—दंसेइ.
F पदं पसादे for पसादं.—G om. पुढमं.
—B इयन्तव्वं; C D इअन्तव्वं; G
आगंतव्वं.—A B C परिदेव्विस्सं.—A B
C D वीसब्धं.

३३ We read दृष्ट्वा at the commence-
ment of Vidūṣhaka's speech

with G and om. ही ही इअं which
our MSS. read before सीधु° &c.
on the same authority.—A C D
मत्स्यण्डिआ.

३५ G नादिवड्जआत्तवेसा.—Our MSS.
and G उस्सुअवण्णा for पज्जुस्सुआ
which we read with K.—Our
MSS. एआइणी for एकाइणी which
we with G.

३६ राजा । सहर्षम् । कथं मालविका ।

३७ विदू० । अह ई ।

३८ राजा । शक्यम् इदानीं जीवितम् अवलम्बितुम् ।

त्वद् उपलभ्य समीपगतां प्रियां

हृदयम् उच्छ्वसितं मम विल्वम् ।

तरुवृतं पथिकस्य पिपासतः

सलिलम् उद्रसितादिव सारसात् ॥ ६ ॥

अथ क तत्रभवती ।

३९ विदू० । एसा णं तरु-राइ-मझ्झादो णिकन्दा इदो एव्व आअ-
ब्भुदि ।

४० राजा । वयस्य पश्याम्येनाम् ।

विपुलं नितम्बविम्बे मध्ये क्षामं समुन्नतं कुचयोः ।

असायतं नयनयोर्मम जीवितम् एतद् आयाति ॥ ७ ॥

सखे पूर्वस्माद् अवस्थान्तरम् आरूढा तत्रभवती । तथा हि

३७ अथ किम् ॥

३८ त्वदुपलभ्येत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

अत्र संचिन्त्यमानार्थस्य प्राप्तेः क्रमो नाम संध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

३९ एषा * तरुराजिमध्याद् निष्क्रान्ता इत एव परिवर्तमाना
दृश्यते ॥

४० विपुलम् इत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

३८ Our MSS. तरुवृतां पथिकस्य जलार्थि-
नः सरितमारसितादिव सारसात्.—G ततः
for अथ.

३९ G om. °राइ०.—F गिग्गदा.—Our
MSS. डजेव्व [D जेव्व] for एव्व

which we with G.—G वट्ठदी दिस्सइ
for आअब्भुदि. D E F आअब्भुइ.

४० A om. वयस्य.—G om. तथा हि
before शरकाण्ड०.

शरकाण्डपाण्डुगण्डस्थलेयम् आभाति परिमिताभरणा ।

माधवपरिणतपक्षा कतिपयकुसुमेव कुन्दलता ॥ ८ ॥

४१ विदू० । एसावि भवं विअ मअण-व्वाहिणा परिमिद्धा भवि-
स्सदि ।

४२ राजा । सौहार्दम् एवं पश्यति ।

४३ माल० । अअं सो ललिअ-दोहलापेख्खी अगहिद-कुसुम-णेवथ्यो
उक्कण्ठिदं मं अणुकरेदि असोओ । जाव से पङ्खाअ-सीदले
सिला-पट्टे णिसण्णा भविअ अत्ताणं विणोदेमि ।

४४ विदू० । सुदं भवदा उक्कण्ठिदमिहिति तत्तहोदीए मन्तिदं ।

४५ राजा । नैतावता भवन्तं प्रसन्नतर्कं मन्ये । कुतः ।

वोढा कुरवकरजसां किसलयपुटभेदसीकरानुगतः ।

अनिमित्ताम् उत्कण्ठामपि जनयति मलयवातोयम् ॥ ९ ॥

४६ माल० । उपविष्टा ।

४१ एषापि भवानिव मदनव्याधिना परिमृष्टा भवति ॥

४२ अयं स सुकुमारदोहदापेक्षी अगृहीतकुसुमनेपथ्यः उत्कण्ठतां
माम् अनुकरोत्यशोकः । यावद् अस्य प्रच्छायशीतले शिलापट्टके
निषण्णा * आत्मानं विनोदयामि ॥

४४ श्रुतं भवता उत्कण्ठताम् इति तत्रभवती मन्त्रयते ॥

४५ वोढेत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

४१ Our MSS. मअणवाहिणा. We
with G.

४३ A C D °दोहलापेखी.—B अगहीद°.
A C D E F G अगहीद°.—A C D
E °णेवथ्यो.—B °करेदि.—F पङ्खाय°.

—G सिलापट्टए.

४४ A तत्तहोदिए.

४५ F नैतावता [भवतः?] प्रसन्नतर्कतां मन्ये;

G नैतावता भवतः प्रसन्नतर्कतां मन्ये.—

Our MSS. read the second half
of the couplet thus : अनिमित्तो-
त्कण्ठामपि जनयति मनसो मलयवातः ।
We with G.

४६ G om. मालविका । उपविष्टा and वय-
स्य from the following speech.

४७ राजा । वयस्य इतस्तावद् आवां लतान्तरितौ भवावः ।

४८ विदू० । इरावदिं विअ दूरे समध्येमि ।

४९ राजा । न हि कमलिनीं दृष्ट्वा ग्राहम् अवेक्षते मतंगजः ।

विलोकयन् स्थितः ।

५० माल० । हिअअ गिरवलम्बादो मणोरहादो विरम । किं मं
आआसेसि ।

५१ विदू० । राजानम् अवेक्षते ।

५२ राजा । आत्मगतम् । प्रिये पश्य वामतां स्नेहस्य ।

औत्सुक्यहेतुं विवृणोषि न त्वं

तत्त्वावबोधैकरसो न तर्कः ।

तथापि रम्भोरु करोमि लक्ष्यम्

आत्मानम् एषां परिदेवितानाम् ॥ १० ॥

५३ विदू० । संपदं निस्संसअं भविस्सदि । एसा अप्पिअ-मअण-सं-
देसा विवित्ते णं बउलावलिआ उवट्ठिदा ।

४८ इरावतीमिव अदूरे समर्थये ॥

५० हृदय निरवलम्बात् अतिभूर्मि गताद् मनोरथाद् विरम । किं
[माम्] आयासयसि ॥

५२ औत्सुक्यहेतुम् इत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

५३ सांप्रतं निःसंशयं अविष्यति । एषा अर्पितमदनसंदेशा वि-
विक्ते ननु बकुलावलिका उपस्थिता ॥

४८ G om. दूरे.—B समध्येमि.

४९ G inserts सरितं before दृष्ट्वा and before कमलिनीं, and has गणयति for अवेक्षते.

५० Our MSS. हिअअ निष्फलादो मणो-
रहादो विरम । किं मं आआसअसि [A
C अआसअसि]. We read गिरवलम्बा-

दो with F and K and आआसेसि
with G. G has गिरवलम्बादो.

५२ F om. आत्मगतम् which we with
A B C D E G.

५३ E F G भवदौ. and A B C D म-
अदो after संपदं. We with K.—
E निःसंसयो; A B C D G निस्संसओ.

५४ राजा । अपि स्मरेद् अस्मदभ्यर्थनाम् ।

५५ विदू० । किं दाणिं एसा दासीए सुदा तुह गरुअं संदेसं वि-
सुमरोदि ।

प्रविश्य चरणालंकारहस्ता बकुलावलिका ।

५६ बकुलावलिका । अवि सुहं सहीए ।

५७ माल० । अम्हो बउलावलिका । सहि सागदं दे । उवविस ।

५८ बकु० । हला तुमं दाणिं देवीए जोग्गदाए णिउत्ता । ता एकं
चलणं उवणेहि । जाव णं सालत्तअं सणेउरं करेमि ।

५९ किम् इदानीम् एषा दास्या दुहिता तव गुरुकं संदेशं विस्म-
रति । अहमपि तावत् न विस्मरामि ॥

५६ अपि सुखं सख्याः ॥

५७ अहो बकुलावलिका । सखि स्वागतं ते । उपविश ॥

५८ सखि त्वम् इदानीं देव्या योग्यतया नियुक्ता । तस्माद् एकं च-
रणम् उपनय । यावत् * सालत्तं सनूपुरं करोमि ॥

We with F and K.—G हविस्सदि.

—A C add नि after भविस्सदि.—

F एआ (=एका) for णं. G om. णं.

—E उपट्ठिआ.

५४ A C अयि for अपि.—G om.

अस्मद्.

५५ A C दाणीं.—Our MSS. insert दाव
after सुदा. We omit it with G
K.—F om. तुह.—G altogether
omits अहंवि दाणिं [A B C D E
F दाव] एदं [F om.] ण विमुमरेमि
which is read by our MSS.
after विमुमरोदि, 'and I think cor-
rectly. There is no humour in
the remark as Bakulâvalikâ is
really not such a high person-

age as to make Vidûshaka's
speech witty. Both being petty
servants, and Vidûshaka oc-
cupying a higher position if
anything to that of the maid,
the remark appears spurious.
We omit it accordingly though
even K has it. Our MSS. गरुअं.
—G आमरणहस्ता for चरणालंकारहस्ता.

५६ A C D सहिए.

५७ G अम्हो for अम्हो.—A C E उपट्ठि-
आ and B D उवट्ठिदा after बउलाव-
लिका. We omit it with K.—B
स्तागदं.—A C D E उपविस.

५८ B दाणीं.—A B C D E दोहलकरण-
जोग्ग°, and omit देवीए. We with

५९ माल० । आत्मगतम् । हिअअ अलं सुहिददाए अअं विहवो उ-
वट्टिदोत्ति । कहं दारिणं अत्ताणं मोचएअं । अह वा एदं
एव्व मह मिच्चु-मण्डणं भविस्सदि ।

६० वकु० । किं विआरेसि । उस्सुआ खखु इमस्स तवणीआसो-
अस्स कुसुम-समुग्गमे देवी ।

६१ राजा । कथम् अशोकदोहदनिमित्तोयम् आरम्भः ।

६२ विदू० । किं खु ण जाणासि अकालणादो देवी इमं अन्देउर-
णेवथ्येण ण संजोअइस्सदित्ति ।

६३ माल० । पादम् उपहरति । हला मरिसेहि दारिणं ।

५९ हृदय सुखिततया अलम् उपस्थितोयं विभव इति । कथम्
* आत्मानं मोचयेयम् । अथवा इदानीम् एतदेव मे मृत्युमण्डनं भ-
विष्यति ॥

६० किं विचारयसि । उत्सुका खल्वेतस्य तपनीयाशोकस्य कुसु-
मोद्गमे देवी ॥

६१ किं नु खलु न जानासि अकारणाद् [देवी] इमाम् अन्तःपुर-
नेपथ्येन [न] योजयिष्यतीति ॥

६२ सखि मर्षय तावद् एतत् ॥

K.—G om. देवीए before जोग्गदाए.
F दोहलकरणे जोग्गदाए.—A B C D
E F G दे चलणं.—F सालनअणेउरं.

५९ G om. अअं before विहवो.—For
मोचएअं, which we read with G,
our MSS. मोएअं.—G om. मह be-
fore मिच्चुमण्डणं.—G हविस्सदि.

६० D E विचिआरेसि.—D F उस्सिआ;

G उस्सुआ.—G om. तवणीआसोअस्स.
—A C कुसुमग्गमे.

६२ A B C D E insert गु after किं
and before खखु.—A B अंदेवुर०.—
B D E संजोअइसिदित्ति.—G om. खु,
and reads जोअइस्सदि० for संजो-
अइस्सदि०.

६३ A B C D E दाणीं.

६४ बकु० । अइ सरीरं सि मे । नाट्येन चरणसंस्कारम् आरभते ।

६५ राजा ।

चरणान्तनिवेशितां प्रियायाः
सरसां पश्य वयस्य रागरेखाम् ।
प्रथमामिव पल्लवप्रसूतिं
हरदग्धस्य मनोभवद्रुमस्य ॥ ११ ॥

६६ विदू० । चलणाणुरूपो रूखु तत्तहोदीए अलंकारो उवखिखत्तो ।

६७ राजा । सम्यग् अभिहितं भवता ।

नवकिसलयरागेणाग्रपादेन बाला
स्फुरितनखरुचा द्वौ हन्तुम् अर्हसनेन ।
अकुसुमितम् अशोकं दोहलापेक्षया वा
प्रणिहितशिरसं वा कान्तम् आर्द्रापराधम् ॥ १२ ॥

६८ विदू० । पारइस्ससि अत्तहोदीए अवरध्धुं ।

६४ अयि शरीरम् असि मे ॥

६५ चरणान्तेति । स्पष्टोर्थः ॥

६६ ओ वयस्य चरणानुरूपः * तत्रभवत्या अलंकार उपक्षिप्तः ॥

६७ नवकिसलयेत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

६८ प्रहरिष्यति तत्रभवती त्वाम् अपराद्धम् ॥

६४ Our MSS. अयि.—Our MSS. च-
रणमलंकरोति. We according to G.
६५ G रागशोभाम् for रागरेखाम्.
६६ A चलणाणुरूपो.—A C अधिहारो. B
D E F अहिआरो for अलंकारो. We

with G K.

६७ G सम्यगाह भवान्.

६८ G पसादइस्ससि तत्तहोदीए अवरध्धं
अत्ताणं.

६९ राजा । परिगृहीतं वचः सिद्धिदर्शिनो ब्राह्मणस्य ।

ततः प्रविशति युक्तमदा इरावती चेटी च ।

७० इरावती । हञ्जे णिउणिए सुणामि बहुसो मदो किल इत्थि-
आ-जणस्स विसेस-मण्डणंति । अवि सच्चो लोअ-वादो ।

७१ निपुणिका । पुढमं लोअ-वादो एव्व । अज्ज सच्चो संवुत्तो ।

७२ इरा० । अलं सिणेह-भणिदेण । कुदो दाणिं अवगदं डोला-घ-
रअं पुढमं गदो भट्टत्ति ।

७३ निपु० । भट्टिणीए अखण्डिदादो पणआदो ।

७४ इरा० । अलं सेवाए । मइझथ्यदं गेण्हिअ भणाहि ।

७० चेटी निपुणिके शृणोमि बहुशो मदः किल स्त्रीजनस्य विशेषम-
ण्डनम् इति । अपि सत्योयं लोकवादः ॥

७१ प्रथमं लोकवाद एव । अद्य सत्यः संवृत्तः ॥

७२ संकीर्तनशंसिना स्नेहेनालम् । कुत इदम् अवगतं दोलागृहं प्र-
थमं भर्ता गत इति ॥

७३ भट्टिन्या अखण्डितात् प्रणयात् ॥

७४ अलं सेवया । मध्यस्थतां परिगृह्य भण ॥

६९ Our MSS. उन्मत्तवेषा for युक्तमदा.
We with G.

७० A हञ्ज.—F अअं for अवि.—G अअं
लोअवादो for लोअवादो.

७१ D संवुत्तो.

७२ G सिणेहकहए (sic).—B दाणिं.—A

B C D E वुत्तन्तो आगमिदो for अव-
गदं.—G om. पुढमं.—Our MSS.
भट्टेनि. We with G.

७३ B पणयादो; E पणअदो.

७४ G मइझथ्यत्तणं परिगहिअ भणाहि for
मइझथ्यदं &c.

७५ निपु० । वसन्दोवाअण-लोलुवेण अज्ज-गोदमेण कहिदं । तुव-
रदु भट्टिणी ।

७६ इरा० । अवस्थासदृशं परिक्रम्य । हला मदेण मिलाअमाणं अत्ताणं
अज्जउत्त-दंसणे हिअअं तुवरोदि । चलणा उण ण मग्गे प-
सरन्दि ।

७७ निपु० । णं पत्तम्ह डोला-घरअं ।

७८ इरा० । णिउणिए ण एथ्य अज्जउत्तो दीसदि ।

७९ निपु० । भट्टिणी ओलोएदु । परिहास-णिमित्तं काहिंवि गूढेण

७५ वसन्तोपायनलोलुपेन आर्यगौतमेन कथितम् । त्वरतां भट्टिनी ॥

७६ चेष्टि मदेन कलाम्यन्तम् आत्मानम् आर्यपुत्रदर्शने हृदयं त्वर-
यति । चरणौ पुनर्न * प्रसरतः ॥

७७ ननु संप्राप्ते स्वो दोलागृहम् ॥

७८ निपुणिके आर्यपुत्रोत्रं न दृश्यते ॥

७९ भट्टिनी अवलोकयतु । परिहासनिमित्तं कुत्रापि अदृष्टेन भर्ता
भवितव्यम् । आत्रामपि इमं प्रियंगुलतापरिक्षिप्तम् अशोकशिलापट्टकं
प्रविशावः ॥

७५ G °लोलुएण.—D E F अ-अ°.—A
तुवराइदु; C तुवरइदु corrected from
an original तुवराइदु.

७६ G मअणमिलाअ° for मदेण मिलाअ°.
—A आत्ताणं.—D E F अ-अ°.—G
चलणाओ उण मग्गे णं (sic. णं) पसरंदि.
—A E have each their original
ओसज्जन्ति corrected into ओसप्पन्ति;
B C D ओसज्जन्ति (=अवसज्जन्ति).

७७ B पत्तम्ह. G अम्हो संपत्तम्ह डोलाघरं.

७८ Our MSS. ण उण for ण which
we with G K.—A C एथ्य.—D
E F अ-अ°.—F दिसइ; A B C D
E दीसइ.

७९ A B C D E F ओलोएदु (A C
आलोयदु) भट्टिणीए for भट्टिणी ओलोएदु
which we with G K.—A B C D
E F गुम्मे inserted before गूढेण.

भट्टिणा होदव्वं । अम्हेवि इमं पिअङ्गु-लदा-परिखित्तं अ-
सोअ-सिला-पट्टअं पविसम्ह ।

८० इरा० । तथा करोति ।

८१ निपु० । परिक्रम्य विलोक्य । ओलोअदु भट्टिणी । चूदङ्कुरं विचि-
ण्णन्दीणं अम्हाणं पिपीलिआहिं दंसिदं ।

८२ इरा० । किं विअ एदं ।

८३ निपु० । एसा वडलावलिआ असोअ-पाअव-छ्छाआए मालवि-
आए चलणालंकारं णिव्वट्टेदि ।

८४ इरा० । शङ्कां रूपयित्वा । अभूमी इअं मालविआए । किं तकेसि ।

८१ अवलोकयतु भट्टिनी । चूताङ्कुरं विचिन्वत्सोः * पिपीलिकाभि-
र्दष्टम् ॥ भावे क्तः ॥

८२ कथमिव * ॥

८३ एषा वकुलावलिका अशोकवृक्षच्छायायां मालविकायाश्चरणा-
लंकारं निर्वर्तयति ॥

८४ अभूमिरियं मालविकायाः । कथम् अत्र तर्कयसि ॥

We with G K. E गूढे for गूढेण.
G कहिं णिगूढेण &c.—G om. अ-
म्हेवि.—A B C परिखित्तं.

८० G om. करोति.

८१ B आलोअदु.—A C D विचिण्णन्दाणं;
B विचिण्णन्दीणं; F विट्णन्तीणं.—G
reads the अम्हाणं before चूदङ्कुरं.—
A पिपीलाआ°; B पिप्पलिआं°; C पि-
पालआ° (पिपीलाआ°); F पिपीलीआ°.—

A B C D E F दंसणं for °हिं दंसिदं
which we with G K.

८३ We read वडलावलिआ after एसा
with K instead of after मालविआए
with A B C D E F G.—Our
MSS. °छाआअं for °छ्छाआए which
we with G.—A C णिव्वट्टइ; D
णिव्वट्टइ; E णिव्वट्टइ; G णिव्वट्टेदि.

८४ C तक्कसि.

८५ निपु० । तक्केमि डोला-परिभ्रष्टाए देवीए असोअ-दोहलाहि-
आरे मालविआ णिउत्तत्ति । अण्णहा कहं देवी सअं धा-
रिदं णेउर-जुअलं परिअणस्स अणुजाणिस्सदि ।

८६ इरा० । महदी खु खु से संभावणा ।

८७ निपु० । किं उण ण अण्णेसीअदि भट्टा ।

८८ इरा० । हञ्जे मे चलणा अण्णदो ण पवट्टन्ति । मणो मह
विआरेदि । आसङ्किदस्स दाव अन्तं गमिस्सं । मालविकां
निर्वर्ण्य । आत्मगतम् । ठाणे खु खु कादरं मे हिअअं ।

८९ बकु० । चरणं दर्शयन्ती । अवि रोअदि राअ-रेहा-विण्णासो ।

८५ तर्कयामि दोलापरिभ्रष्टया सरूजचरणया देव्या अशोकदोहदा-
धिकारे मालविका नियुक्तेति । अन्यथा कथं देवी स्वयं धारितं नूपु-
रयुगलं परिजनस्य अनुज्ञास्यति ॥

८६ महती खल्वस्याः संभावना ॥

८७ किं पुनर्नान्विष्यते भर्ता ॥

८८ चेष्टि मे चरणावन्यतो न प्रवर्तते । मनश्च मे विचारयति । आ-
शङ्कितस्य तावद् अन्तं गमिष्यामि ॥ स्थाने किल कातरं मे हृदयम् ॥

८९ अपि रोचते रागरेखाविन्यासः ॥

८५ G डोलापरिभ्रष्टाभिर्भसिदचलणाए for
डोलापरिभ्रष्टाए देवीए. G also reads
अण्णहा कहं असाधारणं णेवुरजुअलं परि-
अणस्स अणुजाणिस्सदिन्ति.—E णिवुत्ते-
ति.—B D E धारीदं.—A B C D E
F ins. एदं before णेउरजुअलं. We
omit it with K.—A अरीअणस्स,
B अरीअणस्स for परिअणस्स.—B D
अभभणुजाणि०. A C E F अभभणुजा.
णि०. We with G K.

८६ A C मे for से.

८७ G णं अण्णेसिअदि भट्टा. Our MSS.

omit उण which we read with K.
B अण्णेसिअदि.

८८ G हुं मे चलणा अण्णदो ण पसरंदि for
हञ्जे मे चलणा अण्णदो ण पवट्टन्ति.
Our MSS. अगदो for अण्णदो
which we with G K.—A C D
E F मम for मह.—G संकिदं for
कादरं.

८९ A अपि for अवि.—A B C D E
F G दे अअं चरणराग०. We with
K. A C ० रेहविणासो.

- ९० मालविका । हला अत्तणो चलण-गदोत्ति लज्जेमि णं पसं-
सिदुं । केण वा पसाहण-कलाए अहिविणीदा सि ।
- ९१ बकु° । एत्थ खुवु भट्टिणो सिस्समिह ।
- ९२ विदूषकः । तुवरेहि दाणिं गुरु-दखिखणाए ।
- ९३ माल° । दिट्ठिआ ण गव्विदा सि ।
- ९४ बकु° । उवदेसाणुरूवे चलणे लम्भिअ अज्ज गव्विदा ह-
विस्सं । आत्मगतम् । सिद्धं मे दोच्चं । रागं विलोक्य । प्रकाशम् । सहि

९० सखि आत्मनश्चरणगत इति लज्जे एनं प्रशंसितुम् । केन वा प्रसाधनकलायाम् अभिविनीतासि ॥

९१ अत्राहं भर्तुः शिष्यास्मि ॥

९२ त्वरय तवैद् एनां गुरुदक्षिणायै ॥

९३ दिष्ट्या न गर्वितासि ॥

९४ उपदेशानुरूपौ चरणौ लब्ध्वा अद्य गर्विता भविष्यामि । हन्तं

९० A चलणगदं; B C D E F चलणं ग-
दंति. We with G K.—A B C D
E F omit णं which we read with
G K.—A B C D E F G कहेहि
केण सिप्पसाहणकलाअं (A B C D E
°कलां, G °कलाए) अहिविणीदा सि. We
with K.

९१ B एत्थं.—A C om. खुवु.

९२ F inserts दाव before दाणिं. G
दाव for दाणिं.

९३ A C D गव्विदासी; B गविदासी.

९४ Our MSS. दाणिं for अज्ज which
we with G K.—Our MSS. भवि-
स्सं for हविस्सं which we with G.
Our MSS. read the words रागं

विलोक्य after हविस्सं and before आ-
त्मगतम्, and so does G also, only
it has णेवत्थं for दोच्चं which is not
an improvement. As I under-
stand the passage the दौत्य she
refers to is the commission she
holds from Vidūṣhaka, and that
had nothing to do with the
decoration by her of Mālavikā's
foot. The stage-direction रागं वि-
लोक्य, therefore, has nothing to
do with सिद्धं मे दोच्चं, but refers
to सहि...अवसिदो राअविस्सलेवो; and I
have accordingly transferred it
to its present place, though there

एकस्म दे चलणस्स अवसिदो राअ-विख्खेवो । केवलं मुह-
मारुदो लम्भइदव्वो । अह वा पवादं एव्व एदं थाणं ।

९५ राजा । सखे पइय पइय ।

आर्द्रालक्तकम् अस्याश्चरणं मुखमारुतेन वीजयितुम् ।
प्रतिपन्नः प्रथमतरः संप्रति सेवावकाशो मे ॥ १३ ॥

९६ विदू० । कुदो दे अणुसओ । चिरं भवदा एदं अणुहोदव्वं
अचिरेण ।

९७ वकु० । अरुण-सदपत्तं विअ सोहदि दे चलणो । सव्वहा भ-
ट्टिणो अङ्क-परिवट्टिणी होहि ।

सिद्धं मे दौत्यम् । सखि एकस्य ते चरणस्य अवसितो रागविक्षेपः ॥
केवलं मुखमारुतो लम्भयितव्यः । अथ वा प्रवातम् एवैतत् स्थानम् ॥

९५ आर्द्रालक्तकम् इत्यादि । मुखमारुतेन वीजयितुम् शोषयितुम्
प्रथमतरः मुख्यतरः । प्रतिपन्नः प्राप्तः ॥

९६ कुतस्ते अनुशयः । चिरं भवता एतत् क्रमेणानुभवितव्यम् ॥

९७ सखि अरुणशतपत्रमिव शोभते ते चरणम् । सर्वथा भर्तुरङ्कप-
रिवर्तिनी भव ॥

is no authority so far for the change.—G नेव्वथं for दोच्चं and adds हंत before सिद्धं.—G रागणि-ख्खेवो.—G अह वा पवादं एव्व एदं दाणिं for अह वा पवादं एव्व एदं थाणं. A B C D E F पवादो एव्व अयं पएसो for पवादं एव्व एदं थाणं, which we read with G K.—Our MSS. as well as G णिख्खेवो for विख्खेवो which we with K. Conf. मयणाहिमलयवि-च्छित्तिविभ्रमं, *Gaudavaho* 341, and

रागविच्छित्ति, 783, (though the commentator here questionably translates रागविच्छित्ति:).

९५ F G does not repeat पइय.—F G वीजयतः for वीजयितुम्.—G प्र-तिपन्नप्रथमतरः.—G किं नावकाशो for सेवावकाशो.

९६ Our MSS. क्रमेण (=क्रमेण) for अचिरेण. We according to G.

९७ G अरुणसदपत्तप्पमं विअ हंधि दे चलणं.

- ९८ इरा० । निपुणिकामुखम् अवेक्षते ।
 ९९ राजा । ममेयम् आशीः ।
 १०० माल० । हला अवचणीअं मन्तेसि ।
 १०१ वकु० । मन्तिदव्वं एव्व मए मन्तिदं ।
 १०२ माल० । पिआ ख्खु अहं तुह ।
 १०३ वकु० । ण केवलं मह ।
 १०४ माल० । कस्स वा अण्णस्स ।
 १०५ वकु० । गुणेषु अहिणिवेसिणो भट्ठिणोवि ।
 १०६ माल० । अलीअं मन्तेसि । एदे एव्व मइ णत्थि ।

- १०० सखि अवचनीयं मन्त्रयसे ॥
 १०१ मन्त्रयितव्यमेव मया मन्त्रितम् ॥
 १०२ प्रिया खल्वहं तव ॥
 १०३ न केवलं मम ॥
 १०४ कस्य वान्यस्य ॥
 १०५ गुणेष्वभिनिवेशिनो भर्तुरपि ॥
 १०६ अलीकमेव मन्त्रयसे । एतदेव मयि नास्ति ॥

९८ G प्रेक्षते for अवेक्षते.

१०० G मा अवणीअं मन्तेहि.

१०१ G om. मए.

१०२ A तुव for तुह.

१०३ A C D E मम for मह.

१०६ E has एदे एवं (एव्व?) मइ ण होन्दि for एदे &c.; G अं for एदे. We with A B C E. एदे must refer to गुणेषु in 105. What can एदं or एअं, the singular, refer to? एदं or

एअं for एदे doubtless owes its origin to the ignorance of Sanskrit readers of Prākṛit grammar according to which (H. P. III. 148) अत्थि or णत्थि stands for both singular and plural. The miscorrection of एदे into एदं must be old as even Kāṭyavama adopts it.—A C मई.

१०७ वकु० । सच्चं तुइ णथिथ । भट्टिणो किसेसु ईसि-परिपण्डरेसु
अङ्गेसु दीसन्दि ।

१०८ निपु० । पुढमं भणिदं विअ हदासाए उत्तरं ।

१०९ वकु० । अणुराओ अणुराएण पडिखिखदव्वोत्ति सुजण-वअणं
पमाणी-करोहि ।

११० माल० । किं अप्पणो छन्देण मन्तेसि ।

१११ वकु० । णहि । भट्टिणो एदाइं पणअमआइं अख्खराइं वि-
म्बन्दरिदाइं ।

११२ माल० । हला देविं विचिन्तिअ ण मे हिअअं विस्ससदि ।

१०७ [सत्यं त्वयि नास्ति] । भर्तुः कृशेषु दूरपाण्डरेषु अङ्गेषु
दृश्यन्ते ॥

१०८ [प्रथमं भणितमिव हताशया उत्तरम्] ॥

१०९ अनुरागो नुरागेण प्रत्येष्टव्य इति सुजनवचनं प्रमाणीकुरु ॥

११० किम् आत्मनश्छन्देन मन्त्रयसे ॥

१११ नहि । भर्तुः खल्वेतानि प्रणयमृदूनि विम्बान्तरितानि अक्ष-
राणि ॥

११२ सखि देवीं विचिन्त्य न मे हृदयं विश्वसिति ॥

१०७ G inserts सु after सच्चं.—E ण
होन्दि for णथिथ.—B ईसि०.—For
दीसन्दि A B C D F read दीसइ and
G दीसदि. We with E.

१०८ B C D put the speech पुढमं
&c. in the mouth of Nipunika;
A and E also originally assigned
it to the same character, but
they afterwards correct them-
selves so as to give it to Māla-
vikā.—F पुढमभणिदं विअ. G पुढम-
गुणिदं विअ for पुढमं भणिदं विअ.

१०९ F पडिङ्खिदव्वो (=प्रतिच्छेत्तव्यः).—G
पुङ्खिदव्वोत्ति for पडिखिखदव्वोत्ति. A
पमाणि०. A B C D E F °चरिदं for
°वअणं which we read with G K.

११० D छन्देन.

१११ G णहि णहि । भट्टिणो एदाणि पणअ-
सूअआणि विंबंदरिदाणि अख्खराणि ।—
A B C D एदाइं.

११२ B विचिन्तीअ; C विचिन्दिअ.—A B
C D E F हिअअस्स पहविस्सं for हिअ-
अं विस्ससदि which we read with
K. G ण मे हिअअं पहविस्सदि.

११३ बकु० । मुध्मे भमर-संवाधोत्ति वसन्दावदार-सव्वस्सं किं ण
चूद-प्पसवो ओदंसइदव्वो ।

११४ माल० । तुमं दाव दुज्जादे अब्बन्त-सहाइणी होहि ।

११५ बकु० । विमद-सुरही णं वउलावलिआ ।

११६ राजा । साधु बकुलावलिके साधु ।

भावज्ञानानन्तरं प्रस्तुतेन

प्रत्याख्याने दत्तयुक्तोत्तरेण ।

वाक्येनेयं स्थापिता स्वे निदेशे

स्थाने प्राणाः कामिनां दूषधीनाः ॥ १४ ॥

११३ मुध्मे भ्रमरसंवाधो अविष्यतीति वसन्तावसरसर्वस्वं किं न
चूतप्रसवोवतंसयितव्यः ॥

११४ त्वं तावद् दुर्जाते अत्यन्तं सहाया भव ॥ दुर्जाते दुःखे । दु-
र्जातं व्यसनं क्लीबे इति केशवस्वामी ॥

११५ विमर्दसुरभिर्ननु बकुलावलिका ॥

११६ भावज्ञानेत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

११३ G मुध्मे भमरसंवधोत्ति वसन्दावदारस-
व्वस्सं किं ण चूदप्पसवो ण भूसणिज्जो ।
A B C D E F मुध्मे भमरसंपादोत्ति
वसन्दावदारसव्वस्सं (B F °स्सो) ण चूद-
पल्लवो किं ओदंसइदव्वो । We with G
and K generally.

११४ A B C D E F दुज्जादे मे. G मे
वसणे. We with K.—A B C D

°साहाहिणी. E F °साहाइणी.

११५ G विमदसुरही वउलावलिआ खु सही.
—A B C D E °सुरहि.—A B C D
E F वउलावलिआ खु अहं for णं वउ-
लावलिआ. We with K.

११६ G °नंतरप्रस्तुतेन.—G स्वे नियोगे for
स्वे निदेशे.

११७ इरा० । हजे पेखल । कारिदव्व बउलावलिआए मालविआ पदं ।

११८ निपु० । भट्टिणि णिव्विआरस्सवि उस्सुअत्तण-जणओ उवदेसो ।

११९ इरा० । ठाणे खलु सङ्किदं मे हिअअं । गहिदथ्था अणन्दरं चिन्तइस्सं ।

१२० बकु० । एसो दे दुदीओवि समत्त-पडिकम्मो चलणो । जाव दुवेवि सणेउरे करेमि । नाय्वेन नूपुरयुगलम् आमुच्य । हला उट्टेहि । अणुचिह्व दाणिं देवीए असोअ-विआसइत्तअं णिओअं ।

उमे उत्तिष्ठतः ।

१२१ इरा० । सुदो देवीए णिओओत्ति । होदु दाणिं ।

११७ * पश्य । कारितैव बकुलावलिकया पदं मालविका ॥

११८ भट्टिनि निर्विकारस्यापि उत्सुकत्वंजननं उपदेशः ॥

११९ स्थाने खलु शङ्कितं मे हृदयम् । गृहीतार्था अनन्तरं चिन्तयिष्यामि ॥

१२० एष द्वितीयोपि ते निर्वृत्तपरिकर्मा चरणः । यावद् एनं नूपुरशोभितं करोमि ॥ सखि उत्तिष्ठ । अशोकविकासयितृकं नियोगम् * * अनुतिष्ठ ॥

१२१ श्रुतो देव्या नियोग इति । इदानीं भवतु ॥

११७ G हज्जे पेखल असपेखलअकारित्तणं वउलावलिआए । एदं पदं मालविआए.—A B C D देखल for पेखल.—A B C D E F कारिदं एव्व वउलावलिआए मालविआए पदं. We with K.

११८ F भट्टिणि.—A निव्वि.—A B C D E omit ०त्तण.—G ओसखल(may be व्व or च also)जणओ.

११९ B ट्ठाणे.—G om. खु.—B D F ग-हीदं. We with A C E G.

१२० D E दुदीयो.—G दाव for जाव.—G सणेउरं करोमि. Our MSS. सणे-उरा.—A B C D F ०युगलं. We with E G.—A C दाणीं; F omits it altogether.—B तिष्ठतः for उत्तिष्ठतः.

१२२ बकु० । एसो उवारूढ-राओ उवभोअ-ख्वमो पुरदो दे वट्टदि ।

१२३ माल० । सहर्षम् । किं भट्टा ।

१२४ बकु० । सस्मितम् । ण दाव भट्टा । एसो असोअ-साहावलम्बी
पल्लव-गुच्छो । ओदंसेहि णं ।

१२५ विदू० । अवि सुदं भवदा ।

१२६ राजा । पर्याप्तम् एतावता कामिनाम् ।

अनातुरोत्कण्ठितयोः प्रसिध्यता

समागमेनापि रतिर्न मां प्रति ।

परस्परप्राप्तिनिराशयोर्वरं

शरीरनाशोपि समानुरागयोः ॥ १५ ॥

१२२ एष उपोढरागः उपभोगक्षमः पुरतस्ते वर्तते ॥

१२३ किं भर्ता ॥

१२४ माँ तावद् भर्ता । एषः अशोकशाखावलम्बी पल्लवगुच्छः ।
अवतंसय तावद् एनम् ॥

१२५ [अपि श्रुतं भवता] ॥

१२६ अनातुरेत्यादि । अनातुरोत्कण्ठितयोः । अनातुरः अनार्तः ।
कामोत्कण्ठारहित इत्यर्थः । प्रसिध्यता संभवता समागमेनापि सं-
पर्केणापि मां प्रति माम् अनु । मत्पक्ष इत्यर्थः । रतिः शृङ्गारो न
भवति एकानुरागस्य रसाभासत्वात् । तथा चोक्तम् ।

एकत्रैवानुरागश्च बहुसक्तिश्च योषितः ।

अनौचित्यप्रवृत्तत्वाच्छृङ्गाराभास इष्यते ॥

इति । शेषः स्पष्टः ॥

१२२ G उवारूढरागो उवभोगख्वमो.—Our
MSS. दे पुरदो. We with G K.

१२४ G अवतंसेहि णं.

१२६ E omits अवि.

१२६ G सखे inserted before पर्याप्तमेता-
वता.—Our MSS. अनादरोत्कण्ठि०.
We with G K.—A F समानुरागयोः.

१२७ माल० । रचितपल्लवावतंसा सलिलम् अशोकताडनाय पादं प्रहिणोति ।

१२८ राजा । वयस्य पश्य ।

आदाय कर्णकिसलयम् ।

अस्माद् इयम् अत्र चरणम् अर्पयति ।

उभयोः सदृशविनिमयाद्

आत्मानं वञ्चितं मन्ये ॥ १६ ॥

१२९ बकु० । हला णथि दे दोसो णिग्गुणो अअं असोओ जइ कु-
सुम-समुभ्भेद-मन्थरो भवे । जो ईरिसं चलण-सत्कारं लहेइ ।

१३० राजा ।

अनेन तनुमध्यया मुखरनूपुराराविणा

नवाम्बुरुहकोमलेन चरणेन संभावितः ।

अशोक यदि सद्य एव कुसुमैर्न संपत्स्यसे

वृथा वहसि दोहलं ललितकामिसाधारणम् ॥ १७ ॥

सखे वचनावसरपूर्वकं प्रवेष्टुम् इच्छामि ।

१२८ आदायेत्यादि । कर्णकिसलयम् कर्णपूरार्थकिसलयम् । अत्र
कर्णशब्देन कर्णपूरो लक्ष्यते ॥

१२९ सखि नास्ति ते दोषः निर्गुणोऽयम् अशोकः यदि कुसुमोद्भेदम-
न्थरो भवेत् । यस्ते * चरणसत्कारं लब्ध्वा ॥

१३० अनेनेत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

१२७ Our MSS. अशोकाय. We ac-
cording to G.—G पदं.

१२८ F G omit पश्य.

१२९ A B C D E F अगुणो for णिग्गु-
णो which we with G K.—A C

जई.—F °मन्थरो.—A B C D E ल-
हेयि. G लहेइ.

१३० G °नूपुरोद्वाहिना. for °नूपुराराविणा.
—G मुकुलैः for कुसुमैः.

१३१ विदू० । एहि णं परिहासइस्सं ।

उभौ प्रवेशं कुरुतः ।

१३२ निपु० । भट्टिणि भट्टा एथ्य पविसदि ।

१३३ इरा० । एदं मम पुढमं चिन्तिदं हिअएण ।

१३४ विदू० । उपसृत्य । होदि ण जुत्तं णाम अत्तहोदो पिअ-वअस्सो असोओ वाम-पादेण ताडेदुं ।

१३५ उभे । ससंभ्रमम् । अहो भट्टा ।

१३६ विदू० । बउलावलिण तुए गहिदथ्याए अत्तहोदी ईरिसं अ-विणअं करन्दी कीस ण वारिदा ।

१३७ माल० । भयं निरूपयति ।

१३१ एहोनां परिहासयिष्यामि ॥

१३२ भट्टिनि भर्तात्र प्रविशति ॥

१३३ एतत् मम प्रथमचिन्तितं हृदयेन ॥

१३४ भवति * युक्तं नाम अत्रभवतः प्रियवयस्योर्यम् अशोको वा-मपादेन ताडयितुम् ॥ युक्तं नामेत्यत्र काकुरनुसंधेया ॥

१३५ अहो भर्ता ॥

१३६ बकुलावलिके गृहीतार्थया त्वया अत्रभवती ईदृशम् अविनयं कुर्वती कस्मान्न निवारिता ॥

१३७ भयं रूपयतीत्यत्र भयकथनात् संभ्रमो नाम संध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

१३१ B परिहासईस्सं.—G उभौ प्रविशतः.

१३२ F भट्टिणि.—F एथ्य for एथ्य.

१३३ Our MSS. इदं मालविआए for एदं मम. We according to G,—F पुढमं.

१३४ G उपेत्य for उपसृत्य.—A B C D

E insert एदं before ण जुत्तं.—G व-

अस्सं असोअं वामपादेण ताडेदुं.

१३६ A C इरिसं.—F किं सा, A B C D

E किस, for कीस. G किं ण for कीस ण.

१३७ G भयं रूपयति.

- १३८ निपु० । भट्टिणि देख्ख पउत्तं अज्ज-गोदमेण ।
 १३९ इरा० । कहं बम्ह-बन्धू अण्णहा जीविस्सदि ।
 १४० बकु० । अज्ज देवीए एसा णिओअं अणुचिद्धदि । एदस्सि
 अदिकमे परवदी इअं । पसीददु भट्टा । आत्मना समम् एनां प्र-
 णिपातयति ।
 १४१ राजा । यद्येवम् अनपराद्धा । भद्रे उत्तिष्ठ । हस्तेन गृहीत्वा
 उत्थापयति ।
 १४२ विदू० । जुज्जइ । देवी एथ माणइदव्वा ।
 १४३ राजा । विहस्य ।

किसलयमृदोर्विलासिनि कठिने निहितस्य पादपस्कन्धे ।
 चरणस्य न ते बाधा संप्रति वामस्य वामोरु ॥ १८ ॥

- १३८ भट्टिनि पश्य प्रवृत्तम् आर्यगौतमेन ॥
 १३९ कथं ब्रह्मबन्धुरन्यथा जीविष्यति ॥
 १४० प्रसीदतु भर्ता । आर्य एषा देव्या नियोगम् अनुतिष्ठति ।
 एतस्मिन्नतिक्रमे परवती [इयम्] ॥
 १४२ युज्यते । देव्यत्र मानयितव्या ॥
 १४३ किसलयमृदोरित्यादि । स्पष्टोर्थः ॥ अत्र प्रियोक्त्या संग्रहो
 नाम संध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

१३८ E F भट्टिणि.—F देख्ख. G देख्ख.
 —A C D E पवुत्तं. F पवुत्तं, trans-
 lated by प्रयुक्तम्. Our MSS. किं
 before पउत्तं. We with G K.—
 D E अ-अ०.
 १३९ Our MSS. स before बम्हबन्धु.
 We with G K.—B जीविसदि; D
 E जिविस्सदि.

१४० D E F अ-अ.—B अणुचिद्धई.
 १४१ Our MSS. यद्येवमनपराधः. We
 with G.—G स्थापयति for उत्थापयति.
 १४२ F अथ for एथ.
 १४३ Our MSS. om. विहस्य which
 we with G.—G विहितस्य for निहि-
 तस्य.—F G वामोरु वामस्य.

१४४ माल० । लज्जते ।

१४५ इरा० । सासूयम् । अम्हो णवणीद-हिअओ अज्जउत्तो ।

१४६ माल० । बडलावलिण एहि । अणुठ्ठिदं अत्तणो णिओअं देवीए णिवेदेम ।

१४७ बकु० । तेण हि विण्णवेहि भट्टारं विसज्जेहिति ।

१४८ राजा । भद्रे यास्यसि । मम तावद् उत्पन्नावसरम् अर्थितं श्रूयताम् ।

१४९ बकु० । अवहिदा मुणाहि । आणवेदु भट्टा ।

१५० राजा ।

धृतिपुष्पम् अयमपि जनो बध्नाति न तादृशं चिरात् प्रभृति
स्पर्शमृतेन पूरय दोहलम् अस्याप्यनन्यरुचेः ॥ १९ ॥

१४५ अहो अविनीतहृदयोयम् आर्यपुत्रः ॥

१४६ बकुलावलिके एहि । अनुष्ठितम् आत्मनो नियोगं देव्यै निवे-
दयावः ॥

१४७ तेन हि विज्ञापय भर्तारं विसर्जयेति ॥

१४९ अवहिता शृणु । आज्ञापयतु भर्ता ॥

१५० धृतिपुष्पम् इत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

१४४ C लज्जति, G लज्जां नाटयति.

१४५ Our MSS. omit सासूयम्. We according to G.—A B C D E णवणीदकप्पहिअओ. We omit कप्प with F G and K,

१४६ G om. एहि.—A E G णिवेदेम्.

१४७ Our MSS. तेण विण्णवेहि. We with G K.—A विणवेहि.—E विस-
ज्जहिन्ति.

१४८ B reads: भद्रे यास्यसि मा तावत् &c.

१५१ इरा० । सहसोपसृत्य । पूरेहि पूरेहि । णं असोओ कुसुमं दंसेदि ।
अअं उण पुप्फइ फलइ अ ।

सर्वे इरावतीं दृष्ट्वा संभ्रान्ताः ।

१५२ राजा । जनान्तिकम् । वयस्य का प्रतिपत्तिरत्र ।

१५३ विदू० । किं अण्णं । जङ्घा-बलं एव्व ।

१५४ इरा० । बउलावलिण साहु तुण उवकन्तं । मालविण तुमं दाव
अज्जउत्तं सफल-पथ्थणं करेहि ।

१५५ उभे । पसीददु भट्टिणी । का अम्हे भट्टिणी पणअ-परिग्ग-
हस्स । [निष्क्रान्ते ।

१५१ पूरय * । * अशोकः पुष्पं न दर्शयति । अयं पुनः पुष्प्यति
फलति च ॥

अत्र संरन्ध्रवचनात् तोटकं नाम सन्ध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

१५२ वयस्येत्यादि । को विचारः । क उपाय इत्यर्थः ॥ अत्र
भीतिर्गम्यमानत्वाद् उद्भेदो नाम सन्ध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

१५३ किम् अन्यत् । जङ्घाबलमेव ॥

१५४ बकुलावलिके त्वया साधु उपक्रान्तम् । [मालविके त्वम्]
इदानीं सफलार्थ्यर्थनं कुर्वार्यपुत्रम् ॥

१५५ प्रसीदतु भट्टिनी । के आवां भर्तुः प्रणयपरिग्रहस्य ॥

१५१ B णं for णं.—A B C D E पूरे०
for पूरे०.—A B C E do not
repeat. पूरेहि;—F translates णं by
एनम् in its छाया.—F दंसेइ.—A B
C D E F ण केवलं before पुप्फइ. G
reads thus: पूरेहि पूरेहि । असोओ
ण (corrected into उण) कुसुमं दंसेदि ।
अअं उण केवलं पप्फुल्लइ फलइ अ.

१५२ F omits अत्र.

१५३ A अणं.—Our MSS. जङ्घाबलम्बणं.

We according to G.

१५४ B तण् for तुण् which G alto-
gether omits and reads the pas-
sage thus: बउलावलिण् साहु उवकन्तं
मालविण् । ता दाणिं तुमं अ-अउत्तं सफल-
पथ्थणं करेहि.—DE F अ-अ०.

१५५ G वअं for अम्हे.—A B C D E
०प्पसंगस्स and F ०पडिग्गहस्स for ०प-
रिग्गहस्स which we with G K.—
G इति निष्क्रान्ते.

१५६ इरा० । अहो अविस्ससणीआ पुरिसा । मए खलु अत्तणो व-
ञ्चना-वअणं पमाणी-करिअ वाह-गीद-रत्ताए हरिणीए विअ
असङ्किदाए एदं ण विण्णादं ।

१५७ विदू० । जनान्तिकम् । पडिओजेहि दाणिं किंपि । कम्म-गहिदेण
कुम्भिलएण संधि-छेअण-सिखिखओ भित्ति वत्तव्वं होदि ।

१५८ राजा । सुन्दरि न मे मालविकायां कश्चिद् अर्थः । मया त्वं
चिरायसीति कथंचिद् आत्मा विनोदितः ।

१५६ * अविश्वसनीयाः पुरुषाः । मया * आत्मनो वञ्चनावचनं प्र-
माणीकृत्य व्याधगीतरक्तया हरिण्येव अशङ्कितया न विज्ञातम् एतत् ॥
एतदित्यनेन राज्ञः कपटाचरणं परामृश्यते ॥

१५७ प्रयोजयेदानीं किमपि । कर्मगृहीतेन कर्मणि चौर्यकर्मणि गृ-
हीतेनापि कुम्भीरकेण चोरेण संधिच्छेदने । पिहितभूमिः संधिः ।
तस्याश्छेदने भेदने । सुरङ्गकरण इत्यर्थः । शिक्षितः अभ्यसितास्मि
इति वक्तव्यं भवति ॥

किमपि प्रयोजय । उपपन्नम् अनुपपन्नं वा उत्तरं कुर्वित्यर्थः ॥

१५६ A B C D F G पुरिसा.—G किल
for खलु.—A E पमाणी०.—B ० करीअ.
G ० कटुअ.—G वाहगिदरत्ताए. A B
C D E F ० वाहज्जण० for ० वाह०. We
with G K.—Our MSS. असंकिताए
(F om. altogether).—G om. एदं.

१५७ F पडिओजेहि किं वि.—Our MSS.
om. दाणिं which we with G
K.—F ० गहिदेण.—F takes क-
म्म with पडिओजेहि किंपि, and ex-
plains its translation कर्म by

“मृषोद्वयमित्यर्थः.” But this is hardly
possible. कम्मगहिदेण = by (a
thief) caught in the act.—A B
C D E F संधिछेअस्सिखिखओभित्ति ए-
अथ वत्तव्वं होदि. We with K and
with G generally. G actually
reads thus : संधिछेदसिखिखओभित्ति
मंतिदं होदि.

१५८ Our MSS. read न मे after माल-
विकायां. We with G.—B कथं कथं-
चित्.

१५९ इरा० । विस्ससणीओ सि । मए ण विण्णादं एतारिसं विणो-
द-वथु अज्जउत्तेण उवलधंति । अण्णहा मन्द-भाइणीए
एव्वं ण किज्जइ ।

१६० विदू० । मा दाव अत्तहोदी अत्तहोदो दखिण्णस्स उवरोहं
भणादु । समावत्ति-दिट्ठेण देवीए परिअणेण संकहावि जइ
अवराहो ठावीअदि एथु तुमं एव्व पमाणं ।

१६१ इरा० । णं संकहा णाम होदु । केत्तिअं कालं अत्ताणं आआ-
सइस्सं । रुष्टा प्रस्थिता ।

१६२ राजा । अनुसरन् । प्रसीदतु भवती ।

१६३ इरा० । रशनासंदितचरणा व्रजत्येव ।

१५९ विश्वसनीयोसि । मया नाम न विज्ञातम् ईदृशं विनोदवस्तु-
कम् आर्यपुत्रेण उपलब्धम् इति । अन्यथा मन्दभागिन्या एवं न
क्रियते ॥

विश्वसनीयोसीत्यत्र विपरीतलक्षणानुसंधेया ॥

१६० मा तावद् अत्रभवती अत्रभवतो दाक्षिण्यस्य उपरोधं भणतु ।
समापत्तिदृष्टेन देव्याः परिजनेन संकथा * यद्यपराधः स्थाप्यते अत्र
त्वमेव प्रमाणम् ॥

१६१ ननु संकथा * भवतु । किमित्यात्मानम् आयासयिष्यामि ॥

१५९ A विणादं.—D E F अ-अ° for अ-
ज्ज°.—A B C D E F दुखवतरं एव्व
(F एव्वं) ण करेमि for मन्द° &c.
which we with K.—G om. विस्स-
सणीओसि and reads: मए ण विण्णादं
किपि विणोदइत्तअं अ-अउत्तेण उवलधं-
ति । अण्णहा दुखवरं एव्वं ण करेमि.

१६० G दखिण्णस्स.—F अवराहं (=अप-

राधं) for उवरोहं. Our MSS. समा-
पत्ति°. We with G.—Our MSS.
परिजणेण We with G.—A B C
जई.—A B C D E अवराही. F
अवराहे. We with G K.

१६१ A संकह णाम.

१६३ F °संदानितचरणा.

१६४ राजा । सुन्दरि न शोभते प्रणयिजननिरपेक्षता ।

१६५ इरा० । सठ अविस्ससणीअ-हिअओ सि ।

१६६ राजा ।

शठ इति मयि तावद् अस्तु ते
परिचयवत्यवधीरणा प्रिये ।
चरणपतितया न चण्डि तां
विसृजसि मेखलयापि याचिता ॥ १९ ॥

१६७ इरा० । इअंपि हदासा तुमं एव्व अणुसरदि । रशनाम् आदाय
राजानं ताडयितुम् इच्छति ।

१६८ राजा । एषा

वाष्पासारा हेमकाञ्चीगुणेन
श्रोणीविम्बाद् अव्यपेक्षाच्युतेन ।

१६५ शठ अविश्वसनीयहृदयोसि ॥

१६६ शठ इत्यादि । हे प्रिये परिचयवति परिचयः प्रशस्तो यस्य स
परिचयवान् । अतिशायने मनुष्ये । तस्मिन् मयि शठ इति गूढविप्रियकर
इति अवधीरणा तिरस्कारः अस्तु । यतः अतिपरिचयाद् अवज्ञेति व-
दन्ति तस्माद् इयम् अवधीरणा युक्तेति भावः । हे चण्डि अत्यन्त-
कोपने चरणपतितया मेखलया याचिता प्रार्थितापि ताम् अवधीरणां
न विसृजसि । किम् इदं युक्तम् इति शेषः ॥

१६७ इयमपि हताशा त्वामेव अनुसरति ॥

१६८ वाष्पासारेति । स्पष्टोर्थः ॥

१६६ B C D E F सठ. A सट.—A C
अविस्ससणीज्ज^०; B has विस्ससणीज्ज^०
corrected from अविस्ससणीज्ज^०.

१६६ A B C D E F चंडतां for चण्डि

तां which we read with G K.

१६७ G इअंवि. F इअवि.

१६८ G एषा इरावती for एषा.—A B C
D E अभ्युपेक्षा.—E अभ्युद्युता.

चण्डी चण्डं हन्तुम् अभ्युद्यता मां
विद्युद्दाम्ना मेघराजीव विन्ध्यम् ॥ २० ॥

१६९ इरा० । किं मं भूओवि अवरद्धं करोसि । इति सरशनहस्तम् आलम्बते ।

१७० राजा ।

अपराधिनि मयि दण्डं संहरसि किम् उद्यतं कुटिलकेशि ।
वर्धयसि विलसितं त्वं दासजनायात्र कुप्यसि च ॥

आत्मगतम् । नूनम् इदानीम् अनुज्ञातम् । पादयोः पतति ।

१७१ इरा० । ण हु इमे मालविआए चलणा जे दे फरिस-दोहलं
पूरइस्सन्दि ।

[ससखी निष्क्रान्ता ।

१७२ विदू० । भो उट्टेहि उट्टेहि । किद-प्पसादो सि ।

१७३ राजा । उत्थाय इरावतीम् अपश्यन् । कथं गतैव प्रिया ।

१६९ किं मामेवं⁺ भूयोप्यपराद्धां करोषि ॥

१७० अपराधिनि इत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥ नूनम् इत्यादि । इदम् तद्
रक्षणासंहरणम् अनुज्ञातम् अनुमतम् मत्प्रार्थनयेति शेषः ॥

१७१ न खल्विमौ मालविकायाश्चरणौ यौ ते दोहदं पूरयिष्यतः ॥

१७२ * उत्तिष्ठ * । कृतप्रसादोसि ॥

१६९ G किं मं भूओ अहं अवरद्धी करोमि.
—A मां for मं.—A B C D E भूयोवि.
—F अवरद्धं, translated in its
छाया by अवरोधं.—G इति रक्षणां हस्त-
मालंबते.

१७० G हरसि किमभ्युद्यतं for संहरसि कि-
मुद्यतं.—G om. आत्मगतम्, and reads

नूनमिदमनुज्ञातम्.

१७१ G misreads सरिसदोहलं.—F हरि-
सदोहलं. A B C D E परिस०.—A C
E पूरइस्सन्दि. G om. ससखी.

१७२ F omits भो.

१७३ G गतैव मे प्रिया.

१७४ विदू० । दिष्टिआ इमस्स अविणअस्स अप्पसादिदा गदा । ता वअं सिध्दं अवक्कमाम जाव अङ्गारओ रासिं विअ सा अणुवक्कं ण करेइ ।

१७५ राजा । अहो मनसिजवैषम्यम् ।

मन्ये प्रियाहृतमनास्तस्याः प्रणिपातलङ्घनं सेवाम् ।

एवं हि प्रणयवती सा शक्यम् उपेक्षितुं कुपिता ॥ २२ ॥

इति परिक्रम्य निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति तृतीयोऽङ्कः ॥

१७४ वयस्य दिष्ट्या अनेन अविनयेन अप्रसन्ना गतैषा । तावद् आवां शीघ्रमेव अपसरावः यावद् अङ्गारको राशिमिव * अनुवक्रम् प्रतीपं न करोति ॥

१७५ मन्य इत्यादि । प्रियाहृतमनाः मालविकाहृतमनाः प्रणिपातलङ्घनं प्रणामातिक्रमं तस्या इरावत्याः सेवाम् अनुकूलाचरणं मन्ये । सेवायाः फलम् आह । कुपिता क्रुद्धा प्रणयवती प्रेमवती एवम् अनेन प्रकारेण प्रणिपातलङ्घनरूपेण उपेक्षितुम् औदासीन्येन वर्तितुं शक्यं हि शक्या खलु । शक्यम् इति निपातः । अत्र बीजानुसंधानाद् आक्षेपो नाम संध्यङ्गम् उक्तं भवति । इदम् अनुसंधानमेव उत्तराङ्ककथोपयुक्तत्वाद् बिन्दुरित्यनुसंधेयम् ॥

इति श्रीकाट्यवेमभूपतिविरचिते कुमारगिरिराजीये मालविकाग्निमित्रव्याख्याने

तृतीयोऽङ्कः समाप्तः ॥

१७४ D E अविणयस्स.—A B C D अप्पसादिदा.—F दाव सिध्दं for ता वअं सिध्दं.—G reads the speech thus: वअस्स देवेहिं इमस्स अविणअस्स अप्प-

सारिदा णिअंतणा । दाव सिध्ददरं अवक्कमाम जाव अंगारओ रासिं विअ सा अणुवक्कणं (for अणुवक्कं ण) करेइ.

ततः प्रविशति पर्युत्सुको राजा प्रतीहारी च ।

१ राजा । आत्मगतम् ।

ताम् आश्रित्य श्रुतिपथगताम् आस्थया लब्धमूलः

संप्राप्तायां नयनविषयं रूढरागप्रवालः ।

हस्तस्पर्शे मुकुलित इव व्यक्तरोमोद्गतत्वात्

कुर्यात् क्लान्तं मनसिजतरुमां रसज्ञं फलस्य ॥ १ ॥

प्रकाशम् । सखे गौतम ।

२ प्रतीहारी । जेदु भट्टा । असंणिहिदो गोदमो ।

३ राजा । आत्मगतम् । अये मालविकावृत्तान्तज्ञानाय प्रेषितः ।

४ विदू० । प्रविश्य । जेदु भवं ।

५ राजा । जयसेने जानीहि क्व देवी धारिणी कथं वा सरुजच-
रणत्वाद् विनोद्यत इति ।

६ प्रती० । जं देवो आणवेदि ।

[इति निष्क्रान्ता ।

कविरिदानीम् अङ्गान्तरम् आरभते । ततः प्रविशतीत्यादिना ॥

१ ताम् आश्रित्येत्यादि । मुकुलित इव संजातमुकुल इव । क्लान्तं
कामनायुक्तम् । कुर्यात् । इति प्रार्थनायां लः । अत्र प्रसञ्जितं बीजं
प्रकरीस्थाने कृतम् इति मन्तव्यम् ॥

२ जयतु भर्ता । असंनिहितोऽत्र गौतमः ॥

४ वर्धतां भवान् ॥

६ यद् देव आज्ञापयति ॥

१ G ° स्पर्शैर्मु०.—B D F °रोमोद्गमत्वात्.

—G कुर्यात्क्लान्तं.—G om. प्रकाशम्.

२ B भट्टो.

३ G क गतः । आत्मगतम् । मालविका°.

४ G क्वाथवा for कथं वा.

६ G देव्यो.

- ७ राजा । सखे को वृत्तान्तस्ते सख्यास्तत्रभवसाः ।
 ८ विदू० । जो बिडाल-गहिदाए परहुदिआए ।
 ९ राजा । सविषादम् । कथमिव ।
 १० विदू० । सा खखु तवस्सिणी ताए पिङ्गलछ्छीए सार-भण्ड-भू-
 घरए मिच्चु-मुहे विअ णिखित्ता ।
 ११ राजा । ननु मत्संपर्कम् उपलभ्य ।
 १२ विदू० । अह ईं ।
 १३ राजा । गौतम क एवं विमुखोस्माकं येन चण्डी कृता देवी ।
 १४ विदू० । सुणादु भवं । परिव्वाजिआ मे कहेइ । हिओ किल
 तत्तहोदी इरावदी रुजा-विहथ्य-चलणं देविं सुह-पुच्छिआ

८ यो बिडालपरिगृहीतायाः परभृतिकायाः ॥

१० सा खलु तपस्विनी तया पिङ्गलाक्ष्या सारभाण्डभूगृहे गुहा-
 यामिव निक्षिप्ता ॥

१२ अथ किम् ॥

१४ शृणोतु भवान् । परिव्राजिकयां मे कथितम् ।^१ ह्यः किल पूर्वद्युः
 किल तत्रभवती इरावती रुजाक्रान्तचरणां देवीं सुखपृच्छका आ-
 गता । ततः सा देव्या पृष्टा किंनु नावलोकितो बल्लभजन इति ॥

७ G गौतम for सखे.

८ F गहिदाए.

१० A B C D E F G भूमि० for भू०.

G सारभण्डभूमिघरमि. We with K.

G मुखे विअ मिच्चुणो उवखित्ता.

११ F उपलभ्यते.—G मत्संबंधमुपलक्ष्य.

१२ A C ईं for इं.

१३ G om. गौतम.

१४ F पडिवाजिआ.—G कहअइ.—A त-
 तहोदी. G अत्तहोदी इरावदी.—G रु-
 जाक्रंतं for रुजाविहथ्य.—A देवीसुहं
 C देविसुहं.—A B C D E F मंदो वो
 उवआरो । जं दे परिअणस्स वल्लहत्तणं तं
 ण जाणासिन्ति. We with K.—Our

आअदा । तदो सा देवीए पुच्छिदा किं ण लखिखदो जणो
वल्लहोत्ति । ताए उत्तं मदो वा उवआरो वा । जं दे परि-
अणस्स वल्लहत्तणं जाणन्तीवि पुच्छसिन्ति ।

१५ राजा । भो निर्भेदाद् ऋतेपि मालविकायाम् अयम् उपन्यासः
शङ्कयति ।

१६ विदू० । तदो ताए अणुबन्धिज्जमाणाए भवदो अविणअं अ-
न्दरेण परिगहिदग्धा किदा देवी ।

१७ राजा । अहो दीर्घरोषता तत्रभवत्याः । अतः परं कथय ।

१८ विदू० । अदो वरं किं । मालविआ बउलावलिआ अ णिअल-

ततस्तया व्याख्यातम् मदो वा उपचारो वा । यत् तव परिजनस्य
वल्लभत्वं जानत्यपि पृच्छसि इति ॥

१५ निर्भेदाद् ऋतेपि प्रतर्ककारणं विनापि ॥

१६ ततस्तया अनुबध्यमानया भवतः अविनयम् अन्तरेण परिगृही-
तार्था कृता * ॥ राजाविनयम् इरावत्याः सकाशात् ज्ञातवतीत्यर्थः ॥

१८ किम् अतः परम् । मालविका बकुलावलिका च निगलवत्याव-
दृष्टसूर्यपादं पातालवासं नागकन्ये इवानुभवतः ॥

MSS. सुहं पुच्छिदुं (A देवीसुहं, C देवि-
सुहं) for सुहपुच्छिआ, which we with
G K. G has राजा । ततस्ततः after
आअदा.—G om. सा before पुच्छिदा-
G किं अलखिखदो वल्लहोत्ति । ताए उत्तं ।
जं दे परिजणस्स वल्लहत्तणं ण जाणिअ
पुच्छसिन्ति.

१५ G om. भो and अपि and has नि-
श्चयं विना in its margin explaining
निर्भेदादृते.—G adds ततस्ततः after

शङ्कयति.

१६ F अणुबन्धिज्जमाणा. G अणुबन्धियमाणा.
We with A B C D E K.—G प-
रिगदग्धा. A B C D E F परिग-
हीदं.

१७ B अत्रभवत्यां for तत्रभवत्याः.—G
ततःपरं.

१८ G किं तदोपरं; निगलवदीओ; किरणं
for पादं; नाअकण्णाओ विअ.

1 MS. °भेदादृतेविप्र° for °भेदाद् ऋतेपि
प्र°.

2 MS. अनुबध्यमाना.

वदीओ अदिठ्ठ-मुज्ज-पादं पादाल-वासं णाअ-कण्णआ
विअ अणुहोन्ति ।

१९ राजा । कष्टम् ।

मधुररवा परभृतिका भ्रमरी च विबुद्धचूतसङ्गिन्यौ ।

कोटरम् अकालवृष्ट्या प्रबलपुरोवातया गमिते ॥ २ ॥

वयस्य अप्यत्र उपक्रमस्य कस्यचिद् गतिः स्यात् ।

२० विदू० । कहं भविस्सदि । जं सार-भण्ड-वाउदा माहविआ दे-
वीए संदिट्ठा मह अङ्गुलीअ-मुहं अदेखिअ ण मोत्तव्वा
तुए हदासा मालविआ वउलावलिआ अत्ति ।

२१ राजा । निःश्वस्य । सखे किम् अत्र प्रतिकर्तव्यम् ।

२२ विदू० । विचिन्त्य । अथि एथ उवाओ ।

२३ राजा । क इव ।

१९ मधुरस्वरेत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

२० कथं भविष्यति । यत् सारभाण्डगृहे व्यापृता माधविका दे-
व्या संदिष्टा ममाङ्गुलीमुद्राम् अदृष्ट्वा न मोक्तव्या त्वया हताशा माल-
विका बकुलावलिका चेति ॥

२२ अथ वा अस्त्यत्रोपायः ॥

१९ G मधुरस्वरा परभृतिका. It has
सखे अप्यत्र कस्यचिदुपक्रमस्य &c.—F
मधुरस्वरा परभृतिः as the first pāda.
—F वयस्य अप्यस्य कस्यचिदुपक्रमस्य &c.

२० G सारभण्डे वाउ०.—G मम for मह.—
F G अदेखिअ.—G om. तुए after
मोत्तव्वा.—Our MSS. om. वउलावलि-

आ and read मालविआत्ति. We with
G K.

२१ G निश्वस्य सपरामर्शम्.

२२ A B C D अथ for एथ.—F अ-
थि एव उवाओ (=अस्त्यत्रोपायः).

२३ G कथमिव.

- २४ विदू० । सदृष्टिक्षेपम् । कोवि अदिद्वो मुणादि । ता कण्णे दे क-
हेमि । उपश्लिष्य कर्णे । एवं विअ ।
- २५ राजा । सुष्ठु चिन्तितम् । प्रयुज्यतां सिद्धये ।
- २६ प्रती० । प्रविश्य । देव पवाद-सअणे देवी णिस्सण्णा रत्त-चन्दण-
धारिणा परिअण-हथ्थ-गदेण चलणेण भअवदीए कहाहिं
विणोदीअमाणा चिह्दि ।
- २७ राजा । अस्मत्प्रवेशयोग्योयम् अवसरः ।
- २८ विदू० । ता गच्छुदु भवं । अहंवि देविं देखिखदुं अरित्त-पाणी
भविस्सं ।
- २९ राजा । जयसेनायास्तावत् संवेद्य गच्छ ।

२४ कोप्यदृष्टः शृणोति । * कर्णे * कथयामि । एवमिव ॥

अत्र राज्ञः कर्णे विदूषकोक्त उपायः नियमेन मालविकाप्राप्तिहेतु-
त्वाद् नियताप्तिर्नाम चतुर्थी अवस्था सूचिता । अत्र पूर्वं प्रकरीस्था-
नोक्तबीजस्य नियताप्त्या समन्वयाद् अवमर्शो नाम चतुर्थसंधिः
प्रतिपादित इति मन्तव्यम् ॥

२६ देव प्रवातशयने देवी निषण्णा रक्तचन्दनधारिणा परिजनहस्त-
गतेन चरणेन भगवत्या कथाभिर्विनोद्यमाना तिष्ठति ॥

२८ तस्माद् गच्छतु भवान् । अहमपि देवीं द्रष्टुम् अरिक्तपाणिर्भ-
विष्यामि ॥

२४ G after मुणादि has: राजा । तथा कर्णे
कथय । विदूषकः । उपश्लिष्य कर्णे । एवं
विअ.

२५ G अनुष्ठातव्यम् for सुष्ठु चिन्तितम्.

२६ G reads देव for देव.—B पादस-
अणे.—A C णिस्सण्णा.—A B C D
E °हथ्थगहिदेण, F °हथ्थगहीदेण for

°हथ्थगदेण. We with K, Our
MSS. ins. परिब्बाजिआए before क-
हाहिं. We omit it with G K.

२८ B गच्छेदु.—F देवीं देखिखदुं. G पे-

खिखदुं.—D F °पाणी.

२९ F संपाद्य for संवेद्य.

१० विदू० । कर्णे । होदि एव्वं विअ ।

[इति निष्क्रान्तः ।

११ राजा । जयसेने प्रवातशयनमार्गम् आदेशय ।

१२ प्रती० । इदो इदो ।

ततः प्रविशति शयनस्था देवी परिव्राजिका उभयतश्च परिवारः ।

१३ देवी । भवदि अदिरमणिज्जं कहा-वथ्थु । तदो तदो ।

१४ परिव्राजिका । सदृष्टिक्षेपम् । अतः परं पुनः कथयिष्यामि ।

तत्रभवान् ईश्वरः संप्राप्तः ।

१५ देवी । अम्हो अज्जउत्तो । अभ्युत्थातुम् इच्छति ।

१६ राजा । अलम् अलम् उपचारयन्त्रणया ।

अनुचितनूपुरविरहं नार्हसि तपनीयपीठकालम्बि ।

चरणं रुजापरीतं कलभाषिणि मां च पीडयितुम् ॥ ३ ॥

१७ परिव्राजिका । विजयतां देवः ।

१० कर्णे । भवति एवमिव ॥

१२ इत इतो देवः ॥

१३ भगवति * रमणीयं कथावस्तु । ततस्ततः ॥

१५ अहो भर्ता ॥

१६ अनुचितेत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

१० B omits होदि.—A C E F एवं.

११ G तर्हि before प्रवातशयन° and आ-
दर्शय for आदेशय.

१२ D does not repeat इदो.—Our
MSS. प्रविष्टा for प्रविशति and विभवतः
for उभयतः. We with G.—B परिवारः.

१३ G om. अदि°, and has कहावधं.—

C रमणिज्जं; F रमणीज्जं.

१४ Our MSS. अत्रभवान्. We with
G.

१५ D E F अ-अ°.—Our MSS. इत्यु-
त्थातु°. We with G.

१६ A B C E नार्हति.—G °पीठिका°.

३८ देवी । जेदु अज्जउत्तो ।

३९ राजा । परिव्राजिकां प्रणम्य उपविश्य । देवि अपि सहा ते वेदना ।

४० देवी । अस्थि मे दाणिं विंसेसो ।

ततः प्रविशति यज्ञोपवीतबद्धाङ्गुष्ठः संभ्रान्तो विदूषकः ।

४१ विदू० । परित्ताअदु परित्ताअदु । सप्पेण दट्ठोमिह ।

सर्वे विषण्णाः ।

४२ राजा । कष्टम् । क भवान् परिभ्रान्तः ।

४३ विदू० । देविं देखिखस्संति आआर-पुप्फ-ग्गहण-कालणादो
पमद-वणं गदोमिह । परित्ताअदु परित्ताअदु ।

४४ देवी । हृध्धी हृध्धी । अहं एव्व बग्गहणस्स जीविद-संसण णि-
मित्तं जादा ।

३८ जयत्वार्यपुत्रः ॥

४० अद्यास्ति मे विशेषः ॥

ततः प्रविशतीत्यादि । यज्ञोपवीतेन बद्धः अङ्गुष्ठो येन स तथोक्तः ।
अत्र कपटकल्पनाया गम्यमानत्वात् छलनं नाम संध्यङ्गम् उक्तं
भवति ॥

४१ * परित्रायतु भवान् । सर्पेण दष्टोस्मि ॥

४३ देवीं द्रक्ष्यामीति आचारपुष्पग्रहार्थं प्रमदवनं गतोस्मि । * * ॥

४४ हा धिक् * । अहमेव ब्राह्मणस्य जीवितसंशयनिमित्तं जाता ॥

३८ E अ-अ०.

३९ Our MSS. om. ते. We with G.

४० F G omit दाणिं altogether.

४१ G adds अहं before सप्पेण दट्ठोमिह.

Our MSS. अविहा अविहा (G does not repeat) for परित्ताअदु परित्ताअदु.

—A B C D E F संदट्ठो०. We

with G K.

४३ F देवीं देखिखदुंति.—B F पमद० for पमद०.

४४ G अधिध अधिध for हृध्धी हृध्धी and 'मिह for जादा.—F जीविदसंसणणिमित्तं.
G बग्गहणजीविदसंसणणिमित्तं.

४५ विदू० । तर्हि असोअ-अथवअस्स कालणादो मए पसारिदे अ-
ग्ग-हथ्थे कोटर-णिग्गदेण कालेण सप्प-रूविणा दट्ठोमिह ।

णं एदाइं दुवे दन्त-पदाइं । इति दंशं दर्शयति ।

४६ परित्रा० । तेन हि दंशच्छेदः पूर्वकमेति श्रूयते । स तावद् अस्य
क्रियताम् ।

छेदो दंशस्य दाहो वा क्षतेर्वा रक्तमोक्षणम् ।

एतानि दष्टमात्राणाम् आयुषः प्रतिपत्तयः ॥ ४ ॥

४७ राजा । संप्रति विषवैद्यानां कर्म । जयसेने क्षिप्रम् आनीयतां
ध्रुवसिद्धिः ।

४५ तस्मिन् अशोकस्तबककारणात् * प्रसारिते दक्षिणे हस्ते कोटर-
निर्गतेन कालरूपेण सर्पेण दष्टोस्मि । नन्वेते द्वे दन्तपदे ॥

४६ छेदो दंशस्येत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

४७ ध्रुवसिद्धिरिति तस्य वैद्यस्य नाम ॥

४५ G om. तर्हि.—B असोअथवयस्स; D असोअ०.—F हथ्थे for अग्गहथ्थे.—G गहणकालणादो for कालणादो परिसारिदे मए हथ्थे.....सप्परूवेण. F सप्परूविणा. Our MSS. om. °मिह after दट्ठो०.—G णं एदाणि दुवे दन्दपदाणि. Our MSS. दुव्वे.

४६ G आयुष्या(sic. अय ?)प्रतिपत्तयः.—Our MSS., and even G make the couplet छेदो &c. a part of the following speech of the king. We with Tullberg. It is not possible to know whether Kāṭayavema assigned it to the Parivṛājikā or to the king. The Buddhistic nuns were skilled in medicine as well as learned in literature. For this reason as well as because the queen might

suspect the ascetic Parivṛājikā of being privy to some dodge of the king and his friend Vidūshaka if she did not propose some such remedy as that of amputating or bleeding the parts bitten, it is certainly preferable that the lines should form a part of the Parivṛājikā's speech, and not of that of the king. Besides, the lines accord better with the prose part of the former's speech than with that of the latter, where the prose remarks would be too abrupt without some such word as तु or पुनः to be read after संप्रति.

४७ After कर्म । G has जयसेने ध्रुवसिद्धिः क्षिप्रमाह्वयताम्.

४८ प्रती० । जं देवो आणवेदि ।

[इति निष्क्रान्ता ।

४९ विदू० । अहो पावेण मिच्चुणा गहिदोम्हि ।

५० राजा । मा कातरो भूः । अविषः कदाचिद् दंशो भवेत् ।

५१ विदू० । कहं ण भाइस्सं । सिमिसिमाअन्ति मे अङ्गाइं ।
विषवेगं निरूपयति ।

५२ देवी । उपसृत्य । ही ही । असुहं दंसिदं विआरेण । हला अव-
लम्बह णं ।

५३ परिजनः । ससंभ्रमम् अवलम्बते ।

४८ यद् देव आज्ञापयति ॥

४९ अहो पापेन मृत्युना गृहीतोस्मि ॥

५१ कथं न भेष्यामि । सिमिसिमायन्ति मे अङ्गानि ॥

अनेन संतापः सूच्यते ॥ विषवेगं विषव्याप्तिं रूपयति । विषवे-
गस्तु वसन्तराजीये ।

वैवर्ण्यं वेपथुर्दाहः फेनः स्कन्दस्य भञ्जनम् ।

हिक्का जुम्भं मृतिश्चेति विषवेगाः स्युरष्टधेति ॥

५२ हा कष्टम् । दर्शितम् अंशुभं विषारेण । * अवलम्बस्वेनम् ॥

४८ A C अणवेदि.

४९ A C मिच्चुणा; F मिच्चुणा.—G गहि-
दोम्हि. F गहीदो०.

५० F G अविषोपि.

५१ A C भाइस्सं. G भेइस्सं.—G इति

विषवेगं रूपयति. D रूपयति.

५२ G om. ही ही, om. हला and has
अवलंबेहिस्सि (or वि or सि) ह नं. Our
MSS. अहिअं दंसिदं विअ विआरेण for
असुहं &c. We according to G.

1 MS. फेनस्कन्द° and जाम्यं for फेनः
स्कन्द° and जुम्भं respectively.
The emendations are conjec-

tural.

2 MS. दर्शितमशुभं विकारेण.

५४ विदू० । राजानम् अवलोक्य । भो भवदो बालत्तणादो पिअ-वअ-
स्सोमिह । तं विआरिअ अपुत्ताए मे जणणीए जोअ-ख्वेमं
वहेहि ।

५५ राजा । मा भैषीः । अचिरात् त्वां वैद्यश्चिकित्सते । स्थिरो
भव ।

प्रविश्य प्रतीहारी ।

५६ प्रती० । देव ध्रुवसिन्धी विण्णवेदि । इह एव आणीअदु
गोदमोत्ति ।

५७ राजा । तेन हि वर्षवरपरिगृहीतम् एनं तत्रभवतः सकाशं
प्रापय ।

५८ प्रती० । तह ।

५९ विदू० । देवीं विलोक्य । भोदि जीवेअं वा ण वा । जं मए अत्त-
भवन्दं सेवमाणेण दे अवरद्धं तं मरिसेहि ।

५४ ओः * बाल्यात् प्रभृति प्रियवयस्योस्मि । तद् विचार्य अपुत्राया
मे जनन्या योगक्षेमं वह ॥

५६ देव आज्ञापितो ध्रुवसिद्धिर्विज्ञापयति । इहैव आनीयतां गौ-
तम इति ॥

५९ भवति जीवेयं वा न वा । यन्मया तत्रभवन्तं सेवमानेन * अप-
राद्धं तन्मृष्यताम् ॥

५४ G विलोक्य । भो बालप्पिअवअसोमिह ।
अविआरेण धीविराए मे जणणीए योगख्वेमं
वहेहि । Our MSS. बालत्तणादोवि.
We omit वि with K.—A B C D
F मुधाए and E बुधाए for अपुत्ताए.

५९ G अचिरेण त्वां वैद्यश्चिकित्सयिष्यति ।

५६ A विण्णवेदि.—F इह एव. G आणा-
पणमंथरो एसो ध्रुव०.—Our MSS. ड्जेव

for एव. We with G.—A B C
आणीयदु.

५७ F वर्षधर०.—G प्रतिगृही०.

५९ A C भोदि.—F reads thus: जं मए
अत्तभवन्तं सेवमाणेण दे अवरद्धं तं सव्व
अवराहं मरिसेहि । होदि जीवेअं वा ण वा.
A तस्सव्वं; B सं सव्वं.—B D E F तं
सव्वं अवराहं for तं which we with

६० देवी । दीहाज होहि ।

[निष्क्रान्तो विदूषकः प्रतीहारी च ।

६१ राजा । प्रकृतिभीरुस्तपस्वी । ध्रुवसिद्धेरपि यथार्थनाम्नः सिद्धिं मन्ये ।

६२ प्रती० । प्रविश्य । जेतुं भट्टा । ध्रुवसिद्धी विष्णवेदि उदकुम्भ-
विहाणेण सप्प-मुद्दिअं कं पि कप्पइद्वं । तं अण्णेसीअदुत्ति ।

६३ देवी । इदं सप्प-मुद्दिअं अङ्गुलीअअं । पट्टा मह हथ्ये देहि णं ।
इति प्रयच्छति ।

६४ राजा । जयसेने कर्मसिद्धावाशु प्रतिपत्तिम् आनय ।

६५ प्रती० । जं देवो आणवेदि ।

[इति निष्क्रान्ता ।

६६ परिव्रा० । यथा मे हृदयम् आचष्टे तथा निर्विषो गौतमः ।

६७ राजा । भूयाद् एवम् ।

६० दीर्घायुर्भव ॥

६२ जयतु भर्ता । ध्रुवसिद्धिर्विज्ञापयति उदकुम्भविधानेन सर्प-
मुद्रितं किमपि कल्पयितव्यम् । तद् अन्विष्यताम् इति ॥

६३ इदं सर्पमुद्रितम् अङ्गुलीयकम् । पश्चान्मम हस्ते देहेतत् ॥

६५ यद् देव आज्ञापयति ॥

G K.—B मरिस्सेहि-

६१ Our MSS. as well as G all read सिद्धिं मन्ये.

६२ A C ध्रुवसिद्धिः; B ध्रुवसिद्धी; D ध्रुव-
सिद्धी.—A विष्णवेदि. Our MSS. उ-
दकुम्भविहाणे सप्पमुद्दिअं कं पि अण्णेसीअ-
दुत्ति. We with G and K except

that G has विहाणे for विहाणेण,
and has not कं पि.

६३ B सप्पमुद्दिअं; C मुद्दिअं.—EF मम
for मह.—B D E G omit इति.

६४ Before this speech G has प्रती-
हारी नाट्येन गृह्णाति । G जयसेने कर्मशु-
द्धावाशु प्रतिपादय ।

- ६८ प्रती० । प्रविश्य । जेदु भट्टा । णिवुत्त-विस-वेओ गोदमो । सुहु-
त्तएण पकिदिथ्यो एव्व संवुत्तो ।
- ६९ देवी । दिट्ठिआ वअणीआदो मुत्तस्मि ।
- ७० प्रती० । एसो उण अमच्चो वाहदवो विण्णवेदि । राअ-कज्जं
बहु मन्तिदव्वं । ता दंसणेण अणुग्गहं इच्छामिन्ति ।
- ७१ देवी । गच्छुदु अज्जउत्तो कज्ज-सिध्धीए ।
- ७२ राजा । देवि आतपाकान्तोयम् उद्देशः । शीतक्रिया चास्य
प्रशस्ता । तद् अन्यत्र नीयतां शयनीयम् ।
- ७३ देवी । बालिआ अज्जउत्त-वअणं अणुचिद्वह ।

६८ जयतु देवः । निवृत्तविषो गौतमः । मुहूर्तमात्रेण प्रकृतिस्यः
* संवृत्तः ॥

६९ दिष्ट्या वचनीयाद् मुक्तास्मि ॥

७० एष पुनरमात्यो वाहतको विज्ञापयति । राजकार्यं बहु मन्त्रयि-
तव्यम् । * दर्शनेनानुग्रहम् इच्छामीति ॥

७१ गच्छत्वार्यपुत्रः कार्यसिद्धये ॥

७३ बालिका आर्यपुत्रवचनम् अनुतिष्ठत ॥

६८ F निवृत्तविस०. G ०विसवेगो.—G
has अज्ज before गोदमो.—Our
MSS. om. सुहुत्तएण. We read it
with G K.

६९ G has dropped the words वअ-
णीआदो मुत्तस्मि.

७० A B C D E F omit उण which
we read with G K.—B C D अ-
वाहदव्वो.—G inserts तुह before वि-

णवेदि.—B राजकज्जं.—G om. ता
before दंसणेण.—A C अणुग्गहिदुं. B
D E F G अणुग्गहीदुं. We with K.

७१ D E F अ-अ०.

७२ G om. देवि.—G शयनम्.

७३ B बालिअ; F बालिसा (=बालिशः).—
D E F अ-अ०. G अव्यउत्तस्स संदेसं
for अज्जउत्तवअणं.

७४ परिजनः । तह ।

[इति निष्क्रान्ता देवी परिव्राजिका परिजनश्च ।

७५ राजा । जयसेने गूढपथेन मां प्रमदवनं प्रापय ।

७६ प्रती० । इदो इदो देवो ।

७७ राजा । जयसेने ननु समाप्तकृत्यो गौतमः ।

७८ प्रती० । अह इं ।

७९ राजा ।

इष्टाधिगमनिमित्तं प्रयोगम् एकान्तसाधुमपि मत्वा ।
संदिग्धमेव सिद्धौ कातरम् आशङ्कते चेतः ॥ ५ ॥

प्रविश्य विदूषकः ।

८० विदू० । जेदु भवं । सिन्धाईं मे मङ्गल-कज्जाईं ।

८१ राजा । जयसेने त्वमपि नियोगम् अशून्यं कुरु ।

८२ प्रती० । जं देवो आणवेदि ।

[इति निष्क्रान्ता ।

७४ तथा ॥

७५ इत इतो देवः ॥

७६ अथ किम् ॥

७७ इष्टाधिगेत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

८० * * । सिद्धानि ते* मङ्गलकार्याणि ॥

८२ यद् देव आज्ञापयति ॥

७४ G तथा करोति for तह.—G परिज-
नेन सह निष्क्रान्ता देवी.
७५ G गूढेन पथा for गूढपथेन.—Our
MSS. omit मां which we read
with G.

७६ G इदो देवो.

७७ G परिक्रम्य inserted after ननु.

८० B C जेदु जेदु.—A C D E G °क-
म्माईं.

८३ राजा । वयस्य क्षुद्रा माधविका । न किञ्चिद् विचारितम् अनया ।

८४ विदू० । देवीए अङ्गुलीअ-मुहं देखिखअ कहं विआरीअदि ।

८५ राजा । न खलु मुद्राम् अधिकृत्य ब्रवीमि । तयोर्वद्धयोः किं-
निमित्तोयं मोक्षः । किं देव्याः परिजनम् अतिक्रम्य भवान्
संदिष्ट इत्येवम् अनया प्रष्टव्यम् ।

८६ विदू० । णं पुच्छिदोमिह । पच्चुप्पण्ण-बुद्धिणा मए कहिदं । दे-
व्व-चिन्तएहिं विण्णाविदो राआ । सोवसगं वो णखत्तं ।
सव्व-बन्धण-मोखो करीअदुत्ति । तं सुणिअ देवीए इराव-
दी-चित्तं रक्खन्तीए राआ किल मोएदित्ति अहं संदि-
ष्टोमिह । तदो जुज्जइत्ति ताए संपादिदो अत्थो ।

८४ देव्या अङ्गुलीयकं दृष्ट्वा कथं विचारयति ॥

८६ ननु पृष्टोऽसि । पुनर्मन्देनापि प्रत्युत्पन्नबुद्धिना मया कथितम्
भणिता मया माधविका । दैवचिन्तकैर्विज्ञापितो राजा । सोपसर्गं वो
नक्षत्रम् । सर्वबन्धमोक्षः क्रियतामिति । तच्छ्रुत्वा देव्या इरावत्या-
श्चित्तं रक्षन्त्या राजा किल मोचयतीति अहं संदिष्टोऽस्मीति । ततो
युज्यत इति तयाप्येवं संपादितोर्थः ॥

८३ F reads thus: वयस्य क्षुद्रमाधविकया
न किञ्चिद्विचारितमनया ।—G न खलु-

८४ B अङ्गुलि०.—B देखीअ; F देखिखअ.

८५ G किंनिमित्तो बंधमोक्षः.

८६ G णं पुच्छिदोमिह । सुणाहि पुणो एत्थ
मए दत्तं पच्चत्तरं । राजा । कथ्यताम् ।
विदू० । भणिदा मए दैवचिन्तएहिं.....
करिअदुत्ति । राजा । सहर्षम् । ततस्ततः ।
विदू० । तं सुणिअ देवीए धारिणीए इरावदी-
चित्तं.....किल मोचेदि मालविअति तुमं
एव मोचेहिन्ति संदिष्टोमिह । तदो जुज्ज-

इति ताए माहविआएवि अत्तं संपादिदो
अत्थो.—B पच्चुप्पण्ण०; F पच्चत्तरपच्च-
प्पण्णबुद्धिणा (=प्रत्युत्तरप्रत्युत्पन्नबुद्धिना.)
—A B C D E F राजा भणिओ for
विण्णाविदो राआ which we read
with G K.—A B C D E F ता
before सव्व०, which we omit with
G K.—A B C तं सुणीअ.—A B C
D E F G insert धारिणीए before
इरावदीचित्तं. We with K.—A रा-
ओ किल for राआ किल.—A B C D

८७ राजा । विदूषकं परिष्वज्य । सखे प्रियोहं तव ।

न हि बुद्धिगुणेनैव सुहृदाम् अर्थदर्शनम् ।

कार्यसिद्धिपथः सूक्ष्मः स्नेहेनाप्युपलभ्यते ॥ ६ ॥

८८ विदू० । तुवरदु भवं । समुद्र-घरणं ससहिं मालविअं ठाविअ भ-
वन्दं पच्चुग्गदोहि ।

८९ राजा । अहम् एनां संभावयामि । गच्छाग्रतः ।

९० विदू० । एदु भवं । परिक्रम्य । एदं समुद्र-घरणं ।

९१ राजा । साशङ्कम् । एषा कुसुमापचयव्यग्रहस्ता सख्यास्त इरा-
वसाः परिचारिका चन्द्रिका समागच्छति । इतस्तावद्
आवां भित्तिगूढौ भवावः ।

९२ विदू० । कुम्भिलएहिं कामुएहिं अ पलिहलणीआ चन्दिआ ।

८७ न हि बुद्धीति । स्पष्टोर्थः ॥

८८ त्वरतां भवान् । समुद्रगृहे सखीसहितां मालविकां स्थापयित्वा
भवन्तं प्रत्युद्गतोसि ॥

९० एतु भवान् । इदं समुद्रगृहम् ॥

९२ अम्हो अहो इत्यामन्त्रणे ॥ कुम्भीरकैः कामुकैश्च परिहरणीया
खलु चन्द्रिका ॥

E F G insert तुमं एव मोएहिन्ति be-
fore अहं संदिद्येहि. We with K.
A B C D E omit एव after तुमं.

८७ G कार्यसिद्धिपदं सूक्ष्मं.—B F उपल-
क्ष्यते.

८८ E G तुवरदु.—G सहीसहिदं.....ठा-
विअ अहं &c.

९० Our MSS. omit परिक्रम्य. We
with G.

९१ कुसुमापचय° is the reading of

our MSS., as well as of G. But
should not we read कुसुमोपचय° or
rather कुसुमावचय°?—G सख्यास्ते प-
रिचारिका, omitting इरावसाः.—G
संनिकर्षमागच्छति for समागच्छति. It
reads याहि after तावद् instead of
आवां.—B गूढं.

९२ G आम inserted before कुम्भिल°.
—F पडिहलणीआ.

उभौ यथोक्तं कुरुतः ।

९३ राजा । गौतम कथं नु ते सखी मां प्रतिपालयति । एहेनां
गवाक्षम् आश्रित्य विलोकयावः ।

इति विलोकयन्तौ स्थितौ ।

ततः प्रविशति मालविका बकुलावलिका च ।

९४ बकु^० । हला पणम भट्टारं ।

९५ राजा । मन्ये प्रतिकृतिं मे दर्शयति ।

९६ माल^० । सहर्षम् । णमो दे । द्वारम् अवलोक्य सविषादम् । हला वि-
प्पलम्भेसि मं ।

९७ राजा । सखे हर्षविषादाभ्याम् अत्रभवत्याः प्रीतोस्मि ।

सूर्योदये भवति या सूर्यास्तमये च पुण्डरीकस्य ।

वदनेन सुवदनायास्ते समवस्थे क्षणाद् ऊढे ॥ ७ ॥

९४ सखि प्रणम भर्तारम् ॥

९६ नमस्ते । सखि विप्रलम्भयसि माम् ॥

९७ सूर्योदय इत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

९३ G om. गौतम.—F omits नु.—G
यावद् अवलोकयावः for विलोकयावः.—F
reads प्रतिपालयावः अवलोकयावः (the
latter most likely intended to
be an explanation of the former)
in place of our विलोकयावः.—B D
E omit इति before विलोकयन्तौ.—
G प्रविष्टा for प्रविशति.

९४ A B C D E F add जो पस्सदो पि-
ठ्ठदो देख्वीअदि (A C D E देखी^०
and F देख्व^०) after भट्टारं. G जं

पिठ्ठदो पासदो देख्वसि. We with K.
The addition is doubtless spuri-
ous, as the king's speech which
follows and the stage-direction
द्वारम् अवलोक्य clearly show.

९५ G शंके प्रतिकृतिं निदिशतीति.

९६ B आलोक्य.—A B C D E F G
add कहिं भट्टा before हला. We with
K. G सहर्षं द्वारं विलोक्य । कहिं भट्टा ।
हला विप्प^० &c.

९७ G सूर्यास्तमयेपि. F reads the

- ९८ वकु० । णं एसो चित्त-गदो भट्टा ।
 ९९ उभे । प्रणिपत्य । जेदु भट्टा ।
 १०० माल० । हला तदा संमुह-द्विदा भट्टिणो रूवस्स ण तह विति-
 ण्हस्सि जह अज्ज । विभाविदो चित्त-गद-दंसणो भट्टा ।
 १०१ विदू० । सुदं भवदा । अत्तहोदीए चित्ते जह दिट्ठो ण तह
 दिट्ठो भवन्ति मन्तिदं । मुधा दाणिं मञ्जूसा विअ रअणं
 जोव्वण-गव्वं वहेसि ।
 १०२ राजा । सखे कुतूहलवानपि निसर्गशालीनः स्त्रीजनः । पश्य ।

९८ नन्वेण चित्रगतो भर्ता ॥

९९ जयतु भर्ता ॥

१०० सखि * ससंभ्रमदृष्टे भर्तु रूपे * यथा सतृष्णास्मि तंथा
 अद्यापि* मया न विभाविता वितृष्णदर्शनो भर्ता ॥

१०१ श्रुतं भवता । तत्रभवती चित्रे यथा दृष्टो न तथा दृष्टो भवान्
 इति मन्त्रयते । मुधेदानीं मञ्जूषेव रत्नभाण्डं यौवनगर्वं वहसि ॥

१०२ कात्स्न्येनेत्यादि । स्पष्टार्थः ॥

fourth pāda thus: ते समवस्थे क्षणा-
 दुपाखण्डे, thus turning the āryā
 into a gīti.

१०० Our MSS. read this speech
 thus: हला तदा (om. A B C D E)
 ससंभ्रमं उक्कण्ठिआ अहं भट्टिणो रूवदंसणेण
 तह (F inserts ण) वितण्हस्सि जह अ-
 ज्ज । विभाविदो (B C संभाविदो) चित्त-
 गददंसणो एव्व (om. F) भट्टा. We
 adopt the reading of G.

१०१ G ins. किं after भवदा.—Our
 MSS. अत्तहोदीए [F अत्तहोदी] चित्ते
 जह दिट्ठो भवं तह अदिट्ठोत्ति मन्तेदि.
 We according to G and K, only
 G has दिट्ठो जह चित्ते for चित्ते जह
 दिट्ठो.—G मुधा मुधेदाणिं for मुधा...
 दाणिं.—Our MSS. रअणमंडं जोव्वण-
 गव्वं वहेसि. G रअणं जोव्वणगव्वं वहेइ.
 E जोव्वण०.

१०२ A B C D E हि for च.—A B

1 MS. तथास्तिद्यापि. Kāṭayavema's
 reading of the passage differs
 considerably from that of our
 MSS. and of G. It is not im-

probable that this passage in
 Kāṭayavema's commentary is
 corrupt.

कात्स्न्येन निर्वर्णयितुं च रूपम्
इच्छन्ति तत्पूर्वसमागतानाम् ।
न च प्रियेष्वायतलोचनानां
समग्रपातीनि विलोचनानि ॥ ८ ॥

१०३ माल० । का एसा ईसि-परिउत्त-वअणा भट्टिणा सिणिध्वाए
दिट्ठीए णिइझाईअदि ।

१०४ बकु० । णं इअं पस्स-गदा इरावदी ।

१०५ माल० । सहि अदखिखणो विअ मे पडिहादि । जो सव्वं दे-
वी-जणं उइझिअ एक्काए मुहे बद्ध-लख्खो ।

१०६ बकु० । आत्मगतम् । चित्त-गदं भट्टारं परमथ्यं गेण्हिअ असूएदि ।
होदु । कीलिस्सं दाव एदाए । प्रकाशम् । भट्टिणो वल्लहा एसा ।

१०३ सखि कैषा पार्श्वपरिवृत्तवदना भर्त्रा क्षिग्धया दृष्ट्या नि-
ध्यायते ॥

१०४ ननु इयं पार्श्वगता इरावती ॥

१०५ सखि अदक्षिण इव मे भर्ता प्रतिभाति । यः सर्वदेवीजनम्
उज्झित्वा एकस्या मुखे बद्धलक्ष्यः ॥

१०६ चित्रगतं भर्तारं परमार्थतः संकल्प्य असूयते । भवतु । कीडि-
ष्यामि तावद् एतया । सखि भर्तुर्वल्लभैषा ॥

C D E प्रियेय्या०.—G समग्रवृत्तीनि for
समग्रपातीनि.

१०३ G हल before का एसा. D ईसी-
परि०.—G भट्टिणो.....णिइझाअदि. Our
MSS. णिइझाअदि.—B D दिट्ठीए.

१०४ G णं पासंगदा इरावदी. A C पस्सं-
गदा. D E इरावई.

१०६ G om. सहि.—A B C अदखिखो.
—G एव्व for विअ.—E पडिहाइ. A

B C D पडिभाइ. We with G.—G
अंदेरजणं for देवीजणं.—B उइझीअ.—
Our MSS. एदाए for एक्काए which
we with G K.

१०६ F परमथ्यदो. G परमथ्यदंसणं क-
प्पिअ for परमथ्यं गेण्हिअ.—A C गि-
ण्हिअ.—A C G असूअदि.—B C की-
लिस्सं.

१०७ माल० । तदो किं दारिणं अत्ताणं आआसेमि । सासूयं परावर्तते ।

१०८ राजा । पश्य ते सख्या मुखम् ।

भूभङ्गभिन्नतिलकं स्फुरिताधरोष्ठं
सासूयम् आननम् इतः परिवर्तयन्त्या ।
कान्तापराधकुपितेष्वनया विनेतुः
संदर्शितेव ललिताभिनयस्य शिक्षा ॥ ९ ॥

१०९ विदू० । अणुणअ-सज्जो दारिणं होहि ।

११० माल० । अज्ज-गोदमोवि एथ्थ एव्व सेवेदि णं । पुनः स्थानान्तरा-
भिमुखी भवितुम् इच्छति ।

१११ बकु० । मालविकां रुद्ध्वा । ण हु कुविदा दारिणं तुमं ।

११२ माल० । जइ चिरं कुविदं मण्णेसि एसो पच्चाणीअदि कोवो ।

१०७ ततः किम् इदानीम् आत्मानम् आयासयिष्यामि ॥

१०८ भ्रूभङ्गेत्यादि । स्पष्टार्थः ॥

१०९ अनुनयसज्ज इदानीं भव ॥

११० आर्यगौतमोप्यत्रैव सेवते * ॥

१११ न खलु कुपितेदानीं त्वम् ॥

११२ यदि चिरं कुपितामेव मां मन्यसे * प्रत्यानीयते कोपः ॥

१०७ G om. तदो.—B दारिणी.—G अत्ताणो
आसाए for अत्ताणं आआसेमि.

१०८ Our MSS. insert सखे after
पश्य. We with G.—G °रुधिते° for
°कुपिते°.—B C °वर्तयन्त्याः.

११० D E अ-अ°.—Our MSS. अज्ज-

गोदमो एथ्थ ण सेवेदि. We with G.
—G om. पुनः.

१११ E णं हि; A B C D हि for हु. G
ण खु.—A F कुविदां.

११२ G पच्चाणिज्जादि.

११३ राजा । उपेत्य ।

कुप्यसि कुवलयनयने चित्रार्पितचेष्टया किमेव मयि ।

ननु तव साक्षाद् अयम् अहम् अनन्यसाधारणो दासः ॥

११४ बकु^० । जेदु भट्टा ।

११५ माल^० । आत्मगतम् । कहं चित्त-गदो भट्टा मए असुइदो ।
सत्रीडवदनाञ्जलिं करोति ।

११६ राजा । मदनकातर्यं निरूपयति ।

११७ विदू^० । किं भवं उदासीणो विअ ।

११८ राजा । अविश्वसनीयत्वात् सख्यास्ते ।

११९ विदू^० । अत्तहोदीए अअं तुह अविस्सासो ।

१२० राजा । श्रूयताम् ।

पथि नयनयोः स्थित्वा स्वप्ने तिरोभवति क्षणात्

सरति सहसा बाह्वोर्मध्यं गताप्यबला सती ।

११३ कुप्यसीत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

११४ जयतु भर्ता ॥

११५ कथं चित्रगतो * मयासूयितः ॥

११७ किं भवान् उदासीन इव ॥

११९ अत्रभवत्याम् अयं तवाविश्वासः ।

अस्मिन् वाक्ये काकुरनुसंधेया ॥

१२० पथि नयनयोरित्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

११३ A omits उपेत्य.

११५ G स्वगतम् for आत्मगतम्.—G सत्री-
डवचन^०.

११७ A उदासिणो.

११८ G ते सख्याः for सख्यास्ते.

११९ A B C D E F G मा दाव अत्तहोदी-
अं (F अत्तहोदिअं and G अत्तहोदि)
तुह अविस्सासो. We with K.

१२० G om. श्रूयताम्.—G स्थित्वा स्थित्वा
for स्थित्वा स्वप्ने.—G क्षिप्रस्येव.—E F

मनसिजरुजा क्लिष्टसैवं समागममायया

कथमिव सखे विश्रब्धं स्याद् इमां प्रति मे मनः ॥ ११ ॥

१२१ बकु^० । सहि बहुसो किल विप्पलब्धो भट्टा । दाणिं दाव
अत्ता विस्ससणिज्जो करीअदु ।

१२२ माल^० । सहि मम उण मन्द-भाआए सिविणअ-समाअमोवि
भट्टिणो दुल्लहो आसि ।

१२३ बकु^० । भट्टा देहि से उत्तरं ।

१२४ राजा ।

उत्तरेण किम् आत्मैव पञ्चबाणाग्निसाक्षिकम् ।

तव सख्यै मया दत्तो न सेव्यः सेविता रहः ॥ १२ ॥

१२५ बकु^० । अणुगहिदम्ह ।

१२६ विदू^० । परिक्रम्य ससंभ्रमम् । बडलावलि ए सो बालासोअ-रुख-
स्स पल्लवाणि हरिणो लङ्घितुं आअङ्कुदि । एहि णिवारेम णं ।

१२१ * बहुशः किल भर्ता विप्रलब्धः । तस्मात् तावत् त्वया
आत्मा विश्वसनीयः क्रियताम् ॥

१२२ सखि मम पुनर्मन्दभाग्यायाः स्वप्नसमागमोपि भर्तुर्दुर्लभ आ-
सीत् ॥

१२३ भर्ता कथयत्वस्या उत्तरम् ॥

१२४ उत्तरेणेत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

१२५ अनुगृहीते स्वः ॥

१२६ बकुलावलिके एष बालाशोकवृक्षस्य पल्लवानि लङ्घयति ह-
रिणः । * निवारयाव एनम् ॥

G विस्त्रब्धं.

१२१ Our MSS. भट्टा विप्पलब्धो. We
with G.—Our MSS. दाव एत्थ (F
अत्थ) विस्ससणिज्जो अप्पा (D E आप्पा,
F अत्ता) करीअदु. We with G.
१२२ B मन्दहाआए.—F सिविणसमागमो.

—B आसी.

१२३ B C D भट्टा अ देहि &c.

१२५ A C D E G अणुगहिदम्हि; B अ-
णुगहिदम्हि. We with K.

१२६ A B C D E एत्त for एसो.—G
असोअरुखस्स for एसो बाळसोअर-

१२७ वकु० । तह । प्रस्थिता ।

१२८ राजा । एवम् अस्मद्रक्षणेवहितेन भवितव्यम् ।

१२९ विदू० । एदंवि गोदमो णं संदिस्सीअदि ।

१३० वकु० । अज्ज गोदम अहं अप्पआसे चिह्वामि । तुमं दुवार-
रख्खओ होहि ।

१३१ विदू० । जुज्जइ ।

[निष्क्रान्ता वकुलावलीका ।

१३२ विदू० । इमं दाव फलिह-ध्यलं अस्सिदो होमि । तथा कृत्वा ।
अहो सुह-प्परिसदा सिला-विसेसस्स । निद्रायते ।

१३३ माल० । ससाध्वसं तिष्ठति ।

१२७ तथा ॥

१२९ एवमपि गौतमः * संदिश्यते ॥

१३० आर्य गौतम अहं तावत् अप्रकाशे तिष्ठामि । त्वं तावत् द्वा-
ररक्षको भव ॥

१३१ युज्यते ॥

१३२ इदं तावत् स्फटिकस्थलम् आश्रितो भवामि । अहो सुखस्प-
र्शता शिलाविशेषस्य ॥

खलस्स.—Our MSS. पल्लवा. We
with G.—G इच्छदि for आच्छदि.
—Our MSS. ता before एहि. We
with G K.

१२७ G omits speeches १२७, १२८,
and १२९.

१२९ F एवंवि.—A B C D E omit णं.

१३० E F अ-अ° for अज्ज°.—G दु-

वारखली.

१३१ D जुज्जइ; E जुज्जई.—E inserts
इति before निष्क्रान्ता &c.

१३२ Our MSS. फलिअ°. G इदं दाव
फडिअध्यलं आसंसिदो होमि. Our MSS.
आस्सिदो.—A C सुहेपरिस°; B D F
G सुहपरिसदा; E has °प्फसदा as a
marginal gloss on °प्परिसदा.

१३४ राजा ।

विस्मज सुन्दरि संगमसाध्वसं
 तव चिरात् प्रभृति प्रणयोन्मुखे ।
 परिगृहाण गते सहकारतां
 त्वम् अतिमुक्तलताचरितं मयि ॥ १३ ॥

१३५ माल० । देवीए भएण अत्तणो पिअं काहुं ण पारेमि ।

१३६ राजा । अयि न भेतव्यं न भेतव्यम् ।

१३७ माल० । जो ण भाएदि सो मए भट्टिणी-दंसणे दिठ्ठ-समवध्यो भट्टा ।

१३८ राजा ।

दाक्षिण्यं नाम बिम्बोष्ठि वैम्बिकानां कुलव्रतम् ।
 तन्मे दीर्घाक्षि ये प्राणास्ते त्वदाशानिवन्धनाः ॥ १४ ॥
 तद् अयम् अनुगृह्यतां चिरानुरक्तो जनः । इति संक्षेपम् अभि-
 नयति ।

१३४ विस्मजेत्यादि । स्पष्टार्थः ॥

१३५ देव्या भयेन आत्मनः प्रियं कर्तुं न पारयामि ॥

१३७ यो न बिभेति स मया भट्टिनीदर्शने दृष्टसमवस्थो भर्ता ॥

१३८ दाक्षिण्यम् इत्यादि । वैम्बिकास्तद्वंश्या राजानः ॥

१३४ Our MSS. ननु for तव which we with G.

१३५ G देवीभए०.—Our MSS. अत्तणोवि for अत्तणो. We omit ०वि with G. —B C F पिअं.

१३६ A B C D अपि for अयि. G om. अयि.—G does not repeat न

भेतव्यम्.

१३७ G भाअदि.—B ०दंसणो; F ०दस्सणे.—F दिठ्ठो समवध्यो भट्टा.

१३८ G तद् अनुगृह्यतां चिरानुरक्तहृदयोयं जनः । इति संक्षेपमुपनयति ।—A B C D E omit अयम्.

१३९ माल० । नाट्येन परिहरति ।

१४० राजा । आत्मगतम् । रमणीयः खलु नवाङ्गनानां मदनविषयव्या-
पारः । एषा हि

हस्तं कम्पवती रुणद्धि रशनाव्यापारलोलाङ्गुलिं
हस्तौ स्तौ नयति स्तनावरणताम् आलिङ्ग्यमाना बलात् ।
पातुं पक्ष्मलचक्षुरुन्नमयतः साचीकरोत्याननं
व्याजेनाप्यभिलाषपूरणमुखं निर्वर्तयसेव मे ॥ १५ ॥

ततः प्रविशति इरावती निपुणिका च ।

१४१ इरा० । हञ्जे णिउणिए सच्चं तुह चन्दिआए संदिठ्ठं समुह-घरा-
ल्लिन्दए अज्ज-गोदमो एआई दिट्ठोत्ति ।

१४२ निपु० । अण्णहा भट्ठिणीए ण विण्णावीअदि ।

१४३ इरा० । तेण हि तहिं एव्व गच्छामो संसआदो मुत्तं अज्जउत्तस्स
पिअ-वअस्सं पुच्छिदुं अ—

१४० हस्तम् इत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

१४१ चेदि निपुणिके सत्यं त्वं परिगतायां चन्द्रिकायां * समुद्रगु-
हालिन्दे शयित एकांकी आर्यगौतमो दृष्ट इति ॥

१४२ अन्यथा कथं भट्टिन्यै विज्ञापयामि ॥

१४३ तेन हि तत्रैव गच्छावः संशयान्मुक्तम् आर्यपुत्रस्य प्रियवयसं
प्रष्टुं च—

१३९ G नाट्येन परि०.

१४० F मदनविषयावतारः. G स्वगतम् ।
.....विषयावतारः । स्तौ हस्तौ । पक्ष्मल-
नेत्रमुन्न०.—A B C D E कम्पयती (क-
म्पयते?)—A B C D E ०लोलाङ्गुलम्.
—F ०नेत्रमुन्नमयतः.

१४१ G संदिठ्ठं चेदिआए and एआई अ-अ-
गोदमो.—Our MSS. ०घरए. We

with G. D E F अ-अ०.

१४२ Our MSS. किं अण्णहा (F अलीअं)
विण्णाविदं. We with G which,
however, reads विण्णाविअदि.

१४३ G om. हि in तेण हि, and reads
णिमुत्तं for मुत्तं. We with G. G
inserts संदंसवुत्तं (=संदंशवृत्तान्तं)
after मुत्तं. The position of the

१४४ निपु० । सावसेसं विअ भट्टिणीए वअणं ।

१४५ इरा० । चित्त-गदं भट्टारं पसादेदुं अ ।

१४६ निपु० । अह दाणिं भट्टा एव्व किं ण पच्चणुणीअदि ।

१४७ इरा० । मुग्धे जारिसो चित्त-गदो तारिसो एव्व अण्ण-संकन्त-
हिअओ अज्जउत्तो । केवलं उवआरादिकमं पमज्जिदुं
अम्हाणं आरम्भो ।

१४४ सावशेषमिव भट्टिन्या वचनम् ॥

१४५ अन्यच्च चित्रगतम् आर्यपुत्रं प्रसादयितुम् ॥

१४६ अथ कथम् इदानीं भर्तृव न प्रसाद्यते ॥

१४७ मुग्धे यादृशश्चित्रगतः ननु तादृश एव अन्यसंक्रान्तहृदय आ-
र्यपुत्रः । केवलम् उपचारातिक्रमं प्रमार्ष्टुम् अयम् आरम्भः ॥

insertion as well as its absence from the other MSS. lead to the suspicion that it is spurious. Our MSS. also insert पिअं before पुङ्गिदुं and read च for अ. We with G. F अ for च after पुङ्गिदुं. None of our MSS. read in this passage णिम्मत्तुं or मुत्तुं, the latter of which is read by Dr. Tullberg. Supposing it were possible for मुत्तुं to be the Prākṛit form of the infinitive, the omission of a word like अत्ताणं as its object would speak much against that reading.

१४६ The reading of our MSS. is

अण्णं च चित्तगदं अज्जउत्तं पसादेदुं. We with G. The reading of K is inferior to ours, because the speech as given by him does not form a harmonious continuation of the sentence begun in speech १४३.—D E F अ-अ०.—G reads चित्तगदं भट्टारं पसादेदुं अ for the अण्णं च &c. of our MSS.

१४६ G reads कहं for किं and puts it before भट्टा.—G कहं भट्टा एव्व ण for भट्टा एव्व किं ण.

१४७ F जारिसो for जारिसो.—D E F अ-अ०.—A B C पमज्जिदुं; F पमजि-
अदुं.

१४८ निपु० । इदो भट्टिणी । इति परिक्रामतः ।

प्रविश्य चेटी ।

१४९ चेटी । जेदु भट्टिणी । देवी भणादि । ण मे एसो मङ्कुरस्स कालो । तुह खु बहु-माणं वट्ठेदुं वअस्सिआए सह णिअल-बन्धणे किदा मालविआ । जइ अणुमण्णेसि अज्जउत्तंवि तुह किदे विण्णावइस्सं । जं तुह इच्छिदं तं भणाहिति ।

१५० इरा० । णाअरिए विण्णवेहि देविं । का वअं भट्टिणिं णिओ-जेदुं । परिअण-णिग्गहेण मइ दंसिदो अणुग्गहो । कस्स वा अण्णस्स पसादेण अअं जणो वट्ठदिति ।

१४८ इत इतो भट्टिनी ॥

१४९ * * देवी भणति । न मे एष मत्सरस्य कालः । तव खलु बहुमानं वर्धयितुं सह वयस्यया निगलबन्धे कृता मालविका । यदि अनुमन्यसे आर्यपुत्रं * तव कृते विज्ञापयिष्यामि । यत् तवेष्टं तन्मे भणति ॥

१५० नागरिके विज्ञापय देवीम् । का वयं भट्टिनीं नियोजयितुम् । परिजननिगलेन * दर्शितोनुग्रहः । कस्य वा अन्यस्य प्रसादेन अयं जनो वर्धत इति ॥

१४८ G इदो इदो.—B D E G omit इति.

१४९ Our MSS. एतो ण मे. We with G K.—A B C वट्ठेदुं; E वट्ठिदुं. D वट्ठिदुं. We with G. G वल्लवल्लि-आए for वअस्सिआए. A B C D E मण्णेसि for अणुमण्णेसि. G तव किदे for तुह किदे.—D E अ-अ०.—F reads as follows, after मालविआ । जइ अणुमण्णेसि अ-अउत्तंवि तुह किदे विण्णावइस्सं ॥ एवं कळं । तह करेमि ॥ जं तुह इच्छिदं तं मे भणाहिति ॥—A B C D E अज्जउत्तस्स पिअं कादुं तह करेमि for अज्जउत्तं तुह किदे विण्णावइस्सं. We

with F K.—G drops जं तुह इच्छिदं तं भणाहिं through a slip of the writer probably.

१५० Our MSS. भट्टिणीं for देविं which we read with G and K. G का अम्हे.—F णि-ओएदुं.—Our MSS. insert वि (=अपि) after ग्गहेण. We with G.—F दंसिदो.—G om. अण्णस्स.—A B C पसादेण.—B C व-ट्ठदिति; D वट्ठदिति.—A B C D E F add भणाहि after वट्ठदिति. We with G K.

१५१ चेटी । तह ।

[इति निष्क्रान्ता ।

१५२ निपु० । परिक्रम्य अवलोक्य च । भट्टिणि एसो दुवारुद्धुङ्गे समुद्र-घ-
रस्स विपणि-गओ वुसहो विअ विस्सधो अज्ज-गोदमो
आसीणो एव्व णिहाअदि ।

१५३ इरा० । अच्चाहिदं । ण खलु सावसेस-विस-विआरो भवे ।

१५४ निपु० । पसण्ण-मुहो दीसदि । अवि अ ध्रुवसिद्धिणा चिइ-
द्धिदो । ता से असङ्कणीअं पावं ।

१५५ विदू० । उत्सवप्रायते । होदि मालविण्—

१५१ तथा ।

१५२ भट्टिनि एष द्वारदेशे समुद्रगृहस्य विपणिगत ईव बलीवर्दः
* आर्यगौतम आसीन एव निद्रायते ॥

१५३ अत्याहितम् । न खलु सावशेषविषयविकार ईव भवेत् ॥

१५४ प्रसन्नमुखवर्णो दृश्यते । अपि च ध्रुवसिद्धिना चिकित्सितः ।
तस्माद् अंशङ्कनीयम् अस्य पापम् ॥

१५५ भवति मालविके—

१५२ G om. भट्टिणि.—Our MSS. एस
for एसो. We with G.—G दुवार-
देशे. G drops the words विपणिग-
ओ वुसहो विअ विस्सधो.—E विपणिठओ,
F विपणिणिलयो, for विपणिगओ.—A
B C D E om. वुसहो after विप-
णिगओ.—F omits विस्सधो.—D E
F अ-अ०.—B D णिहायदि; E णि-
दायदि.

१५३ G अम्हो before अच्चाहिदं.—F साव-

सेसविसो भवे. A B C D E सावसेसो
विसवेओ. We with K. G सावसेसे
विसे विरदो भवे (sic.) for ण खलु &c.
—B D णं खु.—F अच्चाहिदं.

१५४ Our MSS. दीसइ. G दिस्सदि.—
Our MSS. चिइस्सिदो.—A B C
D असङ्कणीअं; E असंङ्कणीअं.—G अ-
संङ्कणिज्जं.

१५५ A C D E होदी.

१५६ निपु० । सुदं भट्टिणीए । कस्स एसो अत्तणीणो हदासो । सव्व-
कालं इदो एव्व सोथ्थिवाअण-मोदएहिं कुख्खिं पूरिअ सं-
पदं मालविअं उस्सिविणावेदि ।

१५७ विदू० । इरावदिं अतिकमन्दी होहि ।

१५८ निपु० । एदं अच्चाहिदं । भुअंग-भीरुअं वम्ह-वन्धुं इमिणा भु-
अंगम-कुडिलेण दण्ड-कट्टेण तम्मन्दरिदा भाअआमि ।

१५६ श्रुतं भट्टिन्या । कस्यैष आत्मनियोगसंपादने विश्वसनीयो ह-
ताशः । सर्वकालम् इत एव स्वस्तिवाचनमोदकैः कुक्षि पूरयित्वा सां-
प्रतं मालविकां स्वप्नायते ॥ अत्र दोषोद्घटनाद् अपवादो नाम संध्यङ्गम्
उक्तं भवति ॥ अत्रैव रोषभाषणात् संफेटो नाम संध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

१५७ इरावतीम् अतिक्रमन्ती भव ॥

१५८ एतद् अत्याहितम् ॥ अत्याहितं नाम जीवानपेक्षि कर्म ।

अत्याहितं महाभीतिः कर्म जीवानपेक्षि च ।

इत्यमरः ॥ इमं भुजंगभीरुकं ब्रह्मबन्धुम् अनेन भुजंगकुटिलेन दण्ड-
काष्ठेन स्तम्भान्तरिता भूत्वा भीषयिष्यामि ॥

१५६ A B C D E F अत्तणीणो । अभव-
हार (A C अभवहार) संवादापेखली हदासो
ओदरिओ (B ओदरीओ) इदो ससक्कारं-
(A B C D ससक्कारं, F सव्वकालं)
सोथ्थिवाअणमोदएहिं कुख्खिं भरिअ. G
अत्त (here the page ends and some
letters appear to have been
dropped) भरिअसंवादोपेखल हदासो कि-
दवो सव्वकालं इदो सोथ्थिवाअणमोदएहिं
कुख्खिं पूरिअ संपदं मालविअं उस्सिविणदि.

We with K.—A B C उस्सिविणंआ-
इवेदि; E उस्सिविणआइवेदि.

१५७ A C D E इरावदीं.

१५८ Our MSS. सुदं for एदं. We
with G K.—G भुअंगमभीरु०—E
G कुडिलेण.—A B C D E G insert
अत्तणी before दण्डकट्टेण. A °काट्टेण.
—E तम्मन्तरिअ; F तम्मन्तरिआ.—
A C भआआमि; G ताडइस्सं.

१५९ इरा० । अरुहदि किदवो उवहवस्स ।

१६० निपु० । विदूषकस्योपरि दण्डकाष्ठं पातयति ।

१६१ विदू० । सहसा प्रतिबुध्य । अविहा अविहा । भो दन्वीकरो मे उ-
परि पडिदो ।

१६२ राजा । सहसोपसृत्य । सखे न भेतव्यं न भेतव्यम् ।

१६३ माल० । अनुसृत्य । भट्टा मा दाव सहसा निक्रम । सप्पोत्ति
भणादि ।

१६४ इरा० । हृध्धी हृध्धी । भट्टा इदो एव्व धावदि ।

१६५ विदू० । सप्रहासम् । कहं दण्ड-कठं एदं । अहं उण जाणे जं मए

१५९ अर्हत्येवं कृतं उपद्रवस्य । इत्यत्र क्वचिद् अर्हतेरिति कर्मणि षष्ठी ॥

१६१ अवत अवत । भो दन्वीकरो मे उपरि पतितः ॥ अत्रोद्वेजनाद्
द्रव इति संध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

१६२ भर्तः मा तावत् सहसा उपसर्प । सर्प इति भण्यते ॥

१६४ हा धिक् * * । भर्ता इत एव धावति ॥

१६५ कथम् दण्डकाष्ठम् एतत् । अहं पुनर्जाने यन्मया केतककण्ट-
कैर्दंशं कृत्वा सर्पस्येव दंशः कृतः तन्मे[†] फलितम् इति ॥

१५९ A उवहवस्स. G अरुहदि किदवो
ईरिसस्स. Our MSS. insert किद
after अरुहदि.

१६१ G प्रतिबुध्य.—Our MSS. जं for
भो which we with G K.—G om.
मे.—A C वडिदो.

१६३ E निक्रम.

१६४ G inserts दाव after भट्टा.—A C
धावई. B C D E F धावइ.

१६५ A C D कथं.—Our MSS. इदं.
We with G K.—Our MSS. के-
अइ° for केदई° which we with G.
—G खंडएहिं for °कण्टएहिं.—Our
MSS. omit दंसं करिअ which we

1 MS. सर्पस्योपर्ययः कृतं for सर्पस्येव दंशः
कृतः. The emendation is partly
conjectural and partly based

upon G's reading which I have
adopted.

केदई-कण्टएहिं दंसं करिअ सप्पस्स विअ दंसो किदो तं
फलदंति ।

प्रविश्य पटाक्षेपेण बकुलावलिका ।

१६६ वकु^० । ससंभ्रमम् । मा दाव भट्टा पविसदु । इह कुडिल-गई
सप्पो विअ दीसदि ।

१६७ इरा^० । राजानम् उपसृत्य । अवि णिव्विघ्घ-मणोरहो दिवा-संकेदो
मिहुणस्स ।

१६८ सर्वे । इरावतीं दृष्ट्वा सन्त्रान्ताः ।

१६९ राजा । प्रिये प्रिये अपूर्वोयम् उपचारः ।

१७० इरा^० । बउलावलिए दिट्ठिआ दोच्चाहिआर-विसआ संपुण्णा
दे पडिण्णा ।

१६६ मा तावद् भर्ता प्रविशतु । इह कुटिलगतिः सर्प इव दृश्यते ॥

१६७ अपि निर्विघ्नमनोरथो दिवासंकेतो मिथुनस्य ॥

१७० बकुलावलिके दिष्ट्या दूत्याधिकारविषया संपूर्णा ते प्रतिज्ञा ॥

with G K.—A B C D वि for वि-
अ.—F तं एदं मे फलिदंति.

१६६ Our MSS. कहिं सप्पो (F सवो) ।
मा खु भट्टा पविस-। G which omits
the stage-direction ससंभ्रमम् has:
मा खु मा खु भट्टा विस्ससिअ. The objec-
tion to this reading is that we
have to construe an absolutive
with मा. We with K.—A B C
E F कुडिलगई; D कुटिलगई.—D E

दीसई; A B C F दीसई. We with
G.

१६७ A B C D E F अवि सिब्धा मणो-
रहा दिवासंकेदमिहुणस्स. We with G
K.

१६९ Our MSS. omit प्रिये प्रिये, which
we with G.

१७० A C D E दिट्ठिआ.—G दूच्चाधि-
आर^०.—G तव for दे.—A C पडिणा.

१७१ वकु० । पसीददु भट्टिणी । किं दहुरा वाहरन्ति^१ देवो पु-
ढविं विमुमरदि ।

१७२ विदू० । मा दाव । होदीए दंसण-मेत्तेण अत्तभवं पणिपाद-ल-
ङ्गणं विमुमरिदो । होदी उण अज्जवि पसादं ण गेण्हेदि ।

१७३ इरा० । कुविदावि दाणिं किं करिस्सं ।

१७४ राजा । अस्थाने कोप इयनुपपन्नं त्वयि । तथा हि

१७१ प्रसीदतु भट्टिनी । किं न खलु^२ दुर्दुरा व्याहरन्तीति आक्रो-
शन्तीति पृथिव्यां देवो वर्णितुं विरमति । [किं^३] मया कृतम् इति
देवः प्रष्टव्यः ॥

१७२ मा तावत् । भवती^४ दर्शनमात्रेण अत्रभवान् प्राणिपातलङ्घनं
विस्मृतः । भवती पुनः * प्रसादं न गृह्णाति ॥

१७३ कुपितापि इदानीं किं करिष्यामि ॥

१७४ कदा मुखम् इत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

१७१ A B C D E पसीद.—Our MSS.

किं मए किदं । देवो पुच्छिदवो for किं
दहुरा &c. which we read with G.

K's reading differs from this
considerably, but is not likely
to be the original reading as it
seems paraphrastic of ours.

१७२ Our MSS. अत्तहोदीए दंसणमेत्तएण,
and तुमं, for होदीए दंसणमेत्तेण and

होदी respectively. We with G
and Kāṭayavema. G गेण्हेसि.—A
B C D E omit अज्जवि.—A गण्हसि;
C गेण्हसि.

१७३ A B C D E omit °वि दाणिं.—
Our MSS. अहं before किं. We
omit the same with G K.

१७४ G कथं for कदा.

1 MS. व्याहरन्ती आक्रोशन्ती पृथि°.

2 MS. om. किं and reads कृत for
कृतम्.

3 MS. देवी° for भवती°. देवी is not ap-
plied to a younger queen such
as Irāvati, but only to the prin-

cipal queen who has been crown-
ed as such.

4 MS. अस्थाने कुपिता हि where अस्थाने
is doubtless wrongly copied
from the following speech and
हि is a mistake for °पि.

कदा मुखं वरतनु कारणाद् ऋते

तवागतं क्षणमपि कोपपात्रताम् ।

अपर्वणि ग्रहकलुषेन्दुमण्डला

विभावरी कथय कथं भविष्यति ॥ १६ ॥

१७५ इरा० । अद्यानेत्ति सुहु भणिदं अज्जउत्तेण । अण्ण-संकन्तेसु
अम्हाणं भाअहेएसु जइ उण कुप्पिस्सं तदो हस्सा भविस्सं ।

१७६ राजा । त्वम् अन्यथा कल्पयसि । अहं पुनः सत्यमेव को-
पस्थानं न पश्यामि । कुतः ।

नार्हति कृतापराधोप्युत्सवदिवसेषु परिजनो बन्धम् ।

इति मोचिते मयैते प्रणिपतितुं माम् उपगते च ॥ १७ ॥

१७७ इरा० । णिउणिण गह्हु देविं विण्णवेहि । दिट्ठं भवदीए पख्ख-
वादित्तणंति ।

१७५ अस्थान इति सुहु व्याहृतम् आर्यपुत्रेण । अन्यसंक्रान्तेषु अ-
स्मद्भागधेयेषु यदि पुनः कुप्येयं ततो हास्या भवेयम् ॥

१७६ नार्हतीत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

१७७ निपुणिके गच्छ देवीं विज्ञापय । दृष्टो भवत्याः पक्षपातो नन्व-
येति ॥

१७५ D E F अ-अ०.—G अद्यानेत्ति सुहु
वाहरिदं.—A B C F भाअहेयेसु.—C
जइ.—G कुप्येअं तदो दाव कक्कासा भवेअं
for कुप्पिस्सं तदो हस्सा भविस्सं. G adds
after this speech a short remark
by विदूषकः । अइ सव्वं जाणासि.

१७६ G अलं for त्वम् and reads अन्यथा
कल्पयसि like our MSS.—B कल-
यसि for कल्पयसि.—E omits न अ-
together.—Our MSS. गृह्णामि for

पश्यामि. We with G.—Our MSS.
दण्डम्. We with G. After the
s'loka G inserts a short speech
by विदूषक । होदि दआलु खु एसो
मीरुओ अ ।

१७७ A देवीए.—Our MSS. om. गह्हु
before देविं. We with G K.—F
विणवेहि.—G दिट्ठपख्खपादं अवगदं दे हि-
अअंति for दिट्ठं &c.—F पख्खवादित्तणं
अज्जेत्ति.

१७८ निपु० । तह ।

[इति निष्क्रान्ता ।

१७९ विदू० । आत्मगतम् । अहो अण्थ्यो संपडिदो । बन्ध-भ्रष्टो गि-
ह-कवोदो चिल्लाए मुहे पडिदो ।

प्रविश्य निपुणिका ।

१८० निपु० । भट्टिणि जदिछ्छा-दिछ्छाए माहविआए आचलिखदं ।
एवं खु एदं णिव्वुत्तं । इति कर्णे कथयति ।

१८१ इरा० । आत्मगतम् । उववण्णं एव्व । बम्ह-बन्धुणा किदो अअं
पओओ । विदूषकं विलोक्य । प्रकाशम् । इअं इमस्स काम-तन्त-
सइवस्स णीदी ।

१७८ तथा ॥

१७९ भोः^१ अनर्थः संपतितः । बन्ध^२भ्रष्टो गृहकपोतः पारावतः बिडा-
लिकयावलोकितः ॥

१८० भट्टिनि यदृच्छया दृष्ट्या माधविकया आख्यातम् । एवम् *
एतत् निर्वृत्तम् इति ॥

१८१ उपपन्नमेव । ब्रह्मबन्धुना कृतोयं प्रयोगः । इयम् अस्य का-
मतन्त्रसचिवस्य नीतिः ॥

१७९ G स्वगतम् for आत्मगतम्.—Our
MSS: मन्दारलदालगो विअ for बन्ध-
भ्रष्टो, which we read with K.—
For बन्धभ्रष्टो &c. G reads: मंदिरा-
लगो विअ गिहकवोदो विडाललि(or
चि)ल्लिआलोए पडिदो । —Our MSS.
कपोदो.

१८१ G णिव्वुत्तं for णिव्वुत्तं.

१८१ A B C D E F उववण्णं सअं एव्व
बम्हबंधुणा उभिण्णो दुग्गप्पओओ (B C
D दुग्गपआओ=दुग्गप्रकाशः).—G स्वग-
तम् for आत्मगतम् । and reads उव-
वण्णं एव्वे । सअं एव्व बम्हबंधुणा उभिण्णो
दुग्गप्पओओ । —E णिइ;—A B C D
णिई.—Our MSS. णीई for णीदी.

१ MS. भो for भोः.

२ MS. बन्धु०.

३ MS. निवृत्त०.

४ MS. उपसन्न०.

१८२ विदू० । होदि यदि णीदीए एकंपि अख्खरं पढेअं तदो गा-
अत्तिपि विमुमरेअं ।

१८३ राजा । आत्मगतम् । कथं नु संकटाद् अस्माद् आत्मानं मो-
क्षयामि ।

प्रविश्य सावेगं जयसेना ।

१८४ जयसेना । देव कुमारी वसुलच्छी कन्दुअं अणुधावन्ती पिङ्ग-
ल-वाणरेण बलिअं उत्तासिदा अङ्क-णिसण्णा देवीए पवाद-
चल-किसलअं विअ वेवमाणा ण किंवि पकिदिं पडिवज्जइ ।

१८५ राजा । कष्टम् । कातरो बालभावः ।

१८६ इरा० । सावेगम् । तुवरेदु अज्जउत्तो णं समस्सासइदुं । मा से
संतास-जणिओ विआरो वट्टदु ।

१८२ भवति यदि नीतौ एकमपि अक्षरं पठितं तद् आत्मानं गोहृत्या
प्रापितो भवेयम् ॥

१८४ देव कुमारी वसुलक्ष्मीः कन्दुकम् अनुभवन्ती पिङ्गलवानरेण
बलवत् त्रासिता अङ्कनिषण्णा देव्याः प्रवात*किसलयमिव वेपमाना
न किञ्चित् प्रकृतिं प्रतिपद्यते ॥

१८६ त्वरताम् आर्यपुत्रः एनाम् आश्वासयितुम् । मा तावद् अस्याः
संत्रासजनितो विकारो वर्धताम् ॥

१८२—Our MSS. णीईए. We with
G.—G होदि जदि णीदीए अहं एकंपि
अख्खरं पढेअं णं मए अत्तमवं पवेसिदो
हवे ।—A C D पढअं; E पठअं.—
Our MSS. विमुमरेइं. विमुमरेअं is
my conjecture.

१८३ G स्वगतम् for आत्मगतम्.—G
कथं नु खल्वस्मात्संकटादात्मानं मोचयाम-
हे.

१८४ E सवेगं. G सावेगा.—B ०धावदी; C

D E ०धावती; F धावन्दी.—G अणु-
होती.—G ताडिदा for उत्तासिदा.—A
C ०णिसण्णा; F अङ्के णिसण्णा.—A C
दाणी०.—A पडिवज्जइ. Our MSS.
पवादे किसलअं विव वेवमाणा दाणिपि प-
किदिं ण पडिवज्जइ. We with G.

१८५ For कष्टं A B C D E have कथं.
We with F G.

१८६ B D E G तुवरदु.—D E अ-अ०.
—G समस्सासेदुं.—A B C D E F G

१८७ राजा । अहम् एनां संज्ञापयामि । सत्वरं परिक्रामति ।

१८८ विदू० । आत्मगतम् । साहु रे पिङ्गल-वाणर । सुहु परिचादो
तुण सपख्वो ।

[निष्क्रान्तः सवयस्यो राजा इरावती निपुणिका प्रतीहारी च ।

१८९ माल० । हला देविं चिन्तिअ वेवदि मे हिअअं । ण जाणे अ-
दो-वरं किं अणुहोदव्वं हविस्सदित्ति ।

नेपथ्ये ।

१९० अच्चरिअं अच्चरिअं । अपुण्णे एव्व पञ्च-रत्ते दोहलस्स मुज्जलेहिं
सण्धो तवणीआसोओ । जाव देवीए णिवेदेमि ।

१९१ उभे । श्रुत्वा प्रहृष्टे भवतः ।

१८८ साधु रे पिङ्गलवानर । साधु* परित्रातस्त्वया पक्षः । अहम्
इति शेषः ।

१८९ सखि देवीं चिन्तयित्वा वेपते मे हृदयम् । न जाने अतः परं
किं वांनुभवितव्यं भविष्यतीति ॥

१९० आश्चर्यम् आश्चर्यम् । अपूर्ण एव पञ्चरात्रे दोहदस्य मुकुलैः
संनद्धस्तपनीयाशोकः । यावद् देव्यै निवेदयामि ॥

संदाव° for संतास° which we with
K.—A वट्टदु ; E वट्टदु.

१८७ C D E एतां.

१८८ We read आत्मगतम् with G.
—Our MSS. साहु for सुहु which
we with G.—Our MSS. निष्क्रान्तो
वयस्येन राजा इरावती प्रतीहारी च. We
with G.

१८९ F देवीं चिन्दयन्दीए.—A B C D

E चित्तअंतीए. We with G K.—
Our MSS. वेवद्. We with G.—G
ण जाणे किं संपदं अदोवरं अणुहो°.—F
inserts सत्वरं परिक्रामति after हवि-
स्सदित्ति.—A B C D E F omit
हविस्सदि. We with G K.

१९१ Our MSS. om. भवतः. We with
G.

१९२ बकु° । अस्ससदु पिअ-सही । सच्च-पडिण्णा देवी ।

१९३ माल° । तेण पमद-वण-पालिआए पिट्ठदो होम ।

१९४ बकु° । तह ।

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति चतुर्थोऽङ्कः ॥

१९२ आश्वसिहि* आश्वसिहि सखि* । सत्यप्रतिज्ञा देवी ॥

अत्र देव्यनुग्रहकार्यस्य संग्रहणाद् आदानं नाम संध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

१९३ तेन हि† प्रमदवनपालिकायाः पृष्ठतो भवावः ॥

इदं मालविकाकृतोद्यानपालिकानुसरणम् उत्तराङ्गोपयुक्तत्वाद् बिन्दुरिति मन्तव्यम् ॥

१९४ [तथा] ।

इति काट्यवेमभूपविरचिते कुमारगिरिराजीये मालविकाग्निमित्रव्याख्याने चतुर्थोऽङ्कः ॥

१९२ G समासअसदु सही.—Our MSS.
सच्चप्पडि°. We with G.

१९३ Our MSS. तेण हि. We with

G.—C पिट्ठदो.—Our MSS. होम.
We with G.

ततः प्रविशति उद्यानपालिका ।

१ उद्यानपालिका । उवखिखत्तो मए किद-सकार-विहिणो तवणी-
आसोअस्स वेदिआ-बन्धो । जाव अणुठ्ठिद-णिओअं अत्ताणं
देवीए णिवेदेमि । परिक्रम्य । अहो देव्वस्स अणुकम्पणिज्जा
मालविआ । तस्सिं तह चण्डिआ देवी इमिणा असोअ-कुसु-
म-उत्तन्तेण पसाद-सुमुही भविस्सदि । कहिं णु खलु भवे देवी ।
विलोक्य । अहो एसो देवी-परिअणभ्भन्दरो किंवि जहु-मु-
द्वा-लञ्छिअं चीर-मञ्जूसं करे गेण्हिअ कुज्जो सारसओ च-
उस्सालादो णिकमदि । पुच्छिस्सं दाव णं ।

कविरिदानीम् अङ्गान्तरम् आरभमाणः कथासंघटनार्थं प्रवेशकं
नाम अर्थोपक्षेपकं प्रस्तौति ततः प्रविशति इत्यादि ॥

२ उपक्षिप्तो मया कृतसत्कारविधिस्तपनीयाशोकस्य वेदिकाबन्धः ।
यावद् अनुष्ठितनियोगम् आत्मानं देव्यै निवेदयामि । अहो देवस्य
अनुकम्पनीया मालविका । तस्यां तथा चण्डीकृता देवी अनेन अ-
शोककुसुमवृत्तान्तेन प्रसादसुमुखी भविष्यति । कुत्र * खलु देवी भ-
वेत् । अहो एष खलु देव्याः परिजनाभ्यन्तरः किमपि जतुमुद्राला-
ञ्छितां * मञ्जुषिकां * गृहीत्वा चतुःशालात् कुब्जः सारसको निष्का-
मति । पृच्छामि तावद् एनम् ॥

२ B D E तवणीया°.—Our MSS. मि-
त्तिवंधो. We with G K.—Our
MSS. अणुठ्ठिअ°. We with G.—
Our MSS. अप्पाणं for अत्ताणं
which we with G.—F omits
इमिणा before असोअकुसुम° &c.—
F °कुसुमभ्यङ्गण.—Our MSS. प-
सादाहिमुही for पसादसुमुही which we

with G.—G adds अह before कहिं
णु खलु, and reads देवी हवे.—Our
MSS. omit अहो before एसो देवी°
—F देवीए परि° for देवीपरिअण°.—
A B C जवु°; F जड° for जहु°.—G
om. चीर° in चीरमञ्जू°. F चीरवन्धनं.
—F सारओ (=सारकः) for सारसओ,
and retains the same form of the

ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टः कुब्जः ।

२ उद्या० । उपसृत्य । सारसअ कहीं पथिदो सि ।

३ सारसकः । महुअरिए विज्जा-पार-गामीणं बम्हणाणं इमाणि दखिखणा-णिकाणि । ताइं पुरोहिदस्स हथ्थं पाविदुं ।

४ मधुकरिका । किं-णिमित्तं ।

५ सार० । जद-प्पहुदि सुदं सेणा-वइणा जण्ण-तुरअ-रख्खणे णि-उत्तो भट्ट-दारओ वसुमित्तओत्ति तद-प्पहुदि तस्स आउसो णिमित्तं अट्ठादस-सुवण्ण-परिमाणं दखिखणं देवी दखिख-णिएहिं पडिग्गाहेदि ।

२ सारसक कुत्र प्रस्थितोसि ।

३ मधुकरिके विद्यापारायणम् अनुतिष्ठतां ब्राह्मणानां * नित्यदक्षिणाणिष्काणि । * आर्यपुरोहितस्य हस्त एव वितरीतुम् ॥

४ किंनिमित्तम् ॥

५ यदा प्रभृति श्रुतम् सेनापतिना यज्ञतुरंगरक्षणे नियुक्तो भर्तृदारको वसुमित्र इति तदाप्रभृति तस्यायुर्निमित्तम् अष्टशतसुवर्णपरिमाणां दक्षिणां देवी दक्षिणायैः प्रतिग्राहयति ॥ दक्षिणीया दक्षिणार्हाः ॥ छप्रत्ययः ।

proper name in the succeeding speeches.—Our MSS. णिक्कमेदि, G णिक्कमइ.—A B C पुच्छुसं.

३ A B C D E F मधुअरिए (F महु०) विज्जापारआणं (A पारअणां, C पारआणां, F पारअणं) अणुचिद्धंताणं बम्हणाणं इमा (F इअं) णिच्चदखिखणा मासि-आ दादव्वा तं अज्जं (D E F अ-अ०) पुरोहिदस्स हथ्थं पाविदुं. We with G except that G reads ता before पुरोहिदस्स. I have changed it into

ताइं, and taken पाविदुं from our MSS.

४ G अह किं णिमित्तं.

५ G reads the speech thus: जदप्प-हुदि सेणापदी जण्णतुरंगरख्खणे णिउत्तो वसुमित्तो तदप्पहुदि &c. A C णिउत्तो.—G अट्ठादसं.—A F read दखिखणेहिं पडिग्गाहेइ. B D E दाखिखणेहिं; C दाखिखणेहिं. F पडिग्गाहीअइ. We with G.

६ मधु० । जुज्जइ । अह कहिं देवी ।

७ सार० । मङ्गल-घरए आसण-थ्या भविअ विदम्भ-विसआदो
भादुणा वीरसेणेण पेसिदं लिविअरीहिं वाचीअमाणं लेहं
मुणादि ।

८ मधु० । को उण विदम्भ-राअ-वुत्तन्तो ।

९ सार० । वसी-किदो किल वीरसेण-प्पमुहेहिं भट्टिणो विअअ-द-
ण्डेहिं विदम्भ-णाहो । मोइदो अ से दाआदो माहवसेणो ।
तेण महा-साराणि रअण-वाहणाणि सिप्पकारिआ-भूइठं
परिअणं अ उवाअणी-करिअ भट्टिणो सआसं पेसिदो दूदो
मुवो किल भट्टारं देखिस्सदित्ति ।

६ युज्यते । अथ कुत्र देवी । किं वा^१नुतिष्ठति ॥

७ मङ्गलगृहे^{*} आसनस्था भूत्वा विदर्भविषयाद् आत्रा वीरसेनेन प्रे-
षितं लिपिकरीभिर्वाच्यमानं लेखं शृणोति ॥

८ कः पुनर्विदर्भराजवृत्तान्तः ॥

९ वशीकृतः किल वीरसेनप्रमुखैर्भर्तृविजयदण्डैर्विदर्भनाथः । मो-
चितश्चास्य दायादो माधवसेनः । दूतश्च^२ तेन महासाराणि रत्नवाह-
नानि शिल्पकारिकाभूयिष्ठं परिजनं चोपायनीकृत्य भर्तुः सकाशं प्रे-
षितः श्वः किल भर्तारं द्रक्ष्यतीति ॥

६ G om. जुज्जइ.—G adds किंवा अणु-
चिह्नादि after देवी.

७ Our MSS. om. भविअ. We with
G K.—Our MSS. लिविकरेहिं. We
with G K. A E लिविकरेहिं.—A B
C D E F लेहपत्तं. We with G K.

९ G पडिगहीदो for वसीकिदो.—A C D
E पमुहेहिं.—G विजअदंडे.—G विद-

भराओ.—G मोचिदो. G adds मादोअ
(sic.) after माहवसेणो.—Our MSS.
तेण हि for तेण. We with G.—G
रअणाणि for रअणवाहणाणि. G सिप्पि-
कारिआभू०.—Our MSS. सिप्पिदारि-
आ०. We with K.—Our MSS. प-
रिअणं उवाअणीकरिअ दूदो अ. We
with G.—B E ०करीअ. Our

१० मधु० । गच्छ अणुचिह्न अत्तणो णिओअं । अहंवि देविं पे-
खिवस्सं ।

[निष्क्रान्तौ ।

प्रवेशकः ।

ततः प्रविशति प्रतीहारी ।

११ प्रतीहारी । आणत्तमिह देवीए । विण्णवेहि अज्जउत्तं । इच्छामि
अज्जउत्तेण सह असोअ-रुख-पसूण-लङ्घि पच्चखलीकरे-
दुंति । जाव धम्मासण-गदं देवं पडिवालेमि । इति परिक्रामति ।

नेपथ्ये वैतालिकौ ।

दिष्ट्या दण्डेनारिशिरःसु वर्तते देवः ।

१२ प्रथमः ।

परभृतकलव्याहारेषु त्वम् आत्तरतिर्मधुं
नयसि विदिशातीरोद्यानेष्वनङ्ग इवाङ्गवान् ।

१० गच्छ अनुतिष्ठ आत्मनो नियोगम् । अहमपि देवीं प्रेक्षिष्ये ॥
इति प्रवेशकः ॥

११ ततः प्रविशतीत्यादि । आज्ञप्तास्मि अंशोकसत्कारवत्सलया दे-
व्या । विज्ञापय आर्यपुत्रम् । इच्छामि आर्यपुत्रेण सह अशोकवृक्षस्य
कुसुमलक्ष्मीं प्रत्यक्षीकर्तुम् इति । तस्माद् यावद् धर्मासनस्थितं देवं
प्रतिपालयामि ॥

१२ परभृतेत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

MSS. read दूदो immediately
after उवाअणीकरिअ. We with G.
—G सो for सुवो. B सुवो.—G पे-
खिवसादि for देखिवस्सदिस्ति, omit-
ting° ति. F देखिव°.

१० B पेखलीस्सं; F पखिवस्सं.

११ G adds असोअसक्कारव्वावुदाए after

आणत्तमिह देवीए. D E F अ-अ°.—
G असोअकुसुमलङ्घि for असोअरुखप-
सूणलङ्घि.—F पच्चखलीकरिदुंति. G
°कादुंति for °करेदुंति.—G om. इति
in इति परिक्रामति.

Our MSS. दण्डेनारि°. We with
G.

विजयकरिणाम् आलानाङ्कैरुपोढवलस्य ते
वरद वरदारोधोदृक्षैः सहावनतो रिपुः ॥ १ ॥

११ द्वितीयः ।

विरचितपदं वीरप्रीत्या सुरोपम सूरिभि-
श्चरितम् उभयोर्मध्येकृत्य स्थितं ऋथकैशिकान् ।
तव हृतवतो दण्डानीकैर्विदर्भपतेः श्रियं
परिघशुरुभिर्दोर्भिः शौरेः प्रसह्य च रुक्मिणीम् ॥२॥

१२ प्रती० । एसो जअ-सह-सूइद-प्पथ्याणो भट्टा इदो एव्व आअ-
छुदि । अहंवि दाव इमस्स पमुहादो किंवि ओसरिअ एदं
मुहालिन्द-तोरणं समस्सिदा होमि । एकान्ते स्थिता ।

ततः प्रविशति सवयस्यो राजा ।

१५ राजा ।

कान्तां विचिन्त्य सुलभेतरसंप्रयोगां
श्रुत्वा विदर्भपतिम् आनमितं बलैश्च ।

१३ विरचितपदम् इत्यादि । ऋथकैशिकान् विदर्भान् मध्येकृत्य
मध्ये कृत्वा । आक्रम्येत्यर्थः । मध्ये पदे निवचने चेति गतिसंज्ञायाम् कुगति-
प्रादयः इति समासः । समासानन्तरं क्तवो ल्यबिति ल्यबादेशः । शेषं स्पष्टम् ॥

१४ एष जयशब्दसूचितप्रस्थानो भर्ता इत एवागच्छति । अहमपि
तावद् अस्य प्रमुखाद् * अपसृत्य एतद् * अलिन्दतोरणं समाश्रिता
भवामि ॥

१३ G विष्णोः for शौरेः.

१४ B जयसद्.—F आअछुदि. Our

MSS. °सूइअपथ्या°. We with G.

Our MSS. देवो (read after आअ-

छुदि) for भट्टा. We with G K.

G अहंवि पमुहालोआदो for अहंवि दाव
इमस्स पमुहादो किंवि.

1 MS. कुथकै°. All our MSS. and
G have ऋथकै°.

2 MS. मध्ये कृत्वा मध्येकृत्य.

धाराभिरातप इवाभिहतं सरोजं

दुःखायते च हृदयं सुखम् अश्रुते च ॥ ३ ॥

१६ विदू० । जह देख्खामि तह एकन्त-सुहिदो भवं भविस्सदि ।

१७ राजा । सखे कथमिव ।

१८ विदू० । अज्ज किल देवीए पण्डित्-कोसिई भणिदा । भवदि जइ तुमं पसाहण-गव्वं वहेसि तं दंसेहि मालविआए सरीरे वेदम्भअं विवाह-णेवड्डुंति । ताए अ सविसेसालंकिदा माल-विआ । तत्तहोदी कदाचि भवदोवि मणोरहं पूरेदि ।

१५ ततः प्रविशतीत्यादि । कान्तां विचिन्त्येत्यादि । सुलभेतरसं-
प्रयोगां दुर्लभसमागमाम् । दुःखायते । दुःखादिभ्यो वेदनायाम् इति क्यप् ।
अत्र मालविकारूपबीजानुसंधानात् संधिर्नाम निर्वहणसंधेः प्रथमा-
ङ्गम् उक्तं भवति ॥

१६ यथाहं पश्यामि तथा एकान्तसुखितो भवान् भविष्यति ॥

१७ * कथमिव । कथम् इति प्रश्ने ।

अत्र कार्यान्वेषणाद् विबोधो नाम सन्ध्यङ्गम् उक्तम् ॥

१८ अद्य किल देव्या पण्डितकौशिकी भणिता । भगवति यदि
त्वं प्रसाधनगर्वं वहसि तद् दर्शय मालविकायाः शरीरे * विवाहनेप-

१६ F देख्खामि. G पेख्खामि.—Our
MSS. do not give तह. We
according to G K.—A B C D E
F सब्बहा एकंतं. We omit सब्बहा
with G K.—B °सुहितो. A B C
D E read त्ति after भविस्सदि.—A
B C D E F देवीए धारिणीए. We

with K.—B E °कोसिह.—A C D
E F वहसि.—G हविस्सदि for भविस्सदि.
१८ For देवीए G has धारिणीए a most
improbable reading in the mouth
of Vidūshaka.—G पसाहणणेडणं
(प्रसाधननैपुण्यं) वहेसि अज्ज मालविआए
सरीरे वेदम्भअं विवाहणेवड्डुं करेहिन्. त-

१ MS. निग्रहण°.

२ MS. विरोधो.

३ MS. °नैपथ्य°, here and elsewhere.

१९ राजा । सखे मदपेक्षानुवृत्त्या निवृत्तेर्ष्याया धारिण्याः पूर्वच-
रितैः संभाव्यत एतत् ।

२० प्रती० । उपगम्य । जेदु भट्टा । देवी विष्णवेदि । तवणीआसो-
अस्स कुसुम-सोहग-दंसणेण मह आरम्भो सफलो करीअ-
दुत्ति ।

२१ राजा । ननु तत्रैव देवी ।

२२ प्रती० । अहं इ । जहारुह-संमाणण-सुहिदं अन्देउरं विसज्जिअ
मालविअ-पुरोएण अत्तणो परिअणेण सह देवं पडिवालेदि ।

थ्यम् इति । तथा च सविशेषालंकृता मालविका । तत्रभवती धा-
रिणी कदाचित् पूरयेद् भवतोपि मनोरथम् ॥

अत्र कार्योपदर्शनात् पूर्वभावो नाम संध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

२० जयतु भर्ता । देवी विज्ञापयति । तपनीयाशोकस्य कुसुमसौ-
भाग्यदर्शनेन ममारम्भः सफलीक्रियताम् इति ॥

२२ अथ किम् । यथार्हसंमाननसुखितम् अन्तःपुरं विसृज्य मा-
लविकापुरोगेण आत्मनः परिजनेन सह देवं प्रतिपालयति ॥

दो अ सविसेसं भूसिदा मालविआ । अत्त-
होदी कदावि पूरआदि भवदोवि मणोरहं.—
B C ०नेवधे; F ०नेपल्लं.—A B C
D E F ता for ताए अ which we
with K.—A B C E F कदावि.—A
B C D E पुराएइ. F पूरेइ.

१९ G सखे मदपेक्षानुवृत्त्याप्यनया धारिण्या
पूर्वचरितैः संभाव्यमेतत्.

२० G om. उपगम्य, but wrongly.—
A विणवेदि. F ०सोहादस्सणेण. A B
C D E ०सोहादं. We with G K.

G om. कुसुम° before ०सोहग°.—G
आरंभं सफलीकरिअदुत्ति.—A B C D
E महारम्भो for मह आरम्भो.—A B
C D सफलं.

२२ Our MSS. अंतेउरज्जणं for अन्दे-
उरं which we with G K. A B
C D E F ०संमाण° and G ०संमाणु°
for ०संमाणण° which we with K.
F ०सुहं for ०सुहिदं.—B विसज्जिअ.—
B C E F मालविआ°.—Our MSS.
पुरोणेण. We with G.

२३ राजा । सहर्षं विदूषकं विलोक्य । जयसेने गच्छाग्रतः ।

२४ प्रती० । इदो इदो देवो ।

सर्वे परिक्रामन्ति ।

२५ विदू० । विलोक्य । भो वअस्स किंवि परिवुत्त-जोव्वणो विअ व-
सन्दो पमद-वणे लख्खीअदि ।

२६ राजा । यथा भवान् आह ।

अग्रे विकीर्णकुरवकफलजालविभ्रुज्यमानसहकारम् ।

परिणामाभिमुखम् ऋतोरुत्सुकयति यौवनं चेतः ॥ ४

२७ विदू० । परिक्रामति । भो अअं सो दिण्ण-णेवद्धो विअ कुसुम-थ-
वएहिं तवणीआसोओ । ओलोअदु भवं ।

२८ राजा । स्थाने खल्वयं प्रसवमन्थरोभूत् । यद् अयम् इदानीम्
अनन्यसाधारणां शोभाम् उद्वहति । पश्य ।

२४ एतु * देवः ॥

२५ भो वयस्य किंचित् परिवृत्तयौवन इव वसन्तः प्रमदवने
लक्ष्यते ॥

२६ अग्रे विकीर्णकुरवकम् इत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

२७ भो अयं स दत्तनेपथ्य इव कुसुमस्तवकैस्तपनीयाशोकः । अ-
वलोकयतु भवान् ॥

२८ सर्वाशोकतरूणाम् इत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

२४ G एदु एदु for इदो इदो.—G राजा
परिक्रामति for सर्वे परिक्रामन्ति.

२५ B वयस्य.—A C किंवि; D E किंनि;
F किंचिप्परिवुत्त०.—A C E ०जोव्वणो;
G ०जव्वणो.

२६ G यथावृत्तं for यथा.—G ०जालकम-
ज्य० for ०जालविभ्रुज्य०.

२७ Our MSS. om. परिक्रामति. We
with G. G om. भो. G कुसुमगं-
धमएहिं तवणीआसोओ । ओलो०. B C
F ०णेवद्धो.

२८ Our MSS. omit अयं after खलु.
We with G.—G ०वसन्तमासानाम् for
०वसन्तविभवानाम्.—B C D F ०दोहदे०.

सर्वाशोकतरूणां प्रथमं सूचितवसन्तविभवानाम् ।

निर्वृत्तदोहदेस्मिन् संक्रान्तानीव कुसुमानि ॥ ५ ॥

२९ विदू० । भो विस्त्रब्धो होहि । अम्हेसु संनिहिदेसुवि धारिणी
पस्स-परिवट्टिणिं मालविअं अणुमण्णेदि ।

३० राजा । सहर्षम् । पश्य सखे ।

माम् इयम् अभ्युत्तिष्ठति

देवी विनयाद् उपस्थिता प्रियया ।

विस्मृतहस्तकमलया

नरेन्द्रलक्ष्म्या वसुमतीव ॥ ६ ॥

ततः प्रविशति परिव्राजिका देवी मालविका विभवतश्च परिवारः ।

३१ मालविका । आत्मगतम् । जानामि निमित्तं कोदुआलंकारस्स ।

२९ भो विस्त्रब्धो भव । अस्मासु संनिहितेष्वपि धारिणी पार्श्व-
परिवर्तिनीं मालविकाम् अनुमन्यते ॥

३० माम् इयम् इत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

३१ जानामि निमित्तं कौतुकालंकारस्य । तथापि पुष्करपत्रगतं

२९ A B C D E F अम्हेसु उवगदेसु धा-
रिणी पस्सपरिवट्टिणीं मालविअं अणुणेइ,
which is an inferior reading.
We with K. G reads like K,
only it is mistaken in reading
दूरगदेसुवि for संनिहिदेसुवि. धारिणी is
the reading of all our MSS. and
of G and of K, without any
such addition as Devī, attabhodi
or the like. In the mouth of
Vidūshaka the bare name of

the chief queen is impertinent
even when we bear in mind that
he is a Brāhmaṇa. He is always
respectful as befits his position.

३० G om. पश्य सखे. F विनयादनु[नू?]-
स्थिता प्रियया.—G देवीवचनादनु[*sic.*
नू ?]स्थिता प्रियया.—G उभयतश्च परिवारः.
B D E परिवारः.

३१ G स्वगतं for आत्मगतम्. G तद्वि
पुखवरपत्तगम्भगअसलिलं विअ for तद्वि
मिसिणीपत्तग सदं सलिलं विअ.—G अह

तहवि भिसिणी-पत्त-गदं सलिलं विअ वेवदि मे हिअअं ।
दखिखणेदरंवि णअणं पफ्फुरइ ।

३३ विदू० । भो असंदेहं वेवाहिअ-णेवच्छेण सविसेसं सोहदि अत्त-
होदी मालविआ ।

३३ राजा । पश्याम्याभरणालंकृताम् एनाम् ।

अनतिलम्बिदुकूलनिवासिनी
लघुभिराभरणैः प्रतिभाति मे ।
उडुगणैरुदयोन्मुखचन्द्रिका
गतहिमैरिव चैत्रविभावरी ॥ ७ ॥

३४ देवी । उपेत्य । जेदु अज्जउत्तो ।

३५ विदू० । बहदु होदी ।

३६ परिव्राजिका । विजयतां देवः ।

सलिलमिव वेपते मे हृदयम् । अपि च दक्षिणेतरमपि मे नयनं
बहुशः स्फुरति ॥

३२ भो वयस्य * विवाहनेपथ्येन सविशेषं खलु शोभतेत्रभवती मा-
लविका ॥

३३ अनतिलम्बीत्यादि । स्पष्टार्थः ॥

३४ जयत्वार्यपुत्रः ॥

३५ वर्धतां भवती ॥

inserted before दखिखणेदरं &c. and
बहुसो before पफ्फुरइ.—A B C D E
F read मम हिअअं and put the
words before भिसिणीपत्तगदं. We
with G K. A B C D E F G वि-
सिणी०. A C D E पत्तगदं.—A C

दखिखणेदरं.

३२ B C F ०णेश्चेण.—G सविसेसं खु
सोहदि मालविआ.

३३ G om. आभरणालंकृताम्.—G ०मुख-
कौमुदी for ०मुखचन्द्रिका.

३४ B उपसृत्त.—E F अ-अ०.

३७ राजा । भगवति अभिवादये ।

३८ परिव्रा० । अभिप्रेतसिद्धिरस्तु ।

३९ देवी । सस्मितम् । अज्जउत्त एसो दे अम्हेहिं तरुणी-जण-सहा-
अस्स असोओ संकेद-घरअं कप्पिदो ।

४० विदू० । भो आराहिदो सि ।

४१ राजा । सव्रीडम् अशोकम् अभितः परिक्रामन् ।

नायं देव्या भाजनत्वं न नेयः

सत्काराणाम् ईदृशानाम् अशोकः ।

यः सावज्ञो माधवश्रीनियोगे

पुष्पैः शंससादरं तत्प्रयत्ने ॥ ८ ॥

४२ विदू० । भो विस्सब्धो भविअ इमं जोव्वणवदिं पेख्ख ।

३९ आर्यपुत्र एष तै अस्माभिः तरुणी*सहायस्य अशोकः संकेत-
गृहं कल्पितः । प्रविशतु भवान् ॥

४० भो आराधितोसि ॥

४१ नायं देव्या इत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

४२ भो विस्त्रब्धो भूत्वा त्वं इमां यौवनवतीं पश्य ॥

३८ G अभिलषितसिद्धि०.

३९ D E F अ-अ०. Our MSS. एत्त.
We with G. Our MSS. read
अम्हेहिं immediately after संकेदघर०.
We with G K. G adds पविसदु
मवं after कप्पिदो. E संकेतघरए
corrected from an original संके-
तघरओ.—F G सज्जिदो (=सज्जितः)
and A B C D E विस्सज्जिदो which
appears to be a misrefinement

of सज्जिदो. We read कप्पिदो with
K.

४० Our MSS. insert a तुमं before
आराहिदो सि. We omit it with G
K. A C अराहिदो.—B C D सवे-
क्षो; A E too so originally, but
they afterwards correct it into
सपेक्षो.

४२ B विस्सब्धो भवीअ.—Our MSS. तुमं
for इमं. We with G.—G जव्वण०.

४३ देवी । कं ।

४४ विदू० । तवणीआसोअस्स कुसुम-सोहं ।

४५ सर्वे । उपविशन्ति ।

४६ राजा । मालविकां विलोक्य आत्मगतम् । कष्टं खलु संनिधिवियोगो
ममाद्य ।

अहं रथाङ्गनामेव प्रिया सहचरीव मे ।

अननुज्ञातसंपर्का धारिणी रजनीव नौ ॥ ९ ॥

ततः प्रविशति कञ्चुकी ।

४७ कञ्चुकी । जयतु जयतु देवः । अमासो विज्ञापयति । तस्मिन्
विदर्भविषयोपायने द्वे शिल्पकारिके मार्गपरिश्रमाद् अलस-
शरीरे इति कृत्वा न प्रवेशिते । संप्रति देवोपस्थानयोग्ये ।
तद् आज्ञां देवो दातुम् अर्हतीति ।

४८ राजा । प्रवेशय ते ।

४३ काम् ॥

४४ भवति तपनीयाशोकस्य कुसुमशोभाम् ॥

४६ अहं रथाङ्गनामेवेत्यादि । स्पष्टार्थः ॥

४३ G किं for कं.

४४ G inserts होदि before तवणी०.—D
कुसुमसोहं; A B C E तवणीआसोअ-
कुसुमसोहं. We with G K. G
wrongly reads 'सोहगं' for 'सोहं'.

४६ G कष्टं खलु ममाद्य संनिहितस्यापि विप्र-
योगः.—G रथांगवानेव; not at all a
good reading.—G प्रविश्य काञ्चुकेयः
for the stage-direction.

४७ A C F G do not repeat जयतु.—
G विदर्भराजोपायने.—F शिल्पि० for
शिल्प० which we with A B C D E
G. Our MSS. 'दारिके' for 'कारिके'
which we with G.—G मार्गश्रमाद्-
लवुशरीरे.—B C D E F 'परिक्रमात्'.
—A देवोपस्थाने योग्ये.—G om. इति
in अर्हतीति.

४९ कञ्चु० । यद् आज्ञापयति देवः । इति निष्क्रम्य ताभ्यां सह पुनः प्रविश्य ।
इत इतो भवत्यौ ।

५० प्रथमा । जनान्तिकम् । हला रअणि ए अपुर्वं इमं राअ-उलं पवि-
सन्ती ए पसीददि मे अभ्भन्दर-गदो अप्पा ।

५१ द्वितीया । हजे जोसणि ए महवि एव्वं एव्व । अस्थि खलु लो-
अ-वादो आआमि सुहं वा दुखं वा हिअअ-समवथ्था क-
हेदित्ति ।

५२ प्रथ० । सो सच्चो दाणिं णो होदु ।

५३ कञ्चु० । एष देव्या सह देवस्तिष्ठति । उपसर्पतां भवसौ ।

उभे उपसर्पतः ।

मालविका परिव्राजिका च चेद्यौ दृष्ट्वा परस्परम् अवलोकयतः ।

५४ उभे । प्रणिपत्य । जेदु भट्टा । जेदु भट्टिणी ।

५० सखि मदनिके अपूर्वम् इदं राजकुलं पश्यन्त्याः प्रसीदति मे *
हृदयम् ॥

५१ * ज्योत्स्निके * * * । अस्ति खलु लोकप्रवादः आगामि सुखं
* दुःखं वा हृदयसमवस्था कथयतीति ॥

५२ स सत्य इदानीं * भवतु ॥

५४ जयतु भर्ता । जयतु भट्टिनी ॥

५० G राअकुलं.—Our MSS. पसीदद्.
We with G.—A C D E F अभ-
न्तरं.

५१ Our MSS. जोसणीए.—A B C D
E महवि अ एव्व.—Our MSS. in-
sert एसो before लोअवादो. We
omit it with G K. G om. खलु.
—G हिअअं समवथीकरोदि, omitting
the °त्ति.

५२ G सो दाणिं सच्चो सुहो होदु.

५३ Our MSS. तावदुप०. We with
G.—For उपसर्पताम् our MSS.
have उपसर्पताम्. F उपसर्पताम्.—G
quite wrongly मालविकां परिव्राजिकां
च for मालविका परिव्राजिका च.

५४ B जेदु भट्टा जेदु भट्टा । जेदु भट्टिणी जेदु
भट्टिणी. We with A C D E F G
K.

५५ राजा । स्वागतम् । इतो निषीदतम् ।

५६ उभे । उपविष्टे ।

५७ राजा । कस्यां कलायाम् अभियोगो भवत्योः ।

५८ उभे । संगीदए अभ्यन्तरम् ।

५९ राजा । देवि गृह्यताम् अनयोरन्यतरा ।

६० देवी । मालविण इदो देख्ख कदरा दे संगीद-सहाइणी रुचइ ।

६१ उभे । मालविकां विलोक्य । अहो भट्ट-दारिआ । प्रणिपत्य तया सह
बाष्पं विकिरतः ।

सर्वे सविस्मयम् आलोकयन्ति ।

६२ राजा । के वा भवत्यौ केयं वा ।

६३ प्रथ० । देव इअं अम्हाणं भट्ट-दारिआ ।

६४ राजा । कथमिव ।

५८ भर्तः संगीते अभिविनीते स्वः ॥

६० मालविके इतः पश्य कतरा ते संगीतसहकारिणी रोचते ॥

६१ अहो भर्तृदारिका ॥

६३ देव अस्माकं भर्तृदारिकैषां ॥

५९, ५६ For these two speeches G has: राजनिर्देशादुभे उपविष्टे.

५७ G कस्यां कलायामभिविनीते भवत्यौ.

५८ D E संगीतए.—G भट्टा संगीदे अभिविणीदेम्ह.

६० F देख्ख; G देख्ख.—A B C D E F omit दे which we with G K.—B संगीत०.—A C ०सहायिणी.—G रुचइदि.

६१ For विलोक्य which we read with G our MSS. have दृष्ट्वा.—F भट्टिदारिआ. We with A B C D E G.—Our MSS. सह तया बाष्पं विसृजतः.

६२ Our MSS. के भवत्यौ का चेत्यम्. We with G.

६३ A ईअं; D इयं.—A C भट्टार०; F भट्टि०. G om. भट्ट०.

६५ उभे । सुणादु भट्टा । जो सो भट्टिणो विजअ-दण्डेहिं विदम्भ-
णाहं वसीकरिअ बन्धणादो मोइदो कुमारो माहवसेणो
णाम तस्स इअं कणीअसी भइणी मालविआ णाम ।

६६ देवी । अम्हो राअ-दारिआ इअं । चन्दणं खु मए पादुआ-प-
रिभोएण दूसिदं ।

६७ राजा । अथात्रभवती कथम् इत्थंभूता ।

६८ माल० । निःश्वस्य आत्मगतम् । विहिणो णिओएण ।

६९ द्विती० । भट्टा सुणादु । दाआद-वसं गदे अम्हाणं भट्ट-दारए
माहवसेणे तस्स अमच्चेण अज्ज-सुमदिणा अम्हारिसं परिअणं
उज्झिअ गूढं अवणीदा एसा ।

६५ शृणोतु भर्ता । योसौ भर्तुर्विजयदण्डैर्विदर्भनाथं वशीकृत्य
बन्धनाद् मोचितः कुमारो माधवसेनो नाम तस्येयं कनीयसी भगिनी
मालविका नाम ॥

६६ कथम् राजदारिकेयम् । चन्दनं खलु मया पादुकोपयोगेन
दूषितम् ॥

६८ विधिनियोगेन ॥

६९ शृणोतु भर्ता । दायादवशं गते अस्माकं भर्तृदारके माधवसेने
तस्य अमात्येन आर्यसुमतिना अस्माद्वशं परिजनम् उज्झित्वा गूढम्
आनीतैषा ॥

६५ Our MSS. भट्टिणा विअअ०. We
with G K.—B ०करीअ.—G मोचिदो
for मोइदो.—G भइणी for भइणी.

६६ A B C D E अहो for अम्हो.—G
पादुपयोगेण.

६७ B अथ तत्र०. Our MSS. कथमि-

वेत्थं० for कथमित्थं०.

६८ G निःश्वस्य स्वगतम्.—D णीओएण.

६९ B अमाच्चेण.—D E F G अ-अ० for
अज्ज०.—A B C D E F ०सुमइणा.—
G परिजणं.—B C D उज्झिआ.—G
आणीदा for अवणीदा.

- ७० राजा । श्रुतपूर्वं मयैतावत् ।
 ७१ उभे । एत्तिअं एव्व । अदो वरं ण आणीमो ।
 ७२ परित्रा० । अतः परम् अहं मन्दभाग्या कथयिष्यामि ।
 ७३ उभे । भट्ट-दारिए अज्ज-कोसिईए विअ सर-संजोओ सुणी-
 अदि ।
 ७४ माल० । णं सा एव्व ।
 ७५ उभे । जदि-वेस-धारिणी अज्ज-कोसिई दुख्खेण विभावीअदि ।
 भअवादि वन्दामो ।

७१ * * । अतः परं न जानीमः ॥

७३ भर्तृदारिके आर्यकौशिक्या इव स्वरसंयोगः * ॥

७४ ननु सैव ॥

७५ यतिवेषधारिणी आर्यकौशिकी दुःखेन विभाव्यते । भगवति
 वन्दावहे ॥

७० Our MSS. एतत् for एतावत्. We with G. A C D E F ततस्ततः at the end of this speech. We omit it with B and G. The word एतावत् by itself suggests a desire to hear the rest and makes the addition of ततस्ततः unnecessary.

७१ D E एत्तयं.—G भट्टा एत्तिअं जाणीमो ण अदो वरं.

७२ G ततः परं for अतः परं.—Our MSS. मन्दभागिनी. We with G.

७३ A B C भट्टारं; F भट्टि.—Our MSS. अज्जजाए (D E F अ०आए) for अज्जं which we with G K.—A C कोसीइए; B कोसिइए. D को-

सीइए.—A सूरओओ; B C D सरिओओ; E F सरओओ; G सूरजोओ. We with K.—F omits सुणीअदि.

७५ Our MSS. जइवेसं for जदिवेसं which we with G. D E F अ-अं.—A C कोसिइ.—A B C D E F दुवेवि (A दूवे) अहे भअवादि (F भअवदी) वंदामहे. We with G K. Our MSS. वंदामहे; G वंदामि though the speech is assigned to उभे. The commentator has in his Sanskrit version the word वन्दा-महे. The form वन्दामो is my own emendation not yet supported by any MSS.

७६ परित्रा० । स्वास्ति भवतीभ्याम् ।

७७ राजा । कथम् आप्तवर्गोयं भवत्याः ।

७८ परित्रा० । एवम् एतत् ।

७९ विदू० । तेण हि कहेदु भअवदी अत्तहोदीए वुत्तन्तावसेसं ।

८० परित्रा० । सवैक्कव्यम् । श्रूयतां तावत् । माधवसेनसचिवं सुमतिं
ममाग्रजम् अवगच्छ ।

८१ राजा । उपलब्धम् । ततस्ततः ।

८२ परित्रा० । स इमां तथा गतभ्रातृकां मया सार्धम् अपवाह्य भव-
त्संबन्धापेक्षया पथिकसार्धं वैदिशगामिनम् अनुप्राविष्टः ।

८३ राजा । ततस्ततः ।

८४ परित्रा० । स चाटव्यन्ते निविष्टो गताध्वा वणिग्जनः अध्वश्र-
मार्तो विश्रमितुम् ।

८५ राजा । ततस्ततः ।

७९ तेन हि कथयतु तावद् भगवती तत्रभवत्या वृत्तान्तावशेषम् ॥

७७ E भगवत्या.

७९ Our MSS. तेण हि कहेहि (F कहेहि २,
%, ६., कहेहि कहेहि) दाणिं अत्तहोदीए (B
F अत्तहोदीए) उत्तं°. We with G.
G has the wrong reading उत्तंतवि-
सेसं.

८० G सवैक्कव्यम्.—G माधवसेनसचिवं ममा-
ग्रजमनुगच्छ, omitting सुमतिम् and
misreading अवगच्छ. F उपगच्छ
for अवगच्छ.

८१ After उपलब्धम् G inserts a

speech by विदूषकः । एत्तिअं सच्चं ।
and makes ततः a fresh speech
by राजा.

८२ G मालविकां for इमां, and om.
तथा°; inserts परिक्रामन् before प-
थिक°.—G वैदिक° for वैदिश°.—A,
as an after-correction, विदिश°; F
विदेश°.

८४ G स चाटव्यंतरे.—A विश्रामितुम्.

८५ G किं नु भूयः for ततस्ततः.

८६ परि० । ततश्च

तूणीरबन्धपरिणद्धुजान्तरालम्
आकर्णलम्बिशिखिपिच्छकलापधारि ।
कोदण्डपाणि निनदत् प्रतिरोधकानाम्
आपातदुष्प्रसहम् आविरभूद् अनीकम् ॥ १० ॥

८७ माल० । भयं निरूपयति ।

८८ विदू० । भोदि मा भआहि । अदिक्रान्तं खलु भवददी कहेदि ।

८९ राजा । ततस्ततः ।

९० परित्रा० । ततो मुहूर्तं बद्धयुद्धास्ते पराञ्जुखीकृतास्तस्करैः सार्थ-
वाहयोद्धारः ।

९१ राजा । भगवति अतः परम् इदानीं कष्टं श्रोतव्यम् ।

९२ परित्रा० । ततः स मत्सोदर्यः

इमां परीप्सुर्दुर्जाते पराभिभवकातराम् ।
भर्तृप्रियः प्रियैर्भर्तुरानृण्यम् असुभिर्गतः ॥ ११ ॥

८६ तूणीरपट्टेत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

८८ भवति मा भैषीः । अतिक्रान्तं पुनरत्र भवती कथयति ॥

९२ इमाम् इत्यादि । दुर्जाते आपदि पराभिभवकातरां परेषां शत्रू-
णाम् अभिभवः आक्रमणं तस्मात् कातरां भीताम् इमां मालविकां प-
रीप्सुः पर्याप्तुं परित्रातुम् इच्छुः । आप्णप्यधाम् ईत् इति ईत्वम् । अत्र लोपो-

८६ B C D तूणीरबद्ध०; F G तूणीरपट्ट०.

—G आपाण्णिर्लम्बि शिखिबर्हकलापशोभि.
F आपाण्णि०.—F शिखिबर्ह०.

८७ G रूपयति for निरूपयति.

८८ Our MSS. omit भोदि which we
with G K.—B D E भयाहि. G
om. भवददी before कहेदि.—E कहेइ;

A C F कहेहि.

९० G प्रतिबद्धयुद्धा०.—G सार्थवाहकसार्थाः
for सार्थवाहयोद्धारः.

९२ A B C D E F दुर्जाते: for दुर्जाते
which we read with G K.—G
भर्तृप्रिया for भर्तृप्रियः. F भर्तुः प्रियः.

९३ प्रथ० । हंहो हदो सुमदी ।

९४ द्विती० । अदो खलु भट्ट-दारिआए इअं समवध्था संवृत्ता ।

९५ परित्रा० । बाष्पं विकिरति ।

९६ राजा । भगवति तनुभृताम् ईदृशी लोकयात्रा । न शोच्यस्त-
त्रभवान् सफलीकृतभर्तृपिण्डः ।

९७ परित्रा० । ततो मोहं गताहं यावत् संज्ञाम् उपलभे तावद् इयं
दुर्लभदर्शना संवृत्ता ।

९८ राजा । महत् खलु कृच्छ्रम् अनुभूतं भगवत्या ।

९९ परित्रा० । ततो भ्रातुः शरीरम् अग्निसात् कृत्वा पुनर्नवीकृतवैध-
व्यदुःखया मया तदीयं देशम् अवतीर्य इमे काषाये गृहीते ।

१०० राजा । युक्तः सज्जनस्यैष पन्थाः । ततस्ततः ।

भ्यासस्य इत्यभ्यासलोपः । पर्याप्तिः स्यात् परित्राणम् इत्यमरः । भर्तृप्रियः
स्वामिभक्तः प्रियैरसुभिः प्राणैर्भर्तुरानृण्यम् अनृणत्वं गतः प्राप्तः ॥

९३ अहो हतः सुमतिः ॥

९४ अतः खलु भर्तृदारिकाया इयं समवस्था संवृत्ता ॥

९३ A B C D E F हंहो गदो तादो मरणं.
G हदो तादो अज्जसुमदी अम्हणं, omit-
ting हंहो. We with K.

९४ F G भट्टि०—G अवध्था for समवध्था.

९५ G बाष्पं विसृजति.

९६ Our MSS. om. भगवति. We
with G.—G तनुभृतामीदृशमीदृशी लो-
क०. Our MSS. तनुयजाम्. We
according to G.—Our MSS. शो-
चितव्यः for शोच्यः which we with
G.—G reads ०भर्तृप्रतिज्ञः. G adds

ततः at the end of the speech.

९७ Our MSS. ततोहं मोहमुपागता या-
वत्स०. We with G.—Our MSS.
add अस्मि after उपागता. omitting
हंहो. We with G.

९८ A B C D E कष्टम् for कृच्छ्रम्
which we with F G.

९९ Our MSS. भ्रातृशरी०. We with
G.—A B C D E omit मया.—F
काषाये.—G परिगृहीते.

१०० G सज्जनस्यैवं प०.

१०१ परित्रा० । तत इयमपि आटविकेभ्यो वीरसेनं वीरसेनाद् देवीं
गता देवीगृहे लब्धप्रवेशया मया पुनर्दृष्टा । इत्येतद् अव-
सानं कथायाः ।

१०२ माल० । आत्मगतम् । किं णु खलु संपदं भट्टा भणादि ।

१०३ राजा । अहो परिभवोपहारिणो विनिपाताः । कुतः ।

प्रेष्यभावेन नामेयं देवीशब्दक्षमा सती ।

स्नानीयवस्त्रक्रियया पत्नोर्णं वोपयुज्यते ॥ १२ ॥

१०४ धारिणी । भवदिति तु ए अभिजनवदिं मालविअं अणाचख-
न्तीए असंपदं किदं ।

१०२ किं नु खलु सांप्रतं भर्ता भणति ॥

१०३ प्रेष्यभावेनेत्यादि । देवीशब्दयोग्या सती इयं मालविका प्रे-
ष्यभावेन परिचारकत्वेन पर्यनुयुज्यते नाम नियुज्यते किल । पत्नोर्णं
धौतकौशेयं वा^१ । वा इत्युपमायाम् । उपमायां विकल्पे वा इत्यमरः ।
स्नानीयवस्त्रक्रियया स्नानार्हवस्त्रकरणेन ॥

१०४ भगवति त्वया अभिजनवर्ती मालविकाम् अनाचक्षमाणया अ-
सांप्रतम् अयुक्तं कृतम् ॥

१०१ G सेयम् for इयमपि. F G omit
वीरसेनम्.—B °गृहलब्ध°.—G om.
मया.

१०२ A B C D E omit खलु.—G भट्टा
संपदं for संपदं भट्टा.

१०३ E परिभवप्रहारिणः, F परिभावोपनि-

पातिनो.—Our MSS. पत्नोर्णंवोपयुज्यते.
G पत्नोर्णमुपयुज्यते. We with Tull-
berg and Kāṭayavema.

१०४ G भवद्वीए अभिजनवदिं मालविअं
अणाचखन्तीए असंपदं, omitting
किदं.—E omits किदं.

1 So MS.

2 MS. ववेत्युप° for वा । वा इत्युप°.

3 MS. क्रियायास्त्रा.

१०५ परित्रा० । शान्तं पापं शान्तं पापम् । कारणेन खलु मया नैष्ठ-
त्यम् अवलम्बितम् ।

१०६ धारि० । किं विअ एथ्य कारणं ।

१०७ राजा । यदि वक्तव्यं कथ्यताम् ।

१०८ परित्रा० । श्रूयताम् । इयं पितरि जीवति केनापि लोकयात्राग-
तेन सिद्धादेशेन साधुना मत्समक्षम् आदिष्टा संवत्सरमात्रं
प्रेष्यभावम् अनुभूय ततः सदृशभर्तृगामिनी भविष्यतीति ।
तम् अवश्यंभाविनम् आदेशम् अस्यास्त्वत्पादशुश्रूषया प-
रिणमन्तम् अवेक्ष्य कालप्रतीक्षया मया तत् साधु कृतम्
इति पश्यामि ।

१०९ राजा । युक्तोपेक्षा ।

प्रविश्य कञ्चुकी ।

११० कञ्चु० । देव कथान्तरेण अन्तरितम् इदम् अमात्यो विज्ञाप-
यति । विदर्भगतम् अनुष्ठेयम् अवधारितम् अस्माभिः ।
देवस्य तावद् अभिप्रेतं श्रोतुम् इच्छामीति ।

१०६ किमिव तत् कारणम् ॥

१०५ A B C D E नैष्ठल्यम्.

१०६ G किं वा कारणं. Our MSS. अन्त
for एथ्य.

१०८ Our MSS. om. श्रूयताम्. We
with G.—G परिदीव्यंती for पितरि
जीवति. G केनापि देवयात्रागतेन मत्स-
मक्षमादिष्टा संवत्सरमात्रमियं प्रेष्य° ...
°भूय पश्चात्सदृ° । तदेवमवश्यंभा°

..... त्वत्पदशुश्रूषया परिणतमवे°

मया (i. e. omitting तत्) साधु..... ।

—A B C आदिष्टम्.—F omits अव-
श्यम्.

११० G om. देव.—Our MSS. अभि-
मतम् for अभिप्रेतम् which we with
G.

१११ राजा । मौद्गल्य तत्रभवतो भ्रात्रोर्यज्ञसेनमाधवसेनयोर्द्वयो राज्यं
स्थापयितुम् इच्छामि ।

तौ पृथग् वरदाकूले शिष्टाम् उत्तरदक्षिणे ।

नक्तं दिवं विभज्योभौ शीतोष्णकिरणाविव ॥ १३ ॥

११२ कञ्चु० । एवमेव अमात्यपरिषदे विज्ञापयामि ।

११३ राजा । अङ्गुल्यानुमन्यते ।

[निष्क्रान्तः कञ्चुकी ।

११४ प्रथ० । जनान्तिकम् । भट्ट-दारिण दिद्विआ भट्ट-दारओ अध-
रज्जे पदिद्वं गमिस्सदि ।

११५ माल० । एत्तिअं दाव बहु मन्तव्वं जं जीविद-संसआदो मुत्तो ।

१११ तौ पृथगित्यादि । तौ यज्ञसेनमाधवसेनौ पृथक् पार्थक्येन
उत्तरदक्षिणे वरदाकूले । वरदा नाम तत्रत्या नदी । तस्याः कूले
उभे तीरे शिष्टाम् रक्षताम् ॥

११४ भर्तृदारिके दिद्विआ भर्तृदारको राज्ये प्रतिष्ठां गमयिष्यते ॥

११५ एतत् तावद् बहु मन्तव्यं यत् जीविसंशयाद् मुक्तः ॥

१११ For द्वयो राज्यं स्थापयितुम् इच्छामि,
which we read with G, द्वैराज्य-
मवस्थापयितुका मोरिम is the reading
of our MSS.

११३ G मौद्गल्यमनुमन्यते.—A C insert
इति before निष्क्रान्तः.

११४ F भट्टिदारिण.—D E दिद्विआ.—F
G भट्टिदारओ.

११५ A B C D E एवं for एत्तिअं.—E
omits जं.—G जो जीविदसंसआदो मुत्तो
तस्स for जं जीविदसंसआदो मुत्तो.

प्रविश्य कञ्चुकी ।

११६ कञ्चु० । विजयतां देवः । अमात्यो विज्ञापयति । अहो क-
ल्याणी देवस्य बुद्धिः । मन्त्रिपरिषदोप्येवमेव दर्शनम् ।
कुतः ।

द्विधा विभक्तां श्रियम् उद्वहन्तौ
धुरं रथाश्वाविव संग्रहीतुः ।
तौ स्थास्यतस्ते नृपती निदेशे
परस्परावग्रहनिर्विकारौ ॥ १४ ॥

११७ राजा । तेन हि मन्त्रिपरिषदं ब्रूहि सेनापतये वीरसेनाय लि-
ख्यताम् एवं क्रियताम् इति ।

११८ कञ्चु० । यद् आज्ञापयति देवः । इति निष्क्रम्य सप्राभृतकम् लेखं गृ-
हीत्वा पुनः प्रविश्य । अनुष्ठिता प्रभोराज्ञा । अयं पुनरिदानीं
देवस्य सेनापतेः पुष्पमित्रस्य सकाशात् सप्राभृतको लेखः
प्राप्तः । प्रत्यक्षीकरोलेनं देवः ।

११९ राजा । सहसोपसृत्य प्राभृतकं सोपचारकं शिरसि कृत्वा परिजनायार्पयति । लेखं
च नाट्येन उद्वेष्टयति ।

११६ द्विधा विभक्ताम् इत्यादि । स्पष्टः ॥

११६ G om. विजयतां देवः.—Our MSS. omit अहो. We with G.—Our MSS. एतदेव for एवमेव, which we with G.—Our MSS. omit कुतः which we with G. G नृपतेर्निदेशे for नृपती निदेशे.—Our MSS. यथा-श्वाविव. We with G.

११७ E omits इति after क्रियताम्.

११८ Our MSS. तथा for यद् आज्ञापयति

देवः. We with G.—B inserts भो before प्रभोः.—G om. अयं in अयं पुनः.—G पुष्प०.—A B C D E स-प्राभृतिकम्.—Our MSS. सोत्तरीयप्राभृतिकः [F °प्राभृतम्]. We with G.—B °करोत्वेतद्.

११९ G सहसोत्थाय सोपचारं परिगृह्य प्राभृतकं परि०..... लेखं नाट्येन उद्वेष्टयति (sic.)—A C प्राभृतिकम्.

१२० देवी । अम्महे तदो-मुहं एव्व णो हिअअं । सुणिस्सं दाव गुरु-
अण-कुसलाणन्तरं वसुमिच्चस्स वुत्तन्तं । अहिआरे ख्खु मे
पुत्तओ सेणा-वइणा णिउत्तो ।

१२१ राजा । उपविश्य वाचयति । स्वस्ति । यज्ञशरणात् सेनापतिः पु-
ष्पमित्रो वैदिशस्थं पुत्रम् आयुष्मन्तम् अग्निमित्रं स्नेहात् प-
रिष्वज्य अनुदर्शयति । विदितम् अस्तु । योसौ राजसूययज्ञे
दीक्षितेन मया राजपुत्रशतपरिवृतं वसुमित्रं गोप्तारम् आ-
दिश्य संवत्सरोपावर्तनीयो निरर्गलस्तुरगो विसृष्टः स सि-
न्धोर्दक्षिणरोधसि चरन्नश्वानीकेन यवनानां प्रार्थितः । तत
उभयोः सेनयोर्महान् आसीत् संमर्दः ।

१२२ देवी । विषादं निरूपयति ।

१२० अम्हहे इति हर्षे । ततोमुखमेव मे हृदयम् । श्रोष्यामि तावद्
गुरुजनस्य कुशलाणन्तरं वसुमित्रस्य वृत्तान्तम् । अतिभारे खलु*
पुत्रकः सेनापतिना नियुक्तः ॥

१२१ यज्ञशरणम् इत्यादि । अत्र राजयज्ञो नाम अश्वमेधः । राजपु-
त्रशतपरिवृतम् राजपुत्राणां शतेन परिवेष्टितम् । तथा च श्रुतावश्व-
मेधप्रकरणे । शतेन राजपुत्रैः सह ईति ॥

१२० The MSS. अम्हहे.—B तदोहमुहं(?)
for तदोमुहं.—G om. दाव.—G in-
serts पुत्तस्स before वसुमिच्चस्स.—B
D उत्तन्तं. B C णिवुत्तो.—G अधि-
।रे खु सेणावइणो णिवुत्तो for अहिआरे
ख्खु मे पुत्तओ सेणावइणा णिउत्तो.

१२१ G पुष्य°. —B वैदिशस्थम्; E वैदि-
श्यम्. G मया दीक्षितेन.....गोप्तारं
वसुमित्रं.....सिद्धार्थो दक्षिणरोधसि. F
दुरंगः.—F विमर्दः for संमर्दः.

१२२ B G रूपयति for निरूपयति.—

१२३ राजा । कथम् ईदृशं संवृत्तम् । शेषं पुनर्वाचयति ।

ततः परान् पराजित्य वसुमित्रेण धन्विना ।

प्रसह्य ह्रियमाणो मे वाजिराजो निर्वर्तितः ॥ १५ ॥

१२४ देवी । दाणिं अस्ससादि मे हिअअं ।

१२५ राजा । लेखशेषं वाचयति । सोहम् इदानीम् अंशुमतेव सगरः
पौत्रेण प्रत्याहृताश्वो यक्ष्ये । तद् इदानीं कालहीनं विगत-
रोषचेतसा भवता वधूजनेन सह यज्ञसंदर्शनाय आगन्तव्यम्
इति ।

१२६ राजा । अनुगृहीतोस्मि ।

१२७ परिव्रा० । दिष्ट्या पुत्रविजयेन दंपती वर्धते । देवीं विलोक्य ।

भर्त्रासि वीरपत्नीनां श्लाघ्यायां स्थापिता धुरि ।

वीरसूरिति शब्दोयं तनयात् त्वाम् उपस्थितः ॥ १६ ॥

१२८ विदू० । होदि परितुष्टो म्हि जं पिदरं अणुगदो वड्डो ।

१२३ ततः परान् इत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

१२४ अनेनाश्वस्तं मम हृदयम् ॥

१२७ भर्त्रासीत्यादि । स्पष्टः ॥

१२८ भगवति परितुष्टोस्मि यत् पितरम् अनुजातो वत्सः ॥

१२३ G कथमीदृशं समरं प्रवृत्तम्.—G सं-
गृह्य क्रियमाणो मे for प्रसह्य ह्रियमाणो मे.

१२४ G इमिणा for दाणिं.—E आस्ससह.

१२५ G तदिदमकालहीनं for तद् इदानीं
कालहीनं.—G वीतरौषं.—G यज्ञदर्शं.

—We read इति here from G.

१२७ G om. देवीं विलोक्य, and reads
भर्ता for भर्त्री.

१२८ A होदी.—G भो विपरितुष्टो म्हि जं पि-
दरं अणुगदो पुत्तओ.

१२९ राजा । मौद्गल्य कलभेन खलु यूथपतिरनुकृतः ।

१३० कञ्चु० ।

नैतावता वीरविजृम्भितेन
चित्तस्य नो विस्मयम् आदधाति ।
यस्याप्रधृष्यः प्रभवस्त्वमुच्चै-
र्वह्नेरपां दग्धुरिवोरुजन्मा ॥ १७ ॥

१३१ राजा । मौद्गल्य यज्ञसेनश्यालम् उररीकृत्य मुच्यन्तां सर्वे ब-
न्धनस्थाः ।

१३२ कञ्चु० । यद् आज्ञापयति देवः ।

[इति निष्क्रान्तः ।

१३३ देवी । जअसेणे गच्छु । इरावदी-पमुहाणं अन्देउराणं पुत्तस्स
विअअ-वुत्तन्तं णिवेदेहि ।

१३४ प्रती० । तह । इति प्रस्थिता ।

१३५ देवी । एहि दाव ।

१३० नैतावतेत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

१३३ जयसेने गच्छ । इरावतीप्रमुखेभ्यः अन्तःपुरेभ्यः पुत्रस्य*
वृत्तान्तं निवेदय ॥

१३४ [तथा] ॥

१३५ एहि तावत् ॥

१२९ G assigns this speech to the
Parivrājikâ.—G om. मौद्गल्य and
खलु.

१३० G पुत्रस्य for चित्तस्य, and अग्नेः

for वह्नेः.

१३२ G तथा for the whole speech.

१३३ G गच्छु जअसेणे.—B इरावदिप्प°; C

D इरावदिप°. B D E विअयउ°.

1 The commentator probably did
not consider this as a Prākṛit
speech, but must have read it

as a stage-direction viz. तथेति प्र-
स्थिता. If so he deserves to be
followed.

१३६ प्रती० । प्रतिनिवृत्य । इअंमिह ।

१३७ देवी । जनान्तिकम् । जं मए असोअ-दोहल-णिओए पडिण्णादं
मालविआए तं च से अहिअणं च णिवेदिअ मह वअणेण
इरावदिं अणुणेहि । तुए हं सच्चादो ण परिभंसइदव्वत्ति ।

१३८ प्रती० । जं देवी आणवेदि । इति निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य । भट्टिणि
पुत्त-विअअ-णिमित्तेण परितोसेण अन्देउराणं आभलणाणं
मज्झूसमिह संवुत्ता ।

१३९ देवी । किं एथ अच्चरिअं । णं साहारणो ताणं मम अ अअं
अभ्युदओ ।

१३६ इयम् अस्मि ॥

१३७ यन्मया अशोकदोहदनियोगे मालविकायै प्रतिज्ञातं तत् *
अस्या अभिजनं च निवेद्य मे वचनेन इरावतीम् अनुनय । त्वयाहं
सत्यात् न भ्रंशयितव्येति ॥

१३८ यद् देवी आज्ञापयति । भट्टिनि पुत्रविजयनिमित्तेन परितोषेण
अन्तःपुराणाम् आभरणानाम् मज्झूपासि संवृत्ता ॥

१३९ अत्र किम् आश्चर्यम् । * साधारणोन्तःपुराणां मम चायम् अ-
भ्युदयः ॥

१३६ Our MSS. उपसृत्य. We with
G.—B इयमिह. G एसो मिह.

१३७ A B तत्तं for तं च.—G तं एवं
से अहिजणं णिवे०.—Our MSS. अभि-
अणं. A C D E F मम for मह.—G
अणुणएण for वअणेण.—G तुह अहं
for तुए हं.—G परिभंसइदव्वत्ति. D
परिभंस०.

१३८ Our MSS. तह for जं देवी आणवे-
दि which we with G.—A B C D

E F भट्टिणिपुत्तविअएण दिण्णपारितोसि-
आणं (C पारितोसिअणं) अन्तेउराणं-आ-
भलणाणं (B अवलज्जणाणं) रअणमंजूसि-
आ संवुत्तमिह. G भट्टिणि पुत्तविजएण
अविहदपरिसाणं अंदेउराणं आहरणरअण-
मंजूसिआ संवत्तमिह. We with K.

१३९ A B C D E अथ for एथ.—A
B C D E omit णं.—F अन्तेउराणं
for ताणं.—G मह for मम.

१४० प्रती० । जनान्तिकम् । इरावदी उण विण्णवेदि । सरिसं खलु
पहवन्दीए दे वअणं पुढम-संकप्पिदं ण जुज्जइ अण्णहाका-
दुति ।

१४१ देवी । भवदि तुए अणुण्णादा इच्छामि अज्ज-सुमदिणा पुढ-
म-संभाविदं अज्जउत्तस्स मालविअं पडिवादेदुं ।

१४२ परित्रा० । इदानीमपि त्वमेवास्याः प्रभवसि ।

१४३ देवी । मालविकां हस्ते गृहीत्वा । अज्जउत्तो इमं पिअ-णिवेदणाणु-
रूवं पारितोसिअं मालविअं पडिच्छुदु ।

१४४ राजा । सत्रीडं जोषम् आस्ते ।

१४५ देवी । सस्मितम् । किं अवधीरेदि मं अज्जउत्तो ।

१४० भट्टिनि इरावती * विज्ञापयति । सहशं खलु प्रभवन्त्यास्तव
वचनं प्रथमसंकल्पितं न युज्यतेन्यथाकर्तुम् इति ॥

१४१ भगवति त्वयानुज्ञाता इच्छामि आर्यसुमतिना प्रथमसंभावि-
ताम् आर्यपुत्रस्य मालविकां प्रतिपादयितुम् ॥

१४३ इमाम् आर्यपुत्रः प्रियनिवेदनात्तरूपं पारितोषिकं मालविकां
प्रतीच्छतु ॥ अत्र प्रीत्युत्पादनात् प्रसादो नाम संध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

१४५ किम् अवधीरयति माम् आर्यपुत्रः ॥

१४० A B C D E F सरिसं खलु देवी
विण्णवेदि । पुढमं संकप्पिदं अण्णहा कादुं
ण जुज्जइत्ति.—G भट्टिणि देवी विण्णवेदि ।
सरिसं खु देवीए पहवदीए पुढमं संकप्पिदं
अण्णहा कादुं ण जुज्जइत्ति.—We
with K.

१४१ G अणुमदा for अणुण्णादा.—A B
C D E F अणुमदं for अणुण्णादा and
पुढमदौ संकप्पिदं for पुढमसंभाविदं.—D

E F अ-असुमदिणा. D E F अ-अ-
उत्तस्स.

१४३ D E F अ-अ०. G इमं अ-अउत्तो,
and adds दाव after पडिच्छुदु.

१४४ G व्रीडां नाटयति.

१४५ Our MSS. तं before किं. G
omits both तं and किं. We with
K.—F अवधीरेदि=(अवधीरयसि). E
अवधीरेदि.—D E F अ-अ०.

१४६ विदू० । होदि एसो लोअ-व्ववहारो सव्वोवि णव-वरो लज्जा-
लुओ होदित्ति ।

१४७ राजा । विदूषकम् अवक्षते ।

१४८ विदू० । अह वा देवीए पणअ-विसेसं दिण्ण-देवी-सहं माल-
विअं अत्तभवं पडिग्गहीदुं इच्छुदि ।

१४९ देवी । एदाए राअ-दारिआए अभिअणेण एव्व दिण्णो देवी-
सहो । किं पुणरुत्तेण ।

१५० परित्रा० । मा मैवम् ।

१४६ भवति एष लोकव्यवहारः सर्वोपि नववरो लज्जातुरो भव-
तीति ॥

१४८ अथ वा देव्यां प्रणयविशेषं दत्तदेवीशब्दां मालविकां तत्र भ-
वान् प्रतिग्रहीतुम् इच्छति ॥

१४९ एतस्या राजदारिकाया अभिजनेनैव दत्तो देवीशब्दः । किं
पुनरुक्तेन ॥

१५० अप्याकरेत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥ अत्र लब्धार्थस्य स्थिरीकरणात्
कृतिर्नाम संध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

१४६ A B C D E F होदि एवं लोअप्प-
वादो सव्वोवि &c. होदि. G होदि एस्सो
लोअप्पवादो सव्वो णववरो लज्जादुरो होदि-
त्ति. We with K.—B लज्जालुओ.

१४७ After this G adds a short
speech by देवी । एवं विअ ।

१४८ G अह वा देवीए दिण्णदेवीसहं इमं मा-
लविअं अत्तभवं पडिगाहिदुं इच्छुदि. A
B C D E F इमं देवीए दिण्णदेवीसहं

&c., and read अरुहदि for इच्छुदि.

We with K.—A B C D E पडिग्ग-
हिदुं.

१४९ A B C D E F G जदा राजदारिआ
इअं अभिअणेण एव्व तदा दिण्णो एव्व से
(G om. एव्व से) देवीसहो । ता (om.
G) किं पुणरुत्तेण (B उणरुत्तेण). We
with K.

1 MS. लज्जालुको ?

3 MS. देव्ये.

5 MS. अपायेंसादि०.

अप्याकरसमुत्पन्ना मणिजातिरसंस्कृता ।

जातरूपेण कल्याणि न हि संयोगम् अर्हति ॥ १८ ॥

१५१ देवी । मरिसेदु भवदी । अभ्युदय-कहाए मए ण लखिदं ।

जअसेणे गच्छु दाव कोसेअ-पत्तोणं उवणेहि ।

१५२ प्रती० । जं भट्टिणी आणवेदि । इति निष्क्रम्य पत्रोर्णं गृहीत्वा प्रविश्य ।

देवि इदं तं ।

१५३ देवी । मालविकाम् अवगुण्य । दाणिं अज्जउत्तो पडिच्छुदु ।

१५४ राजा । देवि तच्छासनाद् अपत्युत्तरा वयम् ।

१५५ परिब्रा० । हन्त प्रतिगृहीता ।

१५६ विदू० । अहो देवीए अत्तहोदो अणुऊलदा ।

१५१ मृष्यतां भगवती । अभ्युदयकथायां मया न लक्षितम् । जय-
सेने गच्छ तावत् कौशेयपत्तोर्णयुगलम् उपनय ॥

१५२ यद् भट्टिनी आज्ञापयति । देवि एतत्* ॥

१५३ आर्यपुत्र इदानीं प्रतीच्छतु ॥

१५४ हन्त हर्षे । प्रतिगृहीता वशीकृता ॥ अत्र वाञ्छितावाप्तेरानन्दो
नाम संध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

१५६ [अहो देव्या अत्रभवतोनुकूलतां] ॥

१५१ A C अभ्युदय०.—F लङ्घितं and
A B C D E लङ्घितेति for ण लखिदं.
We with G K.—A B C D E F
G insert तुम् before दाव and A B
C D E F से दिदं before उवणेहि.
We with K.—B D E F कोसेअ
पत्तोणं.

१५२ Our MSS. तह for जं भट्टिणि
आणवेदि.—E omits इति.—Our

MSS. पत्रोर्णकौशेयम्. We with G.
—G inserts पुनः before प्रविश्य.
—A C D देवी इयं अग्निः, B E F इ-
अग्निः, for इदं तं. We with G.

१५३ Our MSS. अवगुण्ठनवतीं कृत्वा for
अवगुण्य.—D E F अ-अ०.

१५४ G om. देवि.

१५६ A C D देविण्. G अत्तहोदो देवीए.
—A B C अणुऊलदा.

1 MS. कथनायां.

2 The commentator probably did

not consider this speech as
genuine.

१५७ देवी । परिजनम् अवलोकयति ।

१५८ परि० । मालविकाम् उपेत्य । जेदु भट्टिणी ।

१५९ देवी । परिव्राजिकाम् अवक्षते ।

१६० परिव्रा० । नैतच्चित्रं त्वयि । तथा हि

प्रतिपक्षेणापि पतिं सेवन्ते भर्तृवत्सलाः साध्व्यः ।

अन्यसरितां शतानि हि समुद्रगाः प्रापयन्त्यब्धिम् ॥१९॥

प्रविश्य निपुणिका ।

१६१ निपु० । जेदु भट्टा । इरावदी विण्णवेदि । जं उवआरादिक्रमेण तदा भट्टिणो अवरद्धं तं भट्टिणो अणुऊलं ण मए आचरिदं । संपदं पुण्ण-मणोरहेण अहंवि भट्टिणा पसाद-मेत्तेण संभावइदव्वत्ति ।

१५८ जयतु भट्टिनी ॥ अत्र बहुमानप्राप्तेर्भाषेति संध्यङ्गम् उक्तं भवति ॥

१६० प्रतिपक्षेणेत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥

१६१ जयतु भर्ता । इरावती विज्ञापयति । यद् उपचारातिक्रमेण तदा भर्तुरपराद्धं स्वयं भर्तुः अनुकूलं न मयाचरितम् । * पूर्णमनोरथेन * भर्ता प्रसादमात्रेण संभावयितव्येति ॥

१५७ F omits this and the following speech.

१६० F omits त्वयि.—G om. तथा हि.—G भर्तृवत्सलाः.—F शतान्यपि for शतानि हि.—F G प्रापयन्त्युदधिम्.

१६१ A B C D E F omit जं before उवआरादिक्रमेण; add अहं after तदा, omit भट्टिणो before अवरद्धं; omit

also तं भट्टिणो अणुऊलं ण मए आचरिदं । and read पुण्णमणोरहो भट्टा for पुण्णमणोरहेण, and omit पसादमेत्तेण.—G जेदु भट्टा । इरावदी विण्णवेदि जं उवआरादिक्रमेण तदा अहं अवरद्धा भट्टिणो ता अणुऊलं मए आचरिदं । संपदं संपुण्णमणोरहेण भट्टिणा अहंवि पसादमेत्तेण संभावइदव्वत्ति. We with K and G.

१६२ देवी । णिउणिए अवस्सं ताए संदेसं अणुजाणिस्सदि अ-
ज्जउत्तो ।

१६३ निपु० । जं देवी आणवेदि ।

[इति निष्क्रान्ता ।

१६४ परित्रा० । देव अहम् अमुना भवत्संबन्धेन चरितार्थ माधवसेनं
सभाजयितुम् इच्छामि यदि मे तव प्रसादः ।

१६५ देवी । भवदि न जुत्तं अम्हे परिच्चइदुं ।

१६६ राजा । भगवति मदीयेषु लेखेषु तत्रभवते त्वाम् उद्दिश्य सभा-
जनाक्षराणि पातयिष्यामि ।

१६७ परित्रा० । युवयोः स्नेहेन परवान् अयं जनः ।

१६८ देवी । आणवेदु अज्जउत्तो भूओवि किं पिअं अणुचिह्वामि ।

१६२ निपुणिके अवश्यं रोषम् आर्यपुत्रो हास्यति ॥

१६३ अनुगृहीतास्मि ॥

१६५ भगवति न युक्तम् अस्मान् परित्यक्तुम् ॥

१६८ आज्ञापयतु आर्यपुत्रः, किं ते भूयोपि प्रियम् अनुतिष्ठामि ॥

१६२ A B C D E F णिउणिए अवस्सं
ताए संदेसं (F ताए सेविदुं) अणुजाणिस्सदि
अज्जउत्तो (F जाणिस्सिदि अ० अउत्तो).
—G णिउणिए अवस्सं दे संदेसं अ-अउ-
त्तो जाणिस्सिदि.

१६३ G अणुगहीदमिह for जं देवी आणवेदि.

१६४ G om. देव.—B चरितार्थमा०.—A
B C D E मायि for मे which we
with F G.

१६५ A B C D E F अवसिद(अवसीद
B)कज्जाए भवदीए अम्हे परिच्चइदुं न

जुत्तं. G too has अवसिदकज्जाए be-
fore भवदी, for which it reads
भवदीए. In fact G reads: अव-
सिदकज्जाए भवदीए न जुत्तं अम्हे प-
रिच्चइदुं. We with K,

१६६ G यदि मे तव प्रसादः मदीयेष्वेव लेखेषु
तत्रभवतस्त्वामुद्दिश्य सभाजनाक्षराणि पात-
यिष्यामि.

१६७ G स्नेहात् for स्नेहेन.

१६८ D E F अ-अ०.—B भूओवि.—G
भूओ for भूओवि.

1 The MS. clearly reads शेषमार्यपुत्रो
ज्ञास्यति । but there can be little
doubt the reading must have

originally been रोषमार्यपुत्रो हास्यति,
and I emend accordingly.

१६९ राजा । किम् अतः परम् । तथापि भवतु एवं तावत् ।

त्वं मे प्रसादसुमुखी भव चण्डि नित्यम्

एतावदेव मृगये प्रतिपक्षहेतोः ।

आशास्यम् ईतिविगमप्रभृति प्रजानां

संपत्स्यते न खलु गोप्तरि नाग्निमित्रे ॥ २० ॥

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

॥ इति पञ्चमोङ्कः ॥

॥ इति कालिदासविरचितं मालविकाग्निमित्रं नाम नाटकं समाप्तम् ॥

१६९ त्वं मे प्रसादेत्यादि । हे देवि* त्वं मे मम नित्यं सर्वदा प्रसाद-
सुमुखी प्रसादेन प्रसन्नतया शोभनं मुखं यस्यास्तथोक्ता भव भूयाः ।
एतावदेव इदमेव हृदये मनसि प्रतिपादनीयम् अपेक्षणीयम् ॥ इतः
परं भरतवाक्यम् । प्रजानां जनानाम् अभ्यधिगमात् प्राप्तेः । परिग्र-
हाद् इत्यर्थः । तस्मात् प्रभृति आरभ्य अग्निमित्रेस्मिन्नाथे गोप्तरि
रक्षके सति तासां प्रजानाम् आशास्यम् अपेक्ष्यवस्तु न संपद्यत इति
न न संभवतीति न । संभवत्येवेत्यर्थः ॥ अनेन आशंसनरूपेण शुभशं-
सनेन प्रशस्तिर्नाम संध्यङ्गम् उक्तं भवति । यथोक्तम् । प्रशस्तिः शुभ-
शंसनम् इति ॥ सत्यत्र नाटकान्ते भरतेन सर्वकालसाधारण्येनाशंसा-
वचने कर्तव्ये अत्र प्रजानाम् आशास्यसिद्धिं प्रति गोप्तरग्निमित्रस्य
कथनं तत्कालराजोपलक्षणम् इति मन्तव्यम् ॥

॥ पञ्चमोङ्कः ॥

इति काट्यवेमभूपविरचितं कुमारगिरिराजीयं मालविकाग्निमित्रव्याख्यानं समाप्तम् ॥

१६९ G किमतः परं प्रियमस्तु । तथापि भव-

त्वेतावद्भरतवाक्यम्.

G रवये for मृगये.

Our MSS. आशास्यमित्यधिगम^०;

G आशास्यमभ्यधिगमप्रभृति प्रजानां संप-

द्यते न. We with Tullberg.

G ends thus: कालिदासकृतौ माल-
विकाग्निमित्रं नाम नाटकं संपूर्णं ॥ श्रीराम-
भद्रगुरुचरणारविदाभ्यो नमो नमः ॥

NOTES.

ACT I.

- १ एकैश्वर्ये स्थितोपि. The opposition shown by अपि between this epithet and प्रणतबहुफले is merely verbal, the figure being an instance of what is called शब्दविरोध. एक, opposed to बहु in the other epithet, is used in a double sense, *viz.*, that of 'supreme' and 'one.'—अष्टाभिः. Cf. the introductory stanza of the *S'ākuntala*.—सन्मार्गालोकनाय, 'to see the good paths' (of morality, religion &c.), *i. e.*, *that we may see &c.* In *mārga* lurks an allusion to a class of dramas to which the present play is to be referred. See the remarks of Kāṭayavema on the passage and the authority quoted by him. In connection with this sense, however, the commentator's reading वः for our नः would be preferable, especially as it is supported by two good MSS.
- २ मारिष. By this name the Sūtradhāra usually addresses his assistant (परिपार्श्वकः), who in his turn uses भव as a term of respect in addressing his master.
- ४ वसन्तोत्सवे. The Vasanta Festival comes annually on the first day of the dark or second half of the month of Phālguna, *i. e.*, on the first day of Spring, to welcome the advent of which was the original object of the festival. This holiday, now so much abused by the vulgar classes in the form of the *holi* obscenities, appears to have been more soberly enjoyed in olden times. The observances enjoined for the Vasantotsava day are: 1, That a man shall touch a Mahār, and shall then bathe, to secure freedom from all sin, from sorrows and diseases. 2, That he shall worship the *holi* spot, to secure the destruction of all pain, with this mantra: वन्दितासि सुरेन्द्रेण ब्रह्मणा शंकरेण च । अतस्त्वं पाहि नो देवि भूते भूतिप्रदा भव. 3, That he shall eat the blossom of the mango-tree mixed with sandal-wood, to secure the highest happiness, with this mantra: चूतमग्न्यं वसन्तस्य माकन्द कुसुमं तव । सचन्दनं पिबाम्यद्य सर्वकामार्थसिद्धये. See *Nirṇayasindhu*,

under 'Vasantotsava.' During the *holi* festival dramatic representations of all sorts are still very common. See also the opening of the first Act of *Ratnâvalî*.

The unutterable obscenities of the *holi*, the modern representative of the Vasantotsava, absurd as they look, appear to admit of an interesting explanation when we remember that the burning of the *holi* is the mythological burning of the body of Kâma, and the loud lamentations represent the cries of Kâma's beautiful widow Rati, and the obscene words are exclamations of despair of Rati uttered to ask herself "what is the use now of my youth and beauty?"

९ भास &c. Bhâsa and Saumilla were two ancient dramatic writers, but nothing is known about them or the works they composed. None of our MSS. read धावक in place of भास.

१० धीरदा, 'whence this seriousness?', 'whence this gravity?', 'what are you contemplating so deeply?' The word signifies a grave mood of the mind in which the person is so serious, that he fails to mark what passes around or beside him. Cf. I. १९६; also *Vikramorvas'îya*. II. १७६.

११ सप्प-मुदा-सणाहं अङ्गुलीअञ्जं, 'a ring on the seal of which a snake's figure is inscribed.' This ring is not introduced idly here. It plays an important part in the sequel. See IV. ६२, ६३, ८४.—उवाचस्मे, *viz.*, 'समीधेवि अदिक्कमन्ती इदो दिट्ठि ण देसि.'

१२ कहिं. This is merely the locative कस्मिन्, used to signify 'rest where' analogously to the ablative कस्मात् or कुतः, which shows 'motion whence.' The form कहिं, like many others belonging to pure Sanskrit and the Prâkrit, is still preserved in the Konkani dialect, spoken about Mâlvan, in the word खई or खै, 'where.'

१४ देवीए एव्व &c. The force of एव्व is, that as Kaumudikâ was executing an order of Dhârini, so was Bakulâvalikâ also.

१५ ईदिस, referring to her studies in music and dancing.—दिट्ठा किल सा भट्ठिणा, 'she was seen, they say, by the King.' किल='they say,' 'I hear,' 'it is said.' This is what is meant by the usual explanation of the word, किलेसैतिह्ये.

१६ सो जगो, referring to Mālavikā.

२० उवआरणन्दरं, 'after compliments', 'after the Queen had received the King.'

२२ अपुन्वा, 'new,' 'one I have not seen before.'

२३ पदं करेदि, 'enters as a matter of course,' 'takes place naturally.'

२४ अणुवन्धिदुं, 'to press,' 'to importune.' Cf. *Raghuvamśa* V. 21.

जाव ग कहेदि. Dhārinī was, even before the King had seen Mālavikā in the picture, afraid of her beauty and charms. This explains सविसेसं in I. २६.—वसुलक्ष्मी. Vasulakshmi was the younger sister of Dhārinī.

२७ अणुचिद्दु अप्पणो णिओअं, *i. e.*, 'you may go now.'

२९ गणदासः । प्रविश्य । The MSS. read प्रविश्य गणदासः in this place and similarly in almost every other place subsequently throughout the play, where the stage-direction, प्रविश्य So-and-So, occurs. But I have in all cases inverted the order, and given the name of the character first for the sake of uniformity.

न पुनरस्माकं तु. With the use here of the two adversative particles, cf. *S'ākamtala*. Act VII., 'किंतु अङ्कुरा-संबन्धेण उण इमस्स वालअस्स जणणो इध ड्जेव देव-गुरुणो तवो-वणे पसूदा,' p. 176, l. 14, Calc. Ed. 1860. See also *Vikramorvas'īyam* IV. ९४, तथापि न पुनरस्ति विश्वासः.

कान्तं क्रतुं चाक्षुष्म् &c. That is, it gratifies the gods as much as a sacrifice does; it is, in fact as good as a sacrifice minus slaughter, and better to behold. The epithets कान्त and चाक्षुष्, 'lovely and agreeable for the eye to see,' doubtless are intended to imply that the *kratu* proper was neither *kānta*, nor *chākshusha*, and refer us to a time when animal sacrifice had come to be regarded with disfavour, as being horrid and disagreeable to the eye; a time, that is to say, when Buddhistic ideas of the vedic sacrifice predominated.

रुद्रेणेदमुमाकृतव्यतिकरे &c. The duality in unity of S'iva and his wife Pārvatī is represented as having but two sides between them, the left side of S'iva being the same as the person of Pārvatī, and *vice versa*, that is, S'iva and Pārvatī are one individual, the left

portion of whose body is female (representing the goddess), and the right one male (representing the god.) And as S'iva is fond of music and dancing, he is represented as dancing and singing with his consort thus united with him.

त्रैगुण्योद्धवं लोकचरितम्, 'the life of man with all its vices, virtues, motives, feelings, passions, aspirations and actions of all kinds.' त्रैगुण्य° refers to the division of all human action, thought and speech into सत्त्विक, राजस, and तामस.

बहुधा. Construe with भिन्नरुचेः.

३३ विभाव्यताम्. 'Let (the Queen) be assured,' i. e., assure her.

प्रत्युपदिशतीव, 'appears to teach me in return.'

३४ आत्मगतम् । अदिक्रमन्ति विञ्ज &c. The आत्मगतम् shows that Bakulâvalikâ does not wish Irâvatî to notice her speaking with Gaṇadâsa about her friend Mâlavikâ whose likeness the King had already seen.

३५ मन्दाङ्गी-दीरे. Mandâkinî is a name that usually signifies 'the river of the air or heaven' (the Ganges or a feeder of it before it reaches the plains?); but it is also the name of an actual river flowing, according to the *Vâyu Purâna*, from the Riksha mountain. (See *Vishnu Purâna*, P. 184. n. 70.) There is no doubt that the Mandâkinî of the present passage is a river of the Deccan. And further, it is probable that it may here stand for the *Narmadâ*, in conformity with a practice, still very common all over India, of designating any sacred river by the most sacred river-name, as Gangâ, &c. The apparent difficulty, however, would disappear by our reading with G, गम्मादा-[कूले] for मन्दाङ्गी-[दीरे].

३६ गुणान्तरं व्रजति, 'is multiplied'; *lit.*, 'attains to another fold,' i. e., becomes manifold. The other sense intended to be borne is that of 'other quality,' 'higher quality.'

जलमिव समुद्रशुक्लौ, referring to the notion that drops of rain fallen under the auspices of the asterism or star *Arcturus* into the sea-shells produce pearls.

४० जाव. This is used in the sense of दाव, 'first of all,' 'before I do anything else'.

से. Refer to निवेदणेण as an objective genitive or to उच्छाहं as possessive. Correctly the form ought to be ताए or ताअ, as से is masculine. But other instances of masculine pronominal forms used for the corresponding feminine ones occur in the plays. Conf. II. ९, and III. ८ below.

४१ लब्धक्षणः, 'who have obtained recess.' In क्षण the Marāṭhī reader will doubtless recognise his own word क्षण, a festival. For one of the secondary senses of क्षण is 'leisure,' 'vacation.' See note *infra* on II. ६२.

४२ किं प्रतिपद्यते वैदर्भः, 'what does the Vaidarbha say in reply?'

४३ पूज्येन. A term of respect applied to the person addressed, who is King Agnimitra in the present passage.

भवतः, to be construed with पितृव्यपुत्रः and not कुमारः.—प्रतिश्रुतसंबन्धः, 'who had promised to become my relation.'

मदपेक्षया, 'having regard to me,' *i. e.*, 'if you do not wish to incur my displeasure.'—सकलत्रसौदर्यः, 'together with his wife and sister.'

तन्न वो विदितं यत्तुल्याभिजनेषु भूमेरिव राज्ञां प्रवृत्तिः, 'do you not then know that the conduct of kings towards kings who belong to the same family should be like that of the earth?' *i. e.*, one of perfect impartiality.

अथावश्यमेव माधवसेनः पूज्येन मोचयितव्यः, 'now if your majesty wishes that Mādhavasena should be caused to be set at liberty without fail.' मोचयितव्यः is causal of मुच. The causal मोचयितव्यः has पूज्येन (scil. अग्निमित्रेण) as the causal agent and the writer or king of the Vidarbhas as the nominative (वैदर्भेण) of the simple मोक्तव्यः which is involved in मोचयितव्यः.

मौर्यसचिवं मम इयारम्. This is the name, according to the commentator, of the brother-in-law of the King of the Vidarbhas. If that is not correct and he was the minister of the Maurya King of Pāṭaliputra, it seems probable that he was imprisoned by Agnimitra to prevent him from exciting the people to rebel against his (Agnimitra's) father, Pushpamitra, who had murdered the last of the Mauryas, Brihadratha, and usurped his throne in his son's

favour. The imprisonment of Mâdhavasena, the intended brother-in-law of Agnimitra, by his cousin the King of the Vidarbhas, was only a retaliation for his brother-in-law's imprisonment by Agnimitra.

- ४९ अनात्मज्ञः, 'foolish,' 'silly.' Cf. *S'akuntala* Act VI., 'प्रविश्य सक्रोधम् । मा तावदान्मज्ञे ! देवेन प्रतिषिद्धेऽपि मधूस्सवे चूतकलिकाभङ्गमारभसे.'

यातव्यपक्षे &c. The following is the natural order of the sentence :
तत् यातव्यपक्षे स्थितस्य [वैदर्भस्य] उन्मूलनाय पूर्वसंकल्पितं वीरसेनप्रमुखं दण्डचक्र-
माज्ञापय. यातव्यपक्षे स्थितः means 'standing under the category of those
that make themselves liable to be attacked,' by provocation &c.

- ५० तन्त्रकारवचनम्, viz., that quoted, or supposed to be quoted, by the minister in stanza 8. The *Tantras* do not usually teach politics, but they enjoin practices and ceremonies connected with the worship of S'akti. See Wilson's *Essays on the Religion of the Hindoos*, Vol. 1., pp. 247-250. It is better, however, to understand तन्त्रकार-
वचनम् in the present passage generally in the sense of शास्त्रकारवचनम्, or सिद्धान्तकारवचनम्, the siddhânta being that quoted by the minister in the verse.

- ५१ तथा. This word ought properly speaking to be यद् आज्ञापयति देवः. तथा is in the MSS. a part of the stage-direction तथेति निष्क्रान्तः which belongs to the narrative part of the drama. In dramatic language तथा would be too curt for any character. Accordingly though in conformity with the MSS. we give तथा, we ought to understand that it must be changed to some such language as that given above. The same remark applies to similar Prākṛit passages also, so a तद् ought to be understood to stand for जं देवो or देवी or भगवदी (as the case may be) आणवेदि &c.

- ५२ अयम् अपरः. The first being the minister who discussed the affairs of the Vidarbha King with him just before.

- ५० एवम् विभ. What Vidūshaka whispers in the ear of the King is a great deal more than the words एवम् विभ which alone he utters audibly though कर्णे. The audience is to infer that he has told him something which he emphasizes by the words एवम् विभ.

६१ प्रमुः, predicated of सहायवानेव.

६२ व्यक्तिः. Cf. *Raghuvamśa*, I. 10.

६३ त्वन्नीतिपादपस्य. The *nīti* or intrigue here referred to is the creating of a dispute between the two teachers of music as to their comparative merits, resulting in an actual exhibition of their powers of teaching by a dramatic representation, which gave the King an opportunity of seeing *Mālavikā*. *Vidūshaka* had also given the *Parivrājikā* her cue. This is the *nīti* which he whispered in the King's ears in I. ६०.

६९ पुरुषाधिकारम् इदं ज्योतिः, equivalent to एतत्पुरुषाधिकारं ज्योतिः=एष पुरुषः अधिकारः अधिकरणं स्थानं यस्य तत्. None of our MSS. give the apparently easier reading 'पुरुषाकारं ज्योतिः,' as found in Tullberg's edition. On the contrary, cf. the following, as read by MS. G: 'महत् खलु पुरुषाधिकरणमिदं ज्योतिः.'

७२ तावत्, 'at once.' *Lit.*, 'first of all,' 'before anything else.'

७४ शिष्यापदेशकाले, 'at this time of the day, when you ought to be teaching your respective pupils.'

७९ तीर्थत्, 'गुरोः,' 'from my preceptor.' तीर्थ is another name for 'guru,' because he is 'one to whom honour is due.' It is not, I think, a proper name here, as Prof. Weber supposes.

दत्तप्रयोगोस्मि, 'I have given lessons in the art of theatrical representation,' i.e., I am an experienced teacher of the art. प्रयोग has here the same sense as क्रिया in Act I., stanza 16, or rather of प्रयोगकर्मशिक्षण.

७७ सोहम्, 'That I,' i.e., and yet I, &c.

७८ अत्रभवतः किल. This is said of Ganadāsa, who used the simile to disparage his rival. The particle किल shows that Haradatta is quoting the substance of what Ganadāsa had said about him (Haradatta). The इति in अस्तीति refers to the परिवाद in the first part of the speech.

अत्रभवान्, refers to the king.

विशेषज्ञः प्राक्षिकश्च, 'both judge and examiner.'

७९ समर्थं पडिष्णादं, 'well proposed,' 'a good challenge that.' समर्थं is reasonably.

८० प्रथमः कल्पः, 'that is the best course to follow.' Cf. *S'ākuntala*: 'पु-
दमो कप्यो' Act IV., p. 75, l. 8; and 'प्रथमः कल्पः' Act V., p. 114, l. 2;
and Act VII., p. 169, l. 11; Calc. Ed. 1860.

८१ तिष्ठतु तावत्, 'Let it be (*lit.*, stand) a little while,' i. e., 'wait a moment.'

मन्यते for मन्येत, as very often : 'considers,' 'is sure to consider.'

We must remember that Gaṇadāsa was patronized by Dhârîṇî and Haradatta by the King, the former having a pupil given him by the Queen and the latter by the King. The King says that it will be regular to decide the question in the presence of Dhârîṇî because he (the King) was interested in Haradatta and Dhârîṇî was interested in Gaṇadāsa; and that the Queen should be accompanied by Kaus'ikî because she is learned and will help the Queen in hearing the arguments and deciding on them. The real purpose for which the King desires Kaus'ikî to be present is that she may help him by so giving her opinion as to show that it is necessary for Gaṇadāsa and Haradatta to produce their pupils for examination; so that Mâlavikâ might come before the King. Of course Kaus'ikî is in the secret of the King through his friend Vidûshaka.

८२ अमुं प्रस्तावं निवेद्य, 'mentioning this matter under consideration.' प्रस्तावं is उपस्थितं वस्तु. प्रस्तु is 'to put forth.' Cf. *infra*, III. ११६. Also *Ratnâvalî*, Act IV., 'भद्र प्रस्तुयतां बहुविधम् इन्द्रजालम्' p. 55, l. 10, Calc. Ed. Sam. 1921.

८३ स्वपक्षावसाद°. The party or पक्ष intended is गणदास and his pupil Mâlavikâ. They are स्वपक्ष because Dhârîṇî is interested in both and not in Haradatta or his pupil, whoever that was.

८४ से. This refers to the प्रतिद्वन्द्वी mentioned in the previous speech.

८५ राज्ञीशब्दभाजनम्, agreeing with आत्मानम्, which is always masculine singular, whatever the gender and number of the noun it refers to.

भानोः परिग्रहाद् अनलः. It is easy to see that this alludes to the supposed interest of the King in the cause of Haradatta, and the words चन्द्रोपि निज्ञापरिगृहीतः to the Queen's interest in the success of

Gaṇadāsa.—निशापरिगृहीतः has reference to the fact that the moon does not shine in the day.

९० पीठमर्दिअम्. पीठमर्द means one who assists the Nāyaka or lover, to obtain his mistress. And accordingly पीठमर्दिक्का means a woman who assists the Nāyikā, or the mistress, in her endeavours to gain her lover. The *Pratāparudra* says, तत्सहायाः (=नायकस्य सहायाः) पीठमर्दिविच्छेदविदूषकाः नायिकानुकूलने. And it defines पीठमर्द as being किञ्चिदूनः, 'somewhat short of stature.' See *Pratāparudra*, Nāyaka-Prakaraṇa, 40. In the present instance, also, the term पीठमर्दिक्का, as applied to the female ascetic, has the same sense that the *Pratāparudra* attaches to it. Having been previously taught by Vidūshaka what part she was to play in deciding the case of the two professors of music and dancing, the Parivrājikā is sent for by the King (I. ८७.) She tells the Queen Dhārīṇī, when questioned by her, that Gaṇadāsa may safely venture on a competition with his rival (अलं स्वपक्षावसादश्ङ्क्या &c., I. ८७.) Further, she declares that it will be no sufficient criterion to examine the teachers orally, but that they must be judged by the performances of their respective pupils also (प्रयोगप्रधानं हि नाट्यशास्त्रम्. किमत्र वाग्व्यवहारेण &c., I. १०२. and शिष्टा क्रिया &c., I. ११२.) Again when the Queen says the teachers might make their pupils perform before the Parivrājikā alone, the latter replies that it would be unjust to make the decision of the case dependent upon a single individual's judgment (नैतन्न्याय्यम् &c., I. १२६.) Having thus prevailed upon the Queen that she should allow Gaṇadāsa to prove his abilities by making Mālavikā, his pupil, perform before an assembly where the King should be present, she orders, taking as good care to avoid suspicion as an interested party could, that the teachers should bring forward their pupils unencumbered by their stage-dresses (निर्णयधिकारे ब्रवीमि &c., I. १७७,) thus contriving that the King should see Mālavikā in a state that would impress him most favourably. Further the Parivrājikā, to avoid any mischance, decides, doubtless somewhat partially, that so far as knowledge was concerned the teachers being equally old—though this was the very matter in dispute—Gaṇa-

dāsa deserved precedence on the ground of his seniority by years (ननु समानेपि ज्ञानवृद्धभावे &c., II. २), and gives him the opportunity of presenting Mālavikā first. And lastly the ascetic, being questioned as to what she thought of the performance of Mālavikā, pronounces it to be a complete success (अद्वैरन्तर्निहितवचनैः &c., II. २९.) Having thus far contributed to the development of the King's passion for Mālavikā, she subsequently comes to the assistance of the girl by informing Vidūshaka of the consignment to a dark room of Mālavikā and her friend Bakulāvalikā, and thus causing them to be liberated. It is on account of these her services to Mālavikā that the ascetic Kaus'iki is called पीठमर्दिका.

११ मङ्गलकङ्कता, 'decorated with such dress and ornaments as she must wear as the wife of a living husband.' Cf. *Vikramorvas'itya*, Act III., ७७ 'सितांशुका मङ्गलमात्रभूषणा.'—अध्यात्मविग्रया, *i. e.*, by the *Upanishads*, which abound in disquisitions on the nature &c. of the soul; *i. e.*, 'like stern Simplicity accompanied by Wisdom.'

१४ धारिणीभूतधारिण्योः, 'of Dhârinī the Queen, and of the earth, the supporter of the creation,' 'be thou the lord of Dhârinī and the Earth only.' The epithets महासारप्रसवा and सदृशक्षमा are intended to flatter the Queen, and the blessing that the king may have none but Dhârinī and the Earth for his consorts is doubtless meant to remove from Dhârinī's mind the remotest suspicion that she (the Parivrājikā) was or was going to be an abettor of the king's intrigue.

१०० परिच्छेत्तुम्, 'to measure our merit and demerit,' 'to judge of our merits and defects respectively.'

१०२ ज्ञान्यवहारेण. Cf. above, I. ८१.

१०६ मन्तुम् अर्हसि &c., 'I pray you not to think that I may be beaten in the art of acting.' Gapadāsa means that the Queen should not fear that if allowed to accept the challenge of Haradatta he would be beaten by his rival.

१०६ उरभ-संवादम्, 'a conflict or fight of the rams.'

वेअण-दाणेण. वेअण is both salary paid to such dependents as Gana-dâsa and Haradatta (वेतन) and fodder served to cattle (वैरण). The word वेतन is properly believed to be derived from वर्तन which word also seems to be the origin of the Marâthî term वैरण or वेरण, fodder. If this latter conjecture is correct, वेअण must be supposed to be used as meaning salary and fodder.

१०९ उभयोः स्वाङ्गसौष्टवाभिनयम्, *i. e.*, उभयकर्तृकम् &c., exhibited by the teachers themselves in their own persons. On अङ्गसौष्टव see the verses quoted by Kâṭayavema on II. ८.

१११ अतः किम् आभ्यां प्रत्यायितव्यम्, 'what further have these [teachers] to satisfy us about?' This question as well as that contained in I. १०९ is intended to show outwardly that the King is desirous of cutting the teachers' dispute short without any further test, what the Parivrâjikâ has seen of their acting being taken as sufficient exhibition of their art. In reality, of course, the King only pretends to be indifferent and makes the Parivrâjikâ say what is necessary to judge between the two disputants.

११२ शिष्टा क्रिया कस्यचिद् आत्मसंस्था, 'of some the acting is excellent in their own persons,' *i. e.*, some excel as actors when they act personally, but they cannot teach others how to act well. Construe एव with सः.

धुरि प्रतिष्ठापयितव्यः, *lit.* 'deserves to be yoked.' शिक्षकाणां, *scil.* मध्ये. The figure is, that as the most powerful bull (पुंगवः) is chosen from a herd of bulls to be put to the yoke, *i. e.*, chosen for the place of honour, so such a teacher should be put in front of or given the first place among all teachers.

११३ पिण्डिद्धो, *i. e.*, गर्भितार्थः, 'the essence of her meaning.'

११६ Dhârîṇî tries to put obstacles in the way of an exhibition.

११८ अद्रव्यपरिग्रहः. One of our MSS., E, has on its margin: सूक्ष्मबुद्धिः शिष्यो द्रव्यम् । तद्विज्ञो जडबुद्धिरद्रव्यम्.—बुद्धिलाघवम्, 'quickness of intelligence,' 'superior talent.' बुद्धिलाघवं may be contrasted with बुद्धिजाल्प्यं, 'heaviness or dullness of intelligence,' 'stupidity.'

११९ In the first edition we read with Tullberg: कहं दाणिं । गणदासं विलोक्य ।

जनान्तिकम् । अलं एअस्स अज्जउत्तस्स उल्लुह-कालणं मणोरहं पूरिअ । विरम गिरि-
 थआदो आरम्भादो । G reads :—जनान्तिकम् । गणदासं विलोक्य । कहं दाणिं ।
 अलं अज्जउत्तस्स उल्लुह-कालणं मणोरहं पूरिअ । प्रकाशम् । विरम गिरिथआदो
 आरम्भादो. We have reverted to the reading of our MSS., which is
 doubtless the true reading. The existence as well as the position
 of the direction प्रकाशम् is of vital importance to the proper under-
 standing of the passage, and its connection with what follows.
 The absence of प्रकाशम् would make it impossible to explain how
 Vidûshaka comes to hear what the Queen whispers to Gaṇadâsa.
 Nor are the words 'कहं दाणिं । अलं अज्जउत्तस्स उल्लुह-कालणं मणोरहं पूरिअ,'
 embodying a suspicion of Dhârîṇî as to the King's motives, in-
 tended to be heard by the latter. It is also evident that कहं दाणिं
 forms part of the whisper, and ought to follow the stage-direction
 जनान्तिकम् । गणदासं विलोक्य ।

गिरिथआदो आरम्भादो, 'from useless trouble.' Dhârîṇî means that
 it is useless for Gaṇadâsa to put his abilities and powers to the test
 of an examination because Gaṇadâsa has nothing to gain by even
 a favourable decision should such be arrived at, he being already
 employed by the Queen and his talents not being called in question
 by her or by the King.

- १२० सरस्तइ-उवाअण-मोदआई. The 'modaka,' a dishful of which is offered
 as a present to the goddess Sarasvatî, and which is in reality given
 to the teacher, the minister of the goddess, is a round ball of a
 slightly conical shape at the top, made of rice or wheat-flour
 stuffed with sugar, thin slices of the kernel of the cocoanut, to-
 gether with spices, and then either boiled over steam, or fried in
 clarified butter. Such presents are made not only when the
 ceremony of giving the first lessons in an art is performed, but on
 many subsequent occasions when the goddess may be worshipped.

१२१ परेण. Supply कृताम्.

- १२२ अइरोवणीदा, 'but lately made over to the preceptor for instruction.'
 उपनयनम् is *lit.*, 'bringing up to [the tutor],' 'initiation,' the be-
 ginning of a course of study. All our MSS. except F, corroborated

as they are by MS. G, assign this speech to the Queen (देवी). Attributed to Vidūshaka it must be taken to be ironical.

१२३ अत एव, i. e., in order the more creditably to show my skill in teaching.—On निर्वन्धः, see *S'ākuntala*, Act III., 'सहि अदो उज्ज्वलिन्धो' &c., p. 52, l. 13, Calc. Ed. 1860.

१२६ The stage-direction आत्मगतम् is supported by neither our MSS. nor by G, which all read जनान्तिकम् instead. To whom is the speech addressed? Though intended to apply to the Parivrājikā, it certainly cannot be intended to be heard by her. If it were, the Parivrājikā would not only not have required the King to point out to her (I. १२७) how the Queen was looking jealous of which fact she is ignorant until the King calls her attention to it, but her remarks in I. १२८, would in that case have been different. Again such a coarse rebuke as that contained in I. १२६ could not be addressed to so respected a person as the Parivrājikā. A speech that is delivered जनान्तिकम् must be heard by one person on the stage (see the commentary on II. १.) Dhârīṇī has no maids with her to one of whom she might be supposed to speak, though about the Parivrājikā. I have, therefore, taken the liberty to alter the stage-direction from जनान्तिकम् to आत्मगतम्.

१२८ प्रभवन्त्योपि, 'even when governing,' 'even when allowed to domineer over their husbands.' The Parivrājikā does not mean that Dhârīṇī is not such a प्रभवन्ती, but that she should not abuse her privilege to such an extent as to be offended without cause.

१३० क्रियासंक्रान्तिम्, 'my ability to pass over to my pupil my skill in representation.'

आसनाद् उच्छिष्टति. Quite characteristic of the irascibility of the character of a priest.

१३१ अड्जो, said of Gaṇadāsa.

१३४ किमपि देव्या मनसि वर्तते. This is inferred by the Parivrājikā not from anything that she was spoken to by Dhârīṇī, but from the fact of the latter's jealously turning round in I. १२६.

१३६ पदविस्सं &c., 'I shall be still mistress of my attendant.' That is,

‘propose freely anything you like : ‘if it be in any way objectionable, I would still be able to check it, as Mālavikā is my servant.’

१२६ मम चेति ब्रूहि. A fine stroke of gallantry.

१२८ चलितम्. This is a kind of dance in which the dancer, while acting the part of another, gives expression thereby to her own sentiments. See the commentary on I. ९.

१४० दुत्रेति वग्मा, ‘both parties,’ each teacher with his respective pupil.

१४२ देवीम् अवलोकयति. The object of this was to ascertain Dhārīṇī’s real wishes, as she had told him in private (I. ११९) to desist from assisting unconsciously the King in the intrigue.

१४३ Translate : ‘I am not hostile to your success, Gaṇadāsa,’ *i. e.*, Go, I wish you all success, Gaṇadāsa, *i. e.*, as I do not wish you to be at a disadvantage I now freely consent to the exhibition.

१४७ निर्णयाधिकारे ब्रवीमि. This is said to avoid being misunderstood by the suspicious Queen.

सर्वाङ्ग &c. ‘Let your pupils appear without heavy stage dresses, to enable us to discern more clearly the graceful position and motions of their limbs.’

१४९ Here the Queen confesses openly her suspicion that the King has cleverly managed to bring about the quarrel between the two teachers, but does not yet clearly indicate that it was for the purpose of obtaining a sight of Mālavikā.

१९० परस्परयज्ञःपुरोभागाः. This is equivalent to परस्परस्य यज्ञसि (=यज्ञोविषये) पुरोभागो येषां तैः, *i. e.*, परस्परस्य यज्ञसि पुरोभागिनः, ‘not brooking the renown of each other,’ or ‘jealous of each other’s fame.’

१९३ देवि &c., ‘Let us assemble.’

१९६ भो &c., ‘I say, do not be impatient, put on a grave mood and walk slowly ; lest the Queen Dhārīṇī should find (or let not the Queen find) you inconsistent with yourself,’ *i. e.*, lest she should discover, by your impatience to go to the Sangītasālā, that the innocence you have claimed with regard to the origin of the dispute and the indifference you have shown as to the result of the contest of the

two masters of dancing and music was merely assumed, and that an intrigue lay at the bottom of the affair.* But adopting this interpretation, we must read, with MSS. A B D E, 'तुम' in the passage as object to विसंवादइस्सदि. Another interpretation, however, is possible, and supported by one or two parallel passages from Kâlidâsa himself. It is this: 'walk slowly, lest the Queen Dhârîṇī should cause you to be disappointed;' i. e., 'having unwillingly given permission to Gaṇadâsa to bring Mâlavikâ before the King, she may yet withdraw her permission, seeing that you are so impatient to go to the music saloon as if you were interested in the matter of the examination.' In this case we must supply गणदासेन as the direct agent of the disappointment (विसंवाद). विसंवादइस्सदि is the causal of विसंवद्, to fail in fulfilling one's promise: *fidem fallere*, to promise and then not to do the thing promised. Cf. *S'âkuntala*, Act VI. 'रमणीओ खलु अवही विहिणा विसंवदिदो' scil. रण्णा (p. 143, l. 11, Calc. Ed. 1860.) Also *Vikramorvas'îya*, Act II. १०६, 'किं दाणिं तच्चभेदी उव्वसी भवदो मणोरहाणं कुसुमं दंसिअ फले विसंवदिदि.' On the use of मा with the future, cf. *S'âkuntala*, p. 39, l. 14; p. 67, l. 5; p. 92, l. 10, Calc. Ed. 1860.

१९७ स्वमनोरथस्येव शब्दः, 'as the sound of my desire that is going to be fulfilled.' In मनोरथ lurks a little pun, as the word literally means 'the chariot of (i. e. consisting of) the mind,' and as thus only can मनोरथ have a sound.

* Ms. G. reads 'विसंवारइस्सदि' but that reading may have arisen from writing र for द, as the two letters are so similar to each other in Telugu, especially in the Manuscripts: (४ and ८).

ACT II.

१ MS. B has the following note in its margin on the opening of this Act :—

एष उत्तराङ्कस्य पूर्वाङ्कानुसंगतत्वाद् अङ्कावतारः प्रवेशकविष्कम्भकादिशून्यः । प्रथमाङ्के विदू^० । तेण हीत्यारभ्य अह वा मिअङ्ग-सदो ज्जेव्व उट्ठावइस्सदीयुपक्रमे मृदङ्गशब्दश्रवणानन्तरं सर्वाण्येव पात्राणि प्रथमाङ्कप्रक्रान्तानि । पात्रसंक्रान्तदर्शनं द्वितीयाङ्कादावारम्भः । अङ्कावतारलक्षणं प्रतापरुद्रे ।

यत्र स्याद् उत्तराङ्कार्थः पूर्वाङ्कार्थानुसंगतः ।

असूचिताङ्कपात्रं तद् अङ्कावतरणं मतम् ॥

३ तेन हि, 'well then,' 'if so.' तेन हि corresponds here exactly with the Marāṭhī वरें तर मग.—अत्रभवतोः, scil. आचार्ययोः.—एवमावेद्य स्वनियोगम् अशून्यं कुरु, 'tell them so, and go thou about thy business.' *Lit.*, 'execute the command given to thee.' अशून्यं कुरु = अनुतिष्ठ. This means that he is to deliver the message to the teachers, and is not to return to the King. No particular command (नियोग) is referred to. For similar instances of स्वनियोगम् अशून्यं कुरु, cf. *S'ākuntala*, p. 36, l. 19; p. 46, l. 13; p. 136, l. 7; Calc. Ed. 1860.

५ शर्मिष्ठायाः &c. According to the commentator शर्मिष्ठा is here the same as the daughter of Vṛishaparvan, so well known in the *Mahābhārata*, and that she is the authoress of the piece which Mālavikā is going to perform.

तस्याश्चतुर्थवस्तुनः प्रयोगं श्रोतुम्, 'to hear one fourth of the whole piece performed with the gestures belonging to it.' चतुर्थवस्तुनः 'of the fourth theme,' 'of the fourth stanza,' which forms the last part of the poem of S'armishṭhā. We must suppose that the poem consisted of four stanzas, each embodying a separate theme (वस्तु).

७ नेपथ्यपरिगतायाः, 'of her who is surrounded or concealed by the curtain.'

८ संणिहिद-मख्खिअं. The bee referred to is Dhārīṇi.

अप्पमत्तो, 'being cautious,' i. e., cautiously.

११ सत्त्वस्था भव, 'be well composed,' 'do not be bashful.'

१२ प्रमृष्टे इव, 'as if they were planed off,' like boards that are thinned off by the plane, *i. e.*, that were so smooth.

मध्यः पाणिमितः, 'her waist so narrow as that it may be *measured* (*i. e.*, encompassed) by the fingers of the hand.'

१६ Neither our MSS. nor G gives the stage-direction जनान्तिकम् which appears necessary, because none but Vidûshaka is expected to hear what the king says. The omission in the MSS. is probably due to the fact that the direction occurs in the previous speech, and the king's remarks being made in reply thereto may be understood as being spoken जनान्तिकम्, without repetition of the direction.

इव, 'it seems as if.'

१८ उपदेशविशुद्धौ, 'after your performance (*lit.*, lesson) has been pronounced faultless.'

२० अहो &c. Cf. *S'âkuntala*, Act VI. 'अहो सर्वस्ववस्थासु रामणीयकम् आकृति-विशेषाणाम्' p. 134, l. 16, Calc. Ed. 1860.

संधिस्तिमितवलयम्, 'with the bangles remaining close upon the wrist.' The purport of the adjective is that her hands were not thin and jejune, but plump and full.

इयामाविटपसदृशम्, 'like a branch of the *s'yâmâ*.' The *s'yâmâ* is commonly identified in this part of India with the वाघांटी. On the simile cf. *Ritusamhâra*, III. १८:—

‘इयामा लताः कुसुमभारनतप्रवालाः

स्त्रीणां हरन्ति धृतभूषणबाहुकान्तिम् ।’

Cf. also *S'âkuntala*, p. 68, l. 8. Calc. Ed. 1860.

ऋजयतार्धम्, = ऋजुः आयतार्धो यस्य तत्, 'in which the middle or the trunk is straight.' For आयतार्ध seems here to be applied to the trunk of the body from the neck to the waist.

२१ अञ्जो, referring to Gaṇadâsa. The गौदम-वअणं is that which is contained in II. १७. The Queen means that Vidûshaka is a trifier and a buffoon and should not have been allowed by Gaṇadâsa to detain Mâlavikâ after she had performed her part.

२२ पङ्कच्छिद्, also called कतक, is what is known in Marâṭhî by the name

of निवृत्ती, whose dry fruit, reduced to powder, is still mixed with muddy water, when this is required to be freed from its impurities.

- २६ The character of the Parivrājikā is marked by an amount of learning unknown in Indian women in these days.

अङ्गैरन्तर्निहितवचनैः, 'with limbs that have words in them,' 'with limbs that are eloquent with expression.'

- २७ स्वपक्ष°. This refers to Haradatta.

- २८ अद्य नर्तयितास्मि, 'today I am truly a dancing-master,' 'I am from today a dancing-master indeed.'

श्यामायते. Cf. *Raghuvamś's* a, I. 8. Also *S'ākuntala*, Act. I., 'आ परितोवाद् विदुषां न साधु मन्ये प्रयोगविज्ञानम्' &c., p. 2, l. 6, Calc. Ed. 1860.

- ३० देवीपरिग्रहश्च. The च is intended to make the sentence a part of the previous speech, so that the purport of the speech is: 'and you ought to add that the support of your majesty is the cause of my success.'

वृद्धिहेतुः, 'the cause of my success,' *lit.*, 'of my prosperity.'

- ३२, ३३ MS. G. has अहो प्रयोगाभ्यन्तरप्रश्नः. The same MS. has the following speech of Vidūshaka, in answer to the ridicule of the ascetic: *अपि पण्डितंमण्ये किं अण्णं । मोदअ-खण्डणेवि ण समथ्था तुमं किं जानासि । पसण्ण-चन्द्र-पाद-सरिसेहिं केस-पासेहिं एदणं भीसिआसि । Our MSS. do not give it, though Kāṭayavema has it like G. On the authority of G K I have given it in the edition, but I doubt its genuineness, chiefly because the Parivrājikā is nowhere else described as being old and gray-haired, who had lost all her teeth.

- ३६ मुग्ध-चादण. See *Vikramorvas'ya* Act II. ३४: 'दिव-रसाहिकासिणा चाद-अ-व्वदं गहिदं' and our note thereon.

- ३८ अत्तहोदीए सोहणं भणिदं, 'since your ladyship (the Parivrājikā) commends [the performance].'

- ४० परकेरअंति करिअ, 'why, because it belongs to another,' because it is not mine.

* That is, अपि पण्डितंमन्ये किम् अन्यत् । मोदकखण्डनेपि ण समर्था त्वं किं जानासि । प्रसन्नचन्द्रपादसदृशैः केशपाद्मैरितान् भीषयसि ।

४१ दंसिदोवदेसा वो सिस्सा. This is a hint that he should withdraw with his pupil.

४२ एत्तिओ मे मदि-विहवो भवन्तं सेविदुं, 'thus far, and no more can my genius go to serve you,' i. e., this is all I can do for you, for the rest you must shift for yourself. Cf. *Vikramorvas'ya*, Act II., ७९, ८२ ८७. 'भो चिन्तिदो मए दुल्लह-प्पणइणी-समाअमोवाओ । * * * सिविणअसमा-अम-आरिणिं णिदं सेवदु भवं * * * । एत्तिओ मे मदि-विहवो.'

४४ अलमलं परिच्छेदेन. That is, 'away with the supposition that what you have done already is all that you can do'; your ingenuity is not to stop here, but has to be exercised still further.

द्वारपिधानमिव धृतेः, 'like a shutter of the entrance to happiness. On धृति, cf. *infra*, III. १९० 'धृतिपुष्पमयम्' &c.

४९ सौधान्यस्यर्थापाद् वलमिपरिचयद्वेपिपारावतानि. That is, अत्यर्थापाद् वलमिपरिचये द्वेपशिलाः पारावता येषां तादृशानि सौधानि [वर्तन्ते]. This means, that the sun had so much heated the sloping roofs of the palaces that the pigeons had left them, the place where, when the sun is not hot, they gather (परिचय) in large numbers. वलमि is the sloping roof of a house (especially that part of it which is near the eaves) on which, there is nothing more common than to see large flocks of the green pigeons collected in the cool hours of the morning and evening in this country. Cf. *Vikramorvas'ya*, Act III., १९ St. २: 'धूपैजीलविनिःसृतैर्वडभयः संदिग्धपारावताः' सौध in this passage is the king's palace and other similar houses. It literally means a *chunam-built* and *chunam-plastered* house, any large house, a palace. In *valabhi* the Marâthâ will recognise the origin of his word पडवी.

विन्दूक्षेपान् पिपासुः, 'desirous of drinking the small drops of water,' thrown out by the wheel. For the भ्रान्तिमद् वारियन्तम् (=भ्राम्यत् or भ्रमणं कुर्वद् वारियन्तम्) here referred to is doubtless the Persian wheel.

४३ श्रो वयं द्रक्ष्यामः. We must infer that the examination was continued the following day and that Haradatta's pupil, whoever she was, was seen performing the same piece that was gone through by Mâlvikâ (एकार्थसंश्रयम् उभयोः प्रयोगम्, I. १२८), but that Ganadâsa won the victory as is seen from the conversation of the two maid-servants, (see III. ९, ६.)

- ६६ होतु, 'let that be (i. e., my ablutions).' 'Let the dinner be quick.'
- ६० उदरमन्दरं ढञ्जइ. Vidyāśaka's expression intended to convey an idea of his being very hungry is characteristic.
- ६१ एवमेव. That is, as you do to satisfy your hunger.
- ६२ गृहिद-स्त्वणो मिह, 'I have pledged my word, and will of course strive to redeem it at all hazards, and will not do any thing else till I have done that.' The word क्षण originally means 'a moment,' hence 'one's own moment' or 'leisure,' 'vacation,' in which last sense our own Marāṭhī word सण, a festival, is derived from it. The phrase गृहिद-स्त्वणो मिह has its origin in the following formula addressed to a Brāhman, who, having been invited to a *s'rāddha*, has come and is seated ceremoniously near the dish in which he is to dine at the end of the rite, though originally it must have been the custom to address it to him at his house. The formula is :—

गृहीत्वामुकसंज्ञस्यामुकगोत्रस्य चामुके ।
 श्राद्धे तु वैश्वदेवार्थं करणीयः क्षणस्त्वया ।
 इत्येवं श्राद्धकृद् ब्रूयात् तं प्राप्नोतु भवान् इति ।
 स वदेत् प्राप्नवानीति इतरस्तं प्रति द्विजः ।
 पित्रादेरप्यनेनैव वृणीत विधिना द्विजान् ।

S'ārnakasmṛiti 96, 11—

where the commentator observes : गृहीत्वैस्यत्र दक्षिणं जानु इति शेषः । दक्षिणं जानुम् आरुभ्येति स्मृत्यन्तरानुरोधात्, and where I think, we have to translate करणीयः क्षणस्त्वया by 'may it please you to be at leisure for the *s'rāddha* of' &c. (i. e., to be freed from your studies and from every other engagement,* and attend the *S'rāddha* &c.). The same formula is thus given by Gālava, as quoted by Hemādri :—

ॐ तथेति द्विजा ब्रूयुस्ते प्राप्नोतु भवानिति ।
 कर्ता ब्रूयात् ततो विप्रः प्राप्नवानीति वै वदेत् ॥

* On this meaning of क्षण, cf. *Dakṣaśmṛiti*, v. 16, उदयास्तमयं यावन्न विप्रः क्षणिको भवेत्, on which passage Nāgoji Bhaṭṭa (*Āhnikaśekhara*, II, ad init.) observes : 'क्षणो निर्व्यापारस्थितिः तद्युक्तो न भवेत्' Cf. also *supra*, I. ४१.

After the formula is addressed, the Brâhman is not to leave his seat or attend to any thing else, but is to remain seated and attentive to the S'râddha ceremony until it is finished. The person who addresses in the words of the formula (the श्राद्धकृत्) is said to give the क्षण, and the Brâhman to whom it is addressed to take the क्षण, in the language of ignorant priests. Hence, because the word क्षण is so often used in the formula, so it has come, in the common parlance of Brâhman, who subsist mostly upon occasional dinners at s'râddhas, and to which class our Vidûshaka belonged, to signify 'an engagement at a s'râddha, which, when once begun, must be carried out, on pain of incurring sin.' It may be observed that Vidûshaka's way of expressing his obligation to accomplish what he has undertaken is perfectly in keeping with his character. क्षण वेणें, is still used in Marâthî in the sense of 'pledging one's self for the performance of a thing.' As, त्या कामा-विषयीं आम्हीं क्षण घेतला आहे. *I have pledged myself to do that work, and am bound to do it at all hazards.* Cf. also *S'âkuntala*, Act II., p. 33, Calc. Ed. 1860.

सूणोपरिचरो विहंगमो विभ, 'like a bird hovering over a slaughter-house.'

ACT III.

१ वीजपूरअं. The Mâtulingaka (मावळंग in Marāṭhī) is a fruit that is considered peculiarly auspicious and fit to be presented to a high personage at a visit, just like the cocoanut in the present day in Western India. उवाअणअथं वीजपूरअं गेण्हिअ आअळुत्ति. Whom was the Parivrājikā going to see with the Mâtulingaka? Our MSS. as well as G. add देवस्स before उवाअणअथं. and read अथ-वई दख्खिदब्बा in place of तत्तहोदी देवी दख्खिदब्बा, III. ४. But the sequel nowhere refers to a visit by the Parivrājikā to the King, but only to Queen Dhāriṇī (see IV. २६, ३३, ३४ fgg). It would be an extraordinary mistake for the author to have introduced the intended interview of the Parivrājikā without afterwards alluding to it or bringing it about. What was the object of an interview besides with the King? There could be no object. Besides, if the ascetic had gone to see the king she would certainly have increased the suspicions of Dhāriṇī regarding the king's curiosity about Mālavikā (I. १२७, १६०). The likelihood, therefore, is that अथहोई or तथहोई has been corrupted into अथवई and देवी has been altogether omitted afterwards as it would not agree with अथ-वई, and that for the sake of completeness देवस्स was interpolated in III. १. Besides, अथ-वई, though among other things it means a king, is not ordinarily used of a king. When speaking about or to the King the Parivrājikā calls him देवः or देव (I. ९२, १३८; IV. ३७; V. १६४), and तत्रभवान् ईश्वरः (IV. ३४.)

जाव णं संभावेमि, 'I will just greet her,' 'just ask her how she is doing.' संभावय is to take notice of, to pay one's compliments or respects to. (see IV. ८९.)

४ तत्तहोदी देवी दख्खिदब्बा. See the above note.

५ कहहि दाव, 'just tell me.' दाव, 'before doing anything else.'

६ किल, 'they say.'

सिस्सा-गुण-विसेसेण, 'by the superior qualities of his pupil,' viz., Māla-

vikâ. This makes it clear that Mâlavikâ was not the pupil of both Ganadâsa and Haradatta, but that the latter had a different pupil.

८ तस्मिन् भद्रः. तस्मिन् is the reading of all our MSS. and of G. The strictly correct form would be तप् or तपः. Cf. I. ३४.

पटुत्तणं, 'the strength of his passion for Mâlavikâ.'

१० साहु-जणं, viz., the Parivrâjikâ.

११ तवणीआसोअस्स. This seems to mean an As'oka tree bearing flowers of golden colour. It was this As'oka only that had held off its blossom, as the red As'oka (रक्ताशोक) had already burst into flowers. See III. ३१, 'रक्ताशोकरुचा विशेषितं' &c. Cf. also *Ratnâvalî*, Act I, 'मअरन्दुब्बजणं गदुअ रत्तासोअ-पाअव-तल-संठ्ठाविदस्स मअदो कुसुमा-उहस्स पूआ णिव्वत्तिदव्वा' &c. p. 7. l. 22, Calc. Ed. Sam. 1921. Also Act I, 'दाणिं सो रत्तासोअ-पादवो' &c., p. 9, l. 7, id. Also p. 9, ll. 12, 16. The adjective तपनीय (*lit.*, gold, gold-coloured) refers to the deep yellow-red colour of the As'oka flowers.

१३ प्रसक्ते निर्वीणे, 'the object of thy greatest desires being in thy embraces.' *Lit.*, 'happiness being close, being attached.'

१४ अलं भवदो धीरदं उड्डिअ परिदेविदेण. Cf. *Vikramorvas'ya*, Act II. ४३, 'अलं परिदेविदेण । अहरेण' &c.

१६ तवस्सिणी. Used simply as a word of pity, applied to Mâlavikâ in the present instance. It corresponds to the English 'poor' and the Latin 'miser.' Cf. also below, IV. ६१.—मणी &c. This refers to the notion that the cobra has a gem in its head. णिधी as read by G. is a very good reading.

१७ कालान्तरक्षमः, 'able to bear delay.'

ते विश्वसनीयम् आयुधम्, 'thy weapon apparently so harmless, being made of flowers.' *Lit.*, विश्वसनीयम्, 'deserving to be trusted,' 'safe.' As a parallel passage, cf. *S'âkuntala*, 'कुतस्ते कुसुमायुधस्य सतस्तैक्ष्ण्यम्' &c. p. 48. l. 5, Calc. Ed. 1860.

१८ पज्जवत्थावेदु भवं अत्ताणं, 'be you pleased to have patience,' 'pray compose yourself.' Cf. *Vikramorvas'ya*, Act I. ३२, 'हला पज्जवत्थावेहि अत्ताणं' &c.

२० वसन्द-पुढमावदार-सूअआणि &c., 'indicative of the first manifestation (on

earth) of spring.' पुढम्, 'first,' in the year. Cf. *Vikramorvas'īya*, Act II. ४९, 'वसन्तोदार-सूअअं अहिरामत्तणं पमद-वणस्स.'

- २३ विहन्तुम्. Used passively.—वहवः खण्डनहेतवो हि दृष्टाः, 'many are the legitimate causes of disappointing her.'

उपचारविधिर्मनस्विनीनां न तु पूर्वाभ्यधिकोपि भावश्चून्यः. On this passage, cf. *Vikramorvas'īya*, Act. II. २७३, 'प्रियवचनशतोपि योषितां दयितजनानुनयो रसाद् ऋते । प्रविशति हृदयं न तद्विदाम्' &c. मनस्विनीनाम्. Objective genitive.—न तु...भावश्चून्यः. Supply वरं as predicate from the preceding line. The whole passage means that it is preferable to disappoint her as regards a proper request (the enjoying of a swing in the present instance). For if I disappointed her in such a matter I can give good excuses and they are many, such as sudden calls to urgent state affairs. But a show of attention (उपचारविधिः, *lit*: the doing of a courtesy) even if accompanied by readiness greater than before, but devoid of true regard, is not preferable. The commentator gives the substance well enough, but perhaps does not construe correctly.

- २४ G reads चित्त-पण्डिट्टिदं for our 'अन्देउर-पण्डिट्टिदं,' i. e. चित्रप्रतिस्थितं, 'which has been made famous in the portrait.' This must refer to the picture in the 'samudragriha,' in IV. ९८, १०० fgg.

- २८ अभिजातः, 'nobly sympathising.' On the meaning of this word compare also the following of Bhartrihari quoted in the *Kuvalaya-manda* :—

प्रदानं प्रच्छन्नं गृहम् उपगते संभ्रमविधिः
निरुत्सेको लक्ष्म्याम् अनभिभवगन्धाः परकथाः ।
प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं चाप्युपकृतेः
श्रुत्यन्तासक्तिः पुरुषम् अभिजातं कथयति ॥

दक्षिणो मारुतः, 'the south wind.' Cf. *Vikramorvas'īya*, Act II., ३६, 'पञ्चुग्गदो भवं आअन्तुओ दख्खिण-मारुदेण.'

- ३१ रक्ताशोकरुचा विशेषितगुणो बिम्बाधरालक्तकः=बिम्बसदृशोधरो बिम्बाधरः । तस्य अलक्तकः बिम्बाधरालक्तकः । स रक्ताशोकस्य रुचा रक्तिम्बा विशेषितगुणः विशेषितः नीचीकृतः जितो वा गुणो रक्तत्वरूपो यस्य सः । 'By the beauty of the (flowers of the) red-flowered Asoka the red dye of women's lips is defeated.'

विशेषितगुणः is the predicate here, and विम्बाधरालक्तकः the subject. विम्बाधरालक्तकः refers to the red lac women apply to their red lips, as do विशेषक and तिलकक्रिया in the following lines to the marks on the forehead and on the intervening space between the brows, respectively. The poet means that the redness of the flowers of the Raktâs'oka is redder and brighter than the redness and brightness of the lips, even though they be naturally as red as the bimba fruit and further reddened by the application of lac ; and that it serves as the lac of the lip of vernal beauty. On विशेषित as meaning defeated, surpassed, cf. the following from *Mrichchhakatika*: किं त्वं पदैर्मम पदानि विशेषयन्ती व्यालीव यासि पतगेन्द्रभयाभिभूता । मदनमपि गुणैर्विशेषयन्ती रतिरिव मूर्तिमती विमाति येयम् Act IV. Vis'eshaka is the mark on the forehead.—कुरवकं &c. Cf. *Vikramorvas'ya*, Act II. २६, 'कुरवकं श्यामं द्वयोर्मगयोः' &c.—कुरवकं is the subject and प्रत्याख्यातविशेषकं is the predicate. Translate: 'the Kurabaka combining the black, white and tawny colors in it has left behind *i.e.* surpasses the Vis'eshaka.'

'Tilaka' signifies the Tila-like mark between the brows.—तिलकैर्लीनद्विरेफाञ्जनैः, 'by Tilaka flowers to which are attached bees as black as the collyrium.'—श्रीमतीवती. On this personification of Vernal Beauty, cf. *Vikramorvas'ya*, Act II. ३७, 'निषिञ्चन् माधवीम् एतां कृतां कौन्दीं च नर्तयन्.' Also many other passages *passim* in *Raghuvam'sa* and *Ritusamhâra*.

३२ अक्षणोवि दाव लब्धेहि, 'I am ashamed to myself, or in my own mind, not to speak of the shame I should feel if others were to rebuke me (दाव).'

इमं वृत्तन्तं, 'this fact,' *viz.* that I love the King.

कहिं णु पथिदग्धिह. *Mâlavikâ* is so engrossed with her own affairs that she forgets where she is going.

तवणीआसोअस्स दोहलं णिव्वत्तेहि. 'you just go and gratify the craving of the Tapaniyâs'oka.' When a tree does not flower in time, it is believed to crave for some special treatment, such as a peculiar kind of manure. The As'oka, so dear to lovers, when it withholds its flowers, is believed to desire that a young and beautiful woman should be decorated with ornaments, dressed beautifully and should then kick it with her foot which should itself be nicely

decorated. This ceremony is called the दोहदपूरण or gratifying the desire of the As'oka. On various trees requiring various gratifications cf. the following quoted by Mallinâtha on *Meghadûta* II. 15.

स्त्रीणां स्पृशात् प्रियंशुर्विकसति वकुलः सीधुगण्डूपसेकात्
पादाघाताद् अशौकस्तिलककुरवकौ वीक्षणालिङ्गनाभ्याम् ।
मन्दारो नर्मवाक्यात् पट्टमृदुहसनाञ्चम्पको वक्त्रवाता-
ञ्चूतो गीतान्नमेरुर्विकसति च पुरोनर्तनात् कर्णिकारः ॥

तदो हं. Mâlavikâ stops here as she dreads to think how improbable it is that the Queen could gratify her (Mâlavikâ's) desire, which is no less than to possess herself of the King's love. The word अहिलास-पूरणञ्च she would not pronounce at once, as a host of very difficult things are associated therewith.

णिओअ-भूमि, 'to the place where I have to execute my commission.'

३३ सीधु-पाणुब्बेजिअस्स &c. Vidyâshaka means that the King, who is intoxicated or maddened by his passion for Mâlavikâ, will now be assuaged, when he sees her alone, just as a man that is intoxicated by drink and is helpless under its influence is cured by eating *matsyandîkâ* or *sugar*. *Matsyandîkâ* is a kind of fine sugar more refined than purified lump sugar (धौतगुड) and less refined than *khandâ* and *sitâ*, and so called because being soft and yellowish-white like sand it is composed of globules like the *eggs of fish*. Conf. the following from the *Vais'esika* :

मत्स्यण्डिकाखण्डसिताः क्रमेण गुणवत्तमाः ।
यथायथा हि नैर्मल्यं मधुरत्वं तथातथा ।
वालुकेव भृशं सूक्ष्मा सुस्निग्धा सितपिङ्गला ।
मत्स्याण्डाकृतिसादृश्ययोगान्मत्स्याण्डिका स्मृता ॥

Also *Vâgbhata* I, 5, 49,

वृष्याः क्षतक्षीणाहिता रक्तपित्तानिलापहाः
मत्स्यण्डिकाखण्डसिताः क्रमेण गुणवत्तमाः ॥

Sch : मत्स्यण्डिकादयस्त्रयो वृष्याः तथा क्षीणक्षतहिता रक्तपित्तानिलापहाश्च । तथा क्रमेण गुणवत्तमाः । धौतगुडादपि मत्स्यण्डिका गुणकरी निर्मलतरत्वात् । ततोपि खण्डो गुणवत्तरः । खण्डादपि शर्करा गुणवत्तमा निर्मलतमत्वात् ।

The use of sugar as an antidote against intoxication by liquor is borne out by the following verse from the *Ajñānamṛitamānjari* by Kāśīrāja :

मदयति न हि मद्यं जातुचित् पीतमद्यं
पिबति घृतसमेतां शर्करामेव सद्यः ॥ ४२ ॥

Also the following from the *Yogarajna* (*Madātyayachikitsā*).

मद्यं पीत्वा यदिवा तत्क्षणमेव लेङ्गात् (sic! तत्क्षणमवलेढि ?) शर्करां सघृताम्
मदयति न जातु मद्यं मनागापि प्रथितवीर्यमपि ॥

४९ तरु-राइ°. The word राइ is preserved in the Konkani राइ or राय, a grove of trees.

४० नितम्बविम्बे. Cf. III. १६८.

शरकाण्डपाण्डुगण्डस्थला, 'with her cheeks turned pale white like the inner part of the S'ara grass.'

४२ एवम्, scil. 'मअण-व्वाहिणा परिमिद्धा' इति.

४३ कलिअ-दोहलपेखली. See III. १३०.

४६ किसलयपुटभेदसीकरानुगतः. 'किसलयपुटभेदेभ्यो निर्गतैः सीकरैरन्वितः.'

४९ अवैक्षते, 'minds,' 'gives heed to.' *Lit.* 'sees,' 'looks at.' On the fondness of the elephant for the lotus, cf. the following from the *Kuvalayananda*:—

रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्रभातं
भास्वान् उदेष्यति हसिष्यति पङ्कजश्रीः ।
इत्थं विचिन्तयति कौशगते द्विरेफे
हा हन्त हन्त नलिनीं गज उज्जहार ॥

Also:—

रवितप्तो गजः पद्मास्तद्गङ्गान् वाधितुं ध्रुवम् ।
सरो विशति न स्नातुं गजस्नानं हि निष्फलम् ॥

G's reading deserves notice: 'न हि कमलिनीं सरितं दृष्ट्वा ग्राहं गणयति मतंगजः'. The नलिनी is in water into which the elephant rushes, heedless of the alligator he perceives near the Nalinī.

५२ तत्त्वावबोधैकरसो न तर्कः, 'nor is conjecture distinguished for the quality of being able to know only that which forms the truth ;' i. e., it is no use trying my skill in conjecture, as this may as probably lead me to what is not the truth as to that which is the truth.

१३ अपिअ-मअण-संदेसा, 'अपितो मदनसंदेशो यस्यै सा,' 'charged with your message of love.' She had not yet delivered the message to Mālavikā, and so we cannot say, अपितो मदनसंदेशो यया.

१८ तुमं दाणिं देवीए जोगगदाए णिउत्ता, 'you are now invested with an equality with the queen.' देव्याः योग्यतया नियुक्ता is here equivalent to देव्या धारिण्याः समतया युक्ता, धारिणीसमा कृतासि. Perhaps simple जुत्ता (युक्ता) would have been better than णिउत्ता ; but the idea of Mālavikā being employed (नियुक्ता) to perform the ceremony is united with that of investiture with an equality with the queen, and hence the use of the preposition णि. As it is, the sentence means, 'you are now made an equal of Dhârinī, and I will, therefore (तत्र), serve you as a servant just as I would have done Dhârinī, by decorating your foot. Another way to interpret the passage is to take जोगगदा to mean जोगं कम्म, so that देवीए जोगगदा is a duty fit to be done by the queen. In this case जोगगदाए should be construed as a locative.

सालत्तअं. It was not only the sole of the foot that was to be decorated with the red dye, but the whole foot up to the ankle. See III. १९, 'आर्द्रालक्तकं चरणं.' Cf. also *Ratnāvalī*, Act III., 'आताम्र-ताम् अपनयामि विलक्ष एष लाक्षाकृतां चरणयोस्तव देवि मूर्ध्ना,' p. 42, ll. 9, 10 Calc. Ed. Sam. 1921.

१९ अलं सुहिददाए, 'do not consider thyself happy that,' &c. सुहिददाए is the reading of all our MSS. corroborated by G. सुखितता would seem to be the same as सुखिता. On the latter, cf. *S'ākuntala*, Act VII., 'अनेन कस्यापि कुलाङ्कुरेण स्पृष्टस्य गात्रे सुखिता ममैवम्' &c., p. 175, ll. 11, Calc. Ed. 1860.

कहं दाणिं अत्ताणं मोचएअं, 'how shall I now free myself?' Mālavikā means that instead of her feeling happy for being deputed to gratify the craving of the As'oka, that circumstance is a source of greater troubles as calculated to raise hopes which are sure to be disappointed.

अह वा &c., 'or why should I devise a means of putting an end to this life?' Death is soon to follow of its own accord in the train of disappointments ; and this decoration is only like that which a *Sati* or any other devoted woman undergoes before death.

The passage may be paraphrased thus: अलं स्वाभिनन्दनेन अयम्
अन्नोक्तदोहदपूरणनियोगरूपो विभवः भाग्यं प्राप्त इति । नायं विभवः अपि तु दुःखमेव ।
कथम् अस्माद् दुःखाद् आत्मानं मोचयेयम् । अथवा अलं चिन्तया कथम् आत्ममोचनं
कुर्याम् इति । इदं मृत्युमण्डनमेव &c. &c.

६० किं विआरोसि, 'what are you thinking of ?'

उस्सुआ खलु, 'you know, the queen is anxious.'

६७ आद्रांपराधम्. This can either mean, 'who has committed a gentle
fault,' *i. e.*, who has tripped in the matter of some delicate subject;
or 'whose fault is fresh,' *i. e.* not yet forgotten. I prefer the latter.

६८ पारइस्ससि &c. That is, 'you will marry her, so as one day or other
to be able to ask her forgiveness' for a fault; an opportunity so
much coveted by lovers. G. reads very differently; *i. e.*, पसादइस्ससि
अत्तभोदीएु अवरब्धं अत्ताणं (=प्रसादयिष्यसि अत्रभवत्याः अपराद्धमात्मानम्). But
प्रसादयिष्यसि आत्मानम् in the sense of 'you will appease her' is hardly
satisfactory. पारय् in the sense of 'being able,' is a word of very
frequent occurrence in Prākṛit. Cf. *Sākuntala*, p. 62, l. 9; p. 81;
l. 14; p. 140, l. 13; Calc. Ed. 1860. Also *Ratnāvalī*, p. 33, ll. 11,
p. 46, l. 24; p. 51, l. 3; Calc. Ed. Sam. 1921.

६९ परिगृहीतम् &c. This does not refer to any knowledge that Vidūshaka
possessed of the art of foretelling, but simply to the notion that a
blessing given by a Brāhman is fulfilled by the gods. Cf. *Vikra-*
morvas'ya, Act II. ४४, 'प्रतिगृहीतं ब्राह्मणवचनम्.'

युक्तमदा इरावती. What is the object of the poet in introducing
Irāvati in a state in which she was the worse for liquor? The
answer appears to be furnished by her conduct as shown in III.
८८, १६४, १६६, १६९, १६१, १६३, १६६, १६७, १६९, १७१. Her conduct
makes it easy for the king to disregard her and cherish his pass-
ion for Mālavikā. It was also necessary that Irāvati instead of
going straight to the Dolāgrīha where she had an appointment to
meet the king, she should loiter about on the way so as to see
what Mālavikā and Bakulāvalikā were doing.

७० मुणामि...किर. In this passage either मुणामि or किर would have been
enough as they are synonymous. They strengthen the idea in-
tended to be expressed by either by the addition of the other.

७९ वसन्दीवाअण-लोलुवेण. See note on सोद्धिवाअण-मोदएहि, IV. १९६.

८१ पिपीळिआहिं दंसिदं. It is doubtless the red ants living on trees that are meant here. They are known in Konkan by the name of हुमले. The mango-tree is a very favourite abode of them. They configure its leaves into hollow globular nests for themselves.

८६ महदी खलु से संभावणा. 'This is indeed a great honour conferred upon her by Dhârîṇī.' संभावय् is, 'to honour,' 'to pay regard to,' 'to attend to,' 'to visit.' Cf. *S'ākuntala*, Act II., 'अम्हे संभावइदव्वत्ति,' p. 45, l. 5; Act VI., 'अनुगृहीतास्मि अनया मघवतः संभावनया,' p. 163, l. 13; Calc. Ed. 1860. Also *Ratnâvalî*, p. 3, l. 22; p. 60, l. 21; Calc. Ed. Sam. 1921, and *Raghuvamśa* V. 11. The honour of kicking the Aśoka should have fallen, in the absence of Dhârîṇī, to Irāvati, as she was the youngest wife and a favourite of the King.

८८ ठाणे, because she is struck with Mâlavikâ's beauty.

९१ एथ खलु भट्टिणे सिस्समिह, 'in this I am the pupil of the King.' What Bakulâvalikâ means is that in what she is going to say she is acting under instructions from the King. She does not mind telling a fib to Mâlavikâ that she had learned the art of decoration from the King, who could not have taught it to her. She merely wishes to introduce his name. As for Mâlavikâ she does not care whether Bakulâvalikâ has really told the truth as to who her teacher was.

९४ सिद्धं मे दोच्चं, 'my embassy is fulfilled,' referring to the commission with which she is charged by Vidûshaka, and towards the performance of which she has taken an important step by introducing the King's name, and the full execution of which she is encouraged to hope to attain by Mâlavikâ's remark in ९३.

९५ प्रतिपन्नः &c. The King means that the present were a very fit opportunity for him to serve the lady Mâlavikâ, but that he regrets he cannot avail himself of it, as he does not yet know whether she loves him. G. has किं नावकाशः for सेवावकाशः.

९६ कुदो दे अणुसओ &c., 'why do you regret that you could not use this occasion and show yourself ready to serve her? You will be able

shortly to do all this, and will then continue to do so for a long time.' Unless we suppose that Vidūshaka is not very classical in the use of his words, अनुशय does not seem here to be used in its usual sense. It properly means the regret felt at having done or having omitted to do something that a person should not have done or which he should not have omitted to do. (See *S'ākuntala*, e. g., p. 137, l. 1 ; p. 145, l. 1 ; p. 182, l. 17: Calc. Ed. 1860.) In the present passage, however, the King might not, with any propriety, have presented himself before and made himself serviceable to Mālavikā.

१०० अवचणीअं मन्तेसि, 'you talk nonsense.' मन्त्र्य् is properly 'to mutter in a low voice,' as a mantra, from which word the verb is derived. But in the present passage, as also very often in Prākṛit, मन्त्र्य् means simply 'to speak.' When Bakulāvalikā says, in answer to Mālavikā's remark, मन्तिद्वं एव मए मन्तिदं, she plays upon the word मन्तिद्वं, which means both 'that which deserves to be said,' and also 'that which one has to say,' i. e. is commissioned to say. As for Bakulāvalikā's commission on the present occasion, see III. १३ *et seqq.*

१०८ पुढसं भणिदं विअ हदासाए उत्तरं, 'the wench has her answers, as it were, learned by rote.' Nipuṇikā means that Bakulāvalikā's answers to the questions of Mālavikā are given in such a ready way, as if she had been taught by some one previously what answers to give if such and such questions should be asked, and such and such difficulties started, by Mālavikā. गुणिदं as read by MS. G, as well as by Tullberg in place of our "भणिदं," has the same meaning, 'repeated,' 'got or learned by rote, by repetition.'—हदासा is a slang word corresponding to the Marāṭhī मेली, so often used by our illiterate women.

११० अप्पणो छन्देण. Cf. *Vikramorvas'īya*, Act III. १८., 'विज्ञाप्यतां देवी यस्ते छन्द इति.'

१११ विम्यन्दरिदाइं, 'an exact image of,' 'reproduced exactly.'

११३ ओदंसइदव्वो. See III. १२७, १२८.

११४, ११९ दुब्बादे 'in [this] trouble.' दुर्जात is also an abusive word of endearment (though not always), like हदासा. Mālavikā uses the

word in the sense of 'trouble,' 'distress.' Bakulâvalikâ understands it in the other, and playing upon her own name, says that a Bakulâvalikâ (a garland of Bakula flowers) is of course (ननु) विमर्द-सुरही, 'giving more and more fragrance the more it is crushed.' And she means, that as such a garland gives more and more fragrance the more it is crushed or abused, so she will be the more helpful the more she is abused in such language as दुर्जाते &c. Bakulâvalikâ purposely misunderstands the word दुर्जाते and playing upon her own name promises help in proportion to the familiarity that Mâlavikâ shows towards her by the use of such small abusive epithets as दुर्जाते (ill-born). On विमर्द cf. *S'akuntala*, p. 178, l. 8 Calc. Ed. 1860.

Another way of interpreting the passage is, not to understand दुर्जाते in the double sense given above, but only in the single sense of 'distress,' and to transfer the pun to the word विमर्द; which would then mean 'distress,' and 'crushing' as applied to a flower. विमर्द-सुरही णं वडलावलिआ would then mean, 'Bakulâvalikâ (the maid) is of course friendly or helpful in distress.' By the pun upon the word विमर्द the sense of the passage is, that 'a garland of bakula flowers is of course full of agreeable perfume in crushing' i. e., when crushed.

११६ भावज्ञानानन्तरं. The भावज्ञान, knowledge of Mâlavikâ's sentiment, was obtained from her speeches III. १३, १००. The प्रत्याख्यान is contained in III. १०६, ११०, ११२ and the उत्तर in III. १०७, १०९, १११, ११३.

प्रस्तुतेन (वाक्येन), 'putting forth her errand.' *Lit.*, 'with her words put forth.' Cf. note on I. ८४, *suprà*.

स्थापिता स्वे निदेशे, i. e., 'वशीकृता.' G has नियोगे in place of our 'निदेशे.' The स्वनिदेश is in III. ११९.

११७ कारिद्वय &c. 'Bakulâvalikâ has already induced Mâlavikâ to enter upon the enterprise of trying to become the King's bride.' *Lit.*: 'Bakulâvalikâ has already caused Mâlavikâ to take a step.' पदं कृ is 'to set foot upon,' 'to enter.' And so in the present passage

कारिदा पदं means 'has induced her to go with her to do as she (Bakulâvalikâ) would direct.' See *S'âkuntala*, p. 81, ll. 8, 9, Calc. Ed., for a similar though not quite parallel passage.

११९ गहिदध्या अणन्दरं चिन्तइस्सं, 'I shall think what to do directly I am fully informed.'

१२१ सुदो देवीए णिओओत्ति, 'it is heard to be the queen's order.'

होडु दाणिं, 'there let it rest.' Irāvati has been suspecting that Dhārinī herself is at the bottom of the affair, and thinks she is now (दाणिं) satisfied that her suspicions are correct, and that she wants to know no more.

१२२ This speech is so worded as to refer either to the King or to a bunch of leaves of the As'oka tree. उपोढराओ as applied to the former means, 'whose love has matured.' As applied to the As'oka it means, 'the redness of whose leaves is increased.'

१२६ एतावता, scil. सादरोत्कण्ठिततायुक्तेन 'किं भट्टा' इति प्रश्नेन. On पर्याप्तम्, cf. *Vikramorvas'īya*, Act II. ८६, 'मुदं । ण उण पब्बत्तं हिअअस्स.'

अनातुरोत्कण्ठितयोः &c. The King means, that now that he has learned that Mālavikā is as anxious and love-sick as he himself, and that he is himself the object of her passion, he would not care even if he and his mistress should die without ever being joined in wedlock. For he had rather that two persons loving each other equally should never be able to marry, than that, when they are not really enamoured of each other, but one of them indifferent (अनातुर), and the other panting with love, they should come in contact and be married.

१२७ सलीलम्, 'playfully,' 'gracefully.'

१२८ अत्र चरणम् अर्पयति, 'blesses him with her foot,' i. e. touches or kicks him with her foot. Here अत्र = अस्मिन्.

सदशद्विनिमयान् सदश, because both were red.—आत्मानं वञ्चितं मन्ये. 'I consider myself as the only unfortunate one.' The King means, that both the As'oka and the lady Mālavikā have honoured each the other, the As'oka having been favoured by the latter with the

graceful touch of her lovely foot, and the lady having received in return a bud or sprout of young leaves to make a pendant of for her ear; but that he (the King) has unfortunately exchanged nothing as yet with the object of his love. वञ्चित means 'passed over' or 'disregarded in distribution,' 'void of,' 'wanting in.' Cf. *Raghuvamśa*, VII. 8, 'तद्वञ्चितवामनेत्रा.' Cf. also *S'ākuntala*, p. 17, stanza I, 'चलापाङ्गा' &c., Calc. Ed. 1860.

१२९ हला गन्धि दे दोसो &c., 'Friend, if this As'oka, which receives such honour of the touch by your feet, is slow in bursting into flowers, it is not your fault, the tree must be barren.' निर्गुण, *lit.*: 'worthless.'

१३० संभावितः, 'honoured.' See note on III. ८६.

दोहलं ललितकामिसाधारणम्, 'a desire common to persons fond of the graceful actions of young women,' viz., the desire to be kicked by them. ललितकामी, 'स्त्रीविलसितकामी' 'विलसनशीलः कामी' वा. Cf. also stanza 12, above.

वचनावसरपूर्वकम्, 'making an opportunity for speaking,' i. e., I wish to make an opportunity for speaking and then to enter.—प्रवेष्टुम् इच्छामि. Cf. the very similar scene in *S'ākuntala*, Act. III., 'अवसरः खल्वयम् आत्मानं दर्शयितुम्.' &c., p. 58, l. 4, Calc. Ed. 1860.

१३१ न जुप्तं नाम, 'it is not at all proper.' It does not deserve even the *name* of proper.

१३६ गहिदध्याए, 'who knewest the fact, namely, that the As'oka belongs to His Majesty the King.' गहिदध्या means 'informed,' 'made aware of.' It is used absolutely, however, and does not always require to be joined, like the Latin 'certior factus,' to its object. *Lit.*: it signifies, 'one who has taken the sense.' See above III. ११९. Also *S'ākuntala*, p. 132, l. 3, Calc. Ed. 1860. Also *Vikramorvas'īya* Act. II. १४९, 'से गहिदध्या होमि.' Or गहिदध्याए may be taken to mean, 'thou who knowest' i. e. knowest better.

१३३ संप्रति वाधा. 'I hope you do not now suffer any pain in your foot?'

१३० धृतिपुष्पम्, 'यादृशं [=पादताडनानुभवसुखानन्तरम्] पुष्पम् अशोको वत्ता तादृशं धृति-पुष्पं [पादताडनाद्यनुभवसुखरूपं पुष्पम्]. The पुष्प as referred to the King is

the gratification he will feel after Mâlavikâ should comply with his entreaty.

१९१ पूरेहि पूरेहि.....अञ्जं उण पुप्फइ फलइ अ. This refers to the children that Mâlavikâ would bear to the King. The coarseness of the allusion, is in keeping with the condition of Irâvatî. For we must remember that she is under the influence of wine.

१९२ प्रतिपत्तिः. Cf. *Raghuvamś'a*, III. 45, 'विषादलुप्तप्रतिपत्ति' &c.

१९३ जङ्घा-चरं एव, 'no other way of getting out of the scrape but by taking to our heels.'

१९७ संवि-हेअण-सिखिओ, 'a student of the art of springing a mine.' सिखिओ appears to stand for the Sanskrit शिक्षः (conf. *Śikh* as applied to the pupils or followers of Nânak). An honest man may not spring a mine or break into a house by opening a mine underneath the wall, but he may learn to do it and as an accomplishment must acquire a knowledge of the art of doing so. He must not practise it, but he should know it as one of the arts (kalās). Conf. *Das'akumâracharita* I, "चौर्यदुरोदरादिकपटकलप्रौढत्वं च तत्तदाचार्येभ्यः सम्यग् लब्ध्वा यौवनेन विलसन्तं कृत्येष्वनलसं तं कुमारनिकरं निरीक्ष्य महीवल्लभः....परमानन्दम् अविन्दत", where the arts of theft, gambling and other similar arts intended to deceive are mentioned among the accomplishments of the ten heroes who were honest and honourable princes. Among the kalās or arts which, according to Jain ideas, an accomplished man such as a prince ought to know are विषवाद (the art or science of how to administer, and check the effects of, poisons), गारुडम् (the art of curing snake-poisons by means of charms), शाकुनम् (the art of foretelling by means of omens), सामुद्रिकम् (palmistry), इन्द्रजालम् (the black art or magic), कृत्रिममणिकर्म (the art of making false gems), वश्यकर्म (the art of enchanting or overpowering by drugs, gems and mesmerizing men or women), चर्म-कर्म (the art of manufacturing or working in leather and skins), पणकर्म (gambling) and कपट (the art of forging documents). A man may not practise these arts but he must know them, to be

called an accomplished man. (*Gauḍavaho*, INTRODUCTION, note at page CXIV.)

G reads 'संविच्छेद-सिखी होमि' &c. On the simile, cf. *Vikramorvas'ṛya*, Act II. १६२., 'लोभेण गहिदस्स कुम्भीउअस्स अथि व पडिवअणं.'

१६८ मया. This is to be construed with विनोदितः, and not with चिरायसि.

१६९ अण्णहा मन्दभाङ्गीए एव्वं ण किञ्जइ. 'Otherwise (*i. e.* had I known that you had obtained such a thing to while away your time with), I, unhappy that I am, would not have done this.' *i. e.*, I would not have come here and done what I have done. This passage appears to have suffered considerably in the course of ages. Three different versions appear to exist, though they do not vary much in meaning. Thus:—

Our MSS.

G.

K.

अण्णहा दुखवतरं

अण्णहा दुखवरं

अण्णहा मन्दभाङ्गीए

एव्वं ण करेमि.

एव्वं ण करेमि.

एव्वं ण किञ्जइ.

Our MSS. and G do not differ much. But K departs from both widely. And yet none of the three versions is clear. What is the दुखवतरं or दुक्करं (दुस्करं), or the दुखवरं, and what is एव्वं? It may be reasonable to suppose that the एव्वं of the MSS. was originally एव्व, and the दुखवरं or दुखवतरं some word which was a noun and not an adjective. But if we have to suppose that the original reading has been preserved in one of the versions extant, and if we suppose that the reading of "Our MSS." is a wrong or misconceived emendation of the original reading which is preserved by G, the latter may be rendered as follows: 'otherwise (*i. e.*, if I had known that you had obtained such a thing to while away your time with) I would not have caused an interruption to you in 'this way' *i. e.*, by my coming to keep the engagement at this time. दुस्करम् in Sanskrit means difficult to do; difficult to endure; hence a difficulty. And it may in Prākṛit signify a difficulty or interruption (विघ्न). See *Rāvanavaho* III. 26, XIII. 68. If the reading of "Our MSS." be corrupt and that of G not quite free from suspicion, that of K, which we have adopted, makes the passage rather more vague in sense by removing दुखवरं altogether.

- १६० समावृत्ति-दिष्टेण, 'यदृच्छया दृष्टेन.'—एवञ्च तुमं एव पमाणं, 'you only are an authority for such a doctrine.' Or 'do as you like, we must obey.'
- १६१ परिचयवति मयि, 'against me, who am so familiar with you.' He means that the entreaties of the zone in his favour, being not an ordinary intercession, should be minded by Irāvati. The pun upon the word चरणपतित is apparent. To read परिचयवती, and construe it with अवधीरणा, would be to suppose, that the King was always similarly upbraided by Irāvati for his intrigues.
- १६८ अव्यपेक्षाच्युतेन, 'fallen or dropped unexpectedly.'
- १६९ किं मं भूओवि अवरुधं करेसि, 'why do you drive me into transgression again?' भूओवि has reference to III. १६६ and १६७.

आलम्बते, 'holds up as if to strike the King with it.' G reads 'रशनां हस्तम् आलम्बते.'

- १७० नूनम् इदानीम् अनुज्ञातम्, 'surely, it is permitted at this time.' The King's meaning is that it is permitted under the present circumstances to prostrate before Irāvati, and so he prostrates. The commentator seems to misunderstand the passage.
- १७२ किद-प्पसादो सि. Ironical.
- १७५ दिट्ठिआ &c. That is, it is good that Irāvati has erred by going away unreconciled and has thereby furnished the King with an excuse for paying his court to Mālavikā; if she had not done so it would have been so very difficult to disregard a loving and unoffending wife as Irāvati.

जाव अङ्गारओ रासिं विअ सा अणुवक्कं ण करेइ, 'lest she should return like the planet *Mars*,' which, when it turns back towards you is more unfavourable than when it has turned back from you. In certain positions planets are said to look towards you and in others to turn away from you. When they have turned their back upon you, they are said to be unfavourable, and when they are looking towards you they are favourable. Mars is the only exception, because when it returns and looks you in the face it is unfavourable. In the present instance Irāvati who has gone unre-

conciled and turned her back upon the King is more favourable to the King's paying his attentions to Mālavikā than she would be if she were to return and be reconciled, as that would make it difficult to disregard her.

- १७६ प्रियाहतमनाः. This alludes to the King's passion for Mālavikā.—
 प्रणिपातलङ्घनं सेवाम्, because Irāvati thereby affords him a pretext for neglecting her. Cf. *Vikramorvas'īya*, Act II. १७१. *ad fin.* 'किं
 तु प्रणिपातलङ्घनाद् अहम् अस्यां वैर्यम् अवलम्बिष्ये.
-

ACT IV.

- १ ताम् आश्रित्य &c. That is, श्रुतिपथगतां तां भूमिं वृक्ष इव आस्थालब्धं मूलं येन सः= श्रुतिपथगतमालविकारूपा या भूमिस्तस्याम् आस्थया प्राप्तमूलः. The agent to आश्रित्य is मनसिजतरुः—श्रुतिपथगताम्, 'come to my ears,' i. e. when I merely heard of her (in I. २४) when *Vasulakshmi* named *Mālavikā*.—संप्राप्तायां नयनविषयम्. See II. १०.—रूढरागप्रवालः. i. e., रूढो रागः प्रीतिरेव प्रवाले येन सः.

हस्तस्पर्शे मुकुलित इव &c. See III. १४१. Cf. *Vikramorvas'īya*, Act I. ५३. 'स्पृष्टः सरोमविक्रियम् अङ्कुरितमनोभवेनेव.'

प्रकाशम् । सखे गौतम. This calling out by the King for *Vidūshaka* who is not present is intended to show that the King is so engrossed with his thoughts (पर्युत्सुकः) about *Mālavikā* that he forgets that he has sent away his friend, and that he is not therefore near him.

- ८ विडाल-गहिदाए परहुदिआए. This must refer to a tame cuckoo kept in a cage, as it is otherwise difficult to see how a cat can catch a wild one.

- १० पिङ्गलक्ष्मीए (=पिङ्गलाक्ष्या). This refers to Queen *Dhârīnī*. पिङ्गलाक्षी means literally, 'tawny-eyed,' hence angry, enraged. Hence पिङ्गलाक्ष is one of the names of *S'iva*.—सार-भण्ड-भूमि-घरए. A भूमिघर 'is a cellar, or a compartment under ground. सार-भण्ड-भूमि-घर seems to mean a cellar which was used as a store-house, or as a room to keep provisions in. The cellars are of course dark.

- ११ मत्संपर्कम् उपलभ्य, 'having come to know of my meeting her.'

- १४ देविं सुह-पुच्छिआ, 'as an inquirer after the Queen's health,' as the latter was suffering from the fall.

किं ण लखिखदो जणो वल्लहेत्ति &c. Translate: 'why have I not seen my beloved one,' i. e. you, *Irāvati*.

ताए उच्चं, 'she (*Irāvati*) said.'

मदो वा उवआरो वा । जं दे परिअणस्स वल्लहत्तणं जाणन्तीवि पुच्छुसिन्ति, 'this is either an affront or an empty form, since you ask the question,

knowing that the belovedness belongs to your maidservant.' Irāvati means that Dhârinî must be aware that Mâlavikâ has taken her (Irāvati's) place as the favourite young wife of the King. She thinks that Dhârinî must know this as otherwise she would not have commissioned Mâlavikâ to perform the *dohada* to the As'oka tree. Dhârinî's question must be due to मद्दो, because she having known all must be insulting her by the question ; or it must be उवआरो, an empty formality, because while asking the question she is conscious that Irāvati is no longer वल्लहो जणो. When Dhârinî uses the epithet वल्लहो जणो of Irāvati, she means 'the beloved' of the King, and therefore of herself as his dutiful consort. As Irāvati was the favourite, and probably the youngest wife of the King she was known as the *vallaho jano*, and as a faithful Hindu queen (*pattarâjñî* or *mahishî*,) the eldest or first married whose son was to succeed to the throne after the King, Dhârinî would not only not be jealous of her, but would be a friend and patroness (पक्षपातिनी, see IV. १७७) of her. See IV. १४६, १४७.

१९ निर्भेदाद् ऋतेपि, 'even without distinct mention,' 'without a giving out (निः) of the name' of Mâlavikâ.

२६ अविणयं अन्दरेण = 'अविनयविषये,' 'with reference to your fault or irregularity.' The अविनय here referred to is the conversation between the King and Mâlavikâ in the last preceding Act. See III. १३४ to १९० *suprà*. On अन्दरेण cf. *S'âkuntala*, Act V., 'देवीं हंसवतीम् अन्तरेण' &c., p. 104, l. 4, Calc. Ed. 1860.—परिगृह्णन्त्या. See note on III. १३६, *suprà*.

१७ तत्रभवत्याः, referring to Irāvati.

१८ पादाल-वासं, humourously applied to the cellar.—णाअ-कण्णआ विअ, 'like the daughters of the Nāgas,' a race of fabled beings, distinguished for their beauty, and supposed to live in the nether regions (पाताल).

१९ प्रवल्पुरोवाता, 'accompanied by a violent gale.' Cf. *Vikramorvas'îya* Act IV. २१, 'प्रवल्पुरोवातताडितशिखण्डः.'

२० सार-मण्ड-वाउदा माहविआ, 'Mâdhavikâ the keeper of precious vessels,' the keeper of what is now known as the Jâmdârkhânâh. Different

servants must be as now in charge of different kinds of articles. Grains, sugar, ghee &c. are in charge of a Koṭhavalā. Precious vessels, such as silver plates, cups, golden dishes &c. are under the charge of the Koṭhavalā. Mādhavikā was a Koṭhavalī, i. e. was the keeper of the Queen's gold and silver salvers, cups, jugs &c. and was, therefore, a very trusted servant.

सार-भण्ड-वाउदा, सारभाण्डाधिकृता. The addition of घर after 'भण्ड' as in K and Tullberg is unnecessary and unsupported either by the MSS. or by the necessities of the case.

२४ सुनादि (=शृणोति), for शृणुयात्.

एवम् विञ. See note on I. ६०, also IV. ३०.

२६ देव &c. This is a reply to IV. ९ above.—रक्त-चन्दन-धारिणा. The रक्त-चन्दन or red sandal is devoid of any fragrance. Slight wounds and bruises are supposed to be healed when besmeared with it. The principal effect said to be secured by the use of the red sandal, however, is the relief it gives to the inflamed part. See IV. ७२ शीतक्रिया चास्य प्रशस्ता.

२८ अरिच-पाणी &c. 'shall get some flowers to present the Queen with.'

२९ जयसेनायाः संवेद्य. Jayasenā's assistance was to be used in putting into practice the dodge for bringing the Queen's ring and thereby liberating Mālavikā and her friend Bakulāvalikā.

३३ अदिरमणिज्जं कदा-वन्धु, 'the plot of the story is exceedingly interesting.' The Parivrājikā had been narrating some story to the Queen. See IV. २६.

३४ अतः परं पुनः कथयिष्यामि, 'from this point I will resume it afterwards.'

३६ अनुचिततनूपुरविरहं, which is so ailing that you have removed from it even the anklets though they are never taken off.

मां च पीडयितुम्. See note on I. १३६.

४० दार्णि विसेसो, 'it is a little better now.' Literally विसेसो or विशेषः means 'difference,' 'a change,' viz. for the better. See an exactly similar passage in *S'ākuntala*, Act III, 'अमो अथि विसेसो,' p. 71 l. 6, Calc. Ed. 1860. MS. G omits दार्णि altogether.

- ४३ आचार-पुष्पं &c. With this compound compare आचारलताः &c., so often occurring in *Raghuvams'a* and elsewhere. *Raghuvams'a* II. 10, 'आचारपुष्पाणि,' 'flowers which it is required by the custom' of the good (आचार=शिष्टाचार) to take with one's self when on a visit to a god or great personage.' Comp. also 'उवाचअथं वीजपूरं' III. १.
- ४४ जीविद-संशय, 'to this danger to his life.' जीविद-संशयो literally means, 'doubt whether the life will be preserved or no.' Cf. *infra* IV. १४३ and V. ११६. See also *Ratnâvali*, p. 41, l. 20 ; p. 60, l. 16, Calc. Ed. Sam. 1921.

४५ एदाइं दन्त-पदाइं. See IV. १६६ *infra*.

- ४६ दंशच्छेदः.....क्रियताम्. The proposal to amputate or bleed coming from the Parivrâjika, who is in the secret of Vidûshaka, and is liable to be suspected by Dhârîṇi (I. १२६) of participation in Vidûshaka's intrigue, is intended to avoid that suspicion, so that the ascetic may appear to be quite disinterested in all that passes around her. It is also intended to give her a character for learning and knowledge of medicine. The Buddhist priesthood made medicine one of their special studies and practised it for the benefit of those whom they wished to influence on behalf of their religion.

On the remedy here suggested compare the following from *Vâgbhata* (VI.) :—

दष्टमात्रो दशेद् आशु तमेव पवनाशिनं
 तेन सर्पं विषं याति यतो नुर्दशने विषम् ।
 लोटं महीं वा दशनैश्छित्वा चानु ससंभ्रमं
 निष्ठीविन समालिम्पेद् दंशं कर्णमलेन वा ।
 दंशं मण्डलिनां मुक्त्वा पित्तलत्वाद् अथापरं
 प्रतप्तैर्हर्मलोहाद्यैर्दहेद् आशुल्लुकेन वा ।
 करोति भस्मसात् सद्यो वह्निः किं नाम न क्षणात्
 निष्पीड्यान्नुद्धरेद् रक्ते मर्मसंध्यगतं तथा ।
 न जायते विषावेगो धीजनाशादिवाङ्कुरः
 विषे प्रविस्तृते विध्येच्छिरां सा परमा क्रिया ।
 शिरास्वदृश्यमानासु योज्याः शृङ्गजलौकसः ॥

Also the following from *Vaidyachandrodaya* :

आदौ तु त्वावयेद् रक्तं छित्त्वा शस्त्रेण दंशतः
वह्निर्ब्रह्मीकृते रक्ते विषं तस्माद् विनश्यति ।
उर्ध्वोत्थोत्तुगे क्षेपे न मन्त्रा नौषधिक्रिया
हितविगोदयस्तस्मात् पुमान् सद्यो जहात्यसून् ॥

९१. सिमिसिमाञ्छन्ति. This is an imitative verb, expressive of a tremulous and aching sensation, probably convulsive. Probably our Marāṭhi शिवाशिवणे may owe its origin to this word.

९२. जोअ-खवेमं वहेहि, 'take upon yourself the care of the welfare of my sonless mother.' मुग्धा, 'simple,' 'silly,' and therefore unable to support herself, is the reading of our MSS., while MS. G reads थविराए for 'मुग्धाए.'

९३. तह. This is equivalent to जं देवो आणवेदि for which it is, in fact, intended. See I. ९१.

९४. प्रकृतिमीरस्तपस्वी, 'the poor Brāhmaṇ is naturally timid.' On तपस्वी, see note on III. १६. above.

ध्रुवसिद्धेरपि यथार्थनाम्नः सिद्धिं मन्ये, 'I too believe in the success of Dhruvasiddhi, who is true to his name.'

९५. उदकुम्भ-विहाणेण सप्प-मुहिअं कपि कप्पइद्वं । तं अण्णेसीअदुत्ति. This seems to mean, that Dhruvasiddhi was to take something having the image of a snake on it, and to encharm it with curing powers by means of a ceremony called उदकुम्भविधान, *Udakumbhavidhāna*. This ceremony is performed in the following manner. An unbroken earthen jar is selected. Its neck is tied round with a thread spun by a maiden. A paste is made of the plants named Kos'âtaki, Agnikā, Pāthā, Sūryavallī, Amṛitā, Abhayā, S'elu, S'irisha, Kīṇihī, Haridrū, Kshaudra, Punarnavā, Trikaṭuka, Brihatī, Sārivā and Balā. The paste should be mixed with the juice of the plant Kumārī, and the inside of the jar should be besmeared with it. The outside of the jar should be fumigated with the paste as also with the plants Madhūka, Madhukapadma, Kesara and sandal. The jar should be filled with water which has been brought in a copper jar by a person who observed silence. While the water is poured into

the earthen jar certain mantras are to be repeated. When the jar is filled the performer should touch it, and standing with his face to the north, should encharm the water with another mantra. Then a maiden who has just bathed should pound and throw into the water certain other plants. The water thus prepared should be sprinkled a hundred times upon the part bitten by a snake, the same mantras being repeated again. The poison of the deadliest snake shall thus be completely counteracted. The process is described in *Bhairavatantra* as follows :—

भैरव्युवाच—

देवदेव जगन्नाथ जगतां हितकारक
केनोपायेन भगवन् मर्त्यः सर्पविषं जयेत् ।
सुगोप्यमपि मे ब्रूहि यद्यहं तव वल्लभा ॥

ईश्वर उवाच—

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि यन्नोक्तं कस्यचित् पुरा ।
उदकुम्भविधानेन विषं राजिमतां व्रजेत् ॥

देव्युवाच—

उदकुम्भविधानं तु श्रोतुम् इच्छामि सांप्रतम् ।
कृतेन येन मनुज आह्वयं तु विषं जयेत् ॥

ईश्वर उवाच—

घटम् एकं समादाय मृन्मयं चाव्रणं शुभम्
कन्याकर्तितसूत्रेण वेष्टनं तद्वले चरेत् ।
कोशातक्यग्निकः पाठा सूर्यवल्लभमृताभयाः
शैलुः शिरीषः किण्वी हरिद्रैः क्षौद्रसाङ्गया
पुनर्नवा त्रिकटुकं बृहत्यौ सारिवे वला ।
कल्कम् एषां कुमार्याश्च रसेन परिकल्पयेत् ॥
घटान्तर्लेपयेत् तेन बहिर्भागं तु धूपयेत् ।
तद्वन्मधुकमधुकपद्मकैसरचन्दनैः ॥
मौनेन जलम् आहत्य नद्यास्ताम्न घटेन च
तं घटं पूरयेन्मन्त्रम् इमम् उच्चार्य यन्ततः ।
ॐ नमः पुरुषसिंहाय नमो नारायणाय च ।
यथासौ नाभिजानाति रणे कृष्णः पराजयम्
एतेन सत्यवाक्येन सलिलं चामृतायताम् ।

हस्तेन तं घटं स्पृष्ट्वा उत्तराभिमुखः स्थितः
 एतेन मन्त्रराजेन जलं तद् अभिमन्त्रयेत् ।
 नमो वैदूर्यमाते (sic!) हुलुहुलु रक्ष मां सर्पविषेभ्यः
 गौरि गान्धारि चाण्डालि मातंगि स्वाहा ॥

अनूर्वतुजाय विनतानन्दनाय काश्यपाय पक्षिराजाय नारायणवाहनायामृतहरणाय ।

ॐ नमो गरुडयेदं जलम् अमृतरूपं कुरु कुरु दर्वीकराद्यखिलपन्नगानां विषं संहर ।

ॐ नमो नारायणायेति ॥

पिप्पल्यो ध्यामकं मांसी स्वपूरः कुन्दरुस्तथा
 पञ्चवल्कवरायष्टीनागपुष्पैलवालुकम् ।
 जीवकर्षभकोशीरं सितापद्मकम् उत्पलम्
 कुमार्यां स्नातया कुम्भे क्षिपेत् संचूर्ण्य भैरवि ।
 सुरसामार्कवकुशशिरीषाम्बुदनिम्बकैः
 वङ्गकूर्चेन तत् तोयं सेचयेच्छतवारकम् ।
 सर्पदष्टप्रदेशं तु मन्त्रम् एनं पठन् पुनः ॥
 अनूर्वतुज इत्यादि यावद्रोमाञ्चहर्षणम् ।
 विषमुक्तो भवेज्जन्तुस्तक्षकेणापि दंशितः
 अपमृत्युविनाशार्थं सिञ्चेच्छिरसि मानवः ।
 सर्पबाधाप्रशमनं विषरोगनिवारणम्
 उदकुम्भविधानं ते मया देवि प्रकीर्तितम् ।
 गृहे सिञ्चन् जलम् इदं पलायन्ते भुजंगमाः
 स्मरणाद् ओषधीनां तु सकृन्मन्त्रस्य कीर्तनात् ।
 सर्वाङ्गव्याप्यपि विषं नाशम् एति न संशयः
 सुखं च मर्त्यो लभते यावद् वर्षशतं प्रिये ।
 धर्मार्थं नार्थकामार्थं तव देवि प्रकाशितं
 यतोहं सर्वनागानां प्रभुर्जातो वरानने ॥

Like *Udakumbhavidhānam* there is a *Nāgamudrāvidhānam* or a ceremony whereby a ring or something having the image of a snake upon it is enchanted for curing snake-bites. In this case too, however, what cures is water charged with charms and sprinkled upon the person bitten. Compare the following from the *Rasaratnāvalī*:—

ब्राह्मण उवाच—

नागार्जुन महाबाहो वद मे शुद्धम् उत्तमम्
 उरगाणां महाघोरविषबाधापकर्शनम् ।

नागार्जुन उवाच—

शृणु विप्र प्रवक्ष्यामि लोकानां हितकाम्यया
नागमुद्राविधानं तु रहस्यं परमं स्फुटम् ।
सपादपलमानेन सुवर्णेन सुशोभनं
नागं विधाय मतिमान् अद्भ्युत्तारणपूर्वकम् ।
नागं करेण संस्पृश्य मन्त्रान् एतांस्त्रिरुच्चरेत् ॥

ॐ श्रीनागस्य प्राणा इह प्राणाः । ॐ श्रीनागस्य जीव इह स्थितः । ॐ श्रीनागस्य
सर्वेन्द्रियाणि इह स्थितानि । ॐ श्रीनागस्य वाङ्मनःप्राणा इहायान्तु स्वाहा इति प्राणप्र-
तिष्ठापितं श्रीनागं नमस्कुर्यात् ।

एवं प्राणप्रतिष्ठां वै कृत्वा नागं निधापयेत्
उदकुम्भमुखे रम्ये पात्रे ताम्रमये शुभे ।
सर्षपैः पूरिते रक्तसूत्रवेष्टितकन्धरे
स्थापयेद् दक्षहरतेन संस्पृश्य मनुम् उच्चरेत् ।

अथ मन्त्रः । ॐ ह्रः सर्पकुलाधिपतये श्रीनागायामृतमूर्तये हुलुहुलु सर्पविषं शमय शमय
नमस्ते स्वाहा ॥

इति मन्त्रेणामिमन्त्र्य चाष्टोत्तरशतं सुधीः
नागमुद्रां ततः कृत्वा पूजयेत् संस्तुवात च ।
नागराज नमस्तुभ्यं गरदोषनिवर्हण
भूतेशाभरणश्रेष्ठ विषं संहर ते नमः ।
तत उद्भास्य तं नागं तोयेनानेन सेचयेत्
विषं निर्विषतां याति सर्पदष्टस्य तत्क्षणात् ।
इति गुह्यं मया विप्र तव स्नेहात् प्रकाशितम्
विषदोषहरं नृणां किम् अन्यत् कथयामि ते ॥

इति नागार्जुनप्रोक्ते रसरत्नावल्यां नागपटले नागमुद्राविधानम् ॥

The above are two independent antidotes either of which is sufficient to cure a snake-bite, without the aid of the other. In both the object is the same, viz., the encharming of water placed in a jar which, when charmed with the mantras and the accompanying ceremonies, shall cure a snake-bite by being sprinkled on the parts bitten.

In our passage, however, as we read it on the authority of Kāṭyavāṇa, we must suppose that the cure was to be brought about by something which had on it the image of a snake (सर्पमुद्रितं किमपि);

e. g., a ring, which was to be enchanted by means of the ceremony called *Udakumbhavidhāna*. This *Udakumbhavidhāna*, however, would be somewhat different from that described above.

The reading which our MSS. exhibit and which we adopted in our first edition, would simplify the passage: उदकुम्भविहाणे सप्पमुद्दिअं व्रप्पि अण्णेसीअदुत्ति, 'let something having the image of a snake on it be obtained for the purpose of performing the *Udakumbhavidhāna*.' This *Udakumbhavidhāna* would then be identical with that which is involved in the *Nāgamudrāvidhāna* prescribed in the second passage quoted above.

कप्पद्दञ्चं, 'is to be made fit by means of a ceremony (*kalpa*),' 'is to be enchanted' into an antidote. It may be borne in mind in this connection that *kalpa* means the doctrine of poisons and antidotes.

Considering that the reading of our MSS. adopted in the first edition could be better explained, viz: by means of the *Nāgamudrāvidhāna* given above, and that it is the shorter of the two, I do not hesitate to say that we have gained little by giving it up in favour of that of *Kāṭavama*.

तं, viz. something having the image of a snake on it.

६४ कर्मसिद्धौ, 'after the business is done.' That is, as soon as Gautama is cured of the snake-bite.

६६ निर्विषो &c. A statement which may be made consistently with a belief that the bite is genuine. But the *Parivrājikā* may not improbably mean to imply that *Vidūshaka* is merely pretending the whole affair. The poet puts the speech into the ascetic's mouth, first because she being a Buddhist is a good judge in such matters, and secondly, because, he wishes to prevent *Dhāriṇī* from suspecting that the ascetic may be a party to *Vidūshaka*'s intrigue.

६८ पक्किदिथ्यो, 'प्रकृतिं प्रतिपन्नः.' That is, 'he is made as sound as he was before the accident.' Cf. IV. १८२. Cf. also *S'ākuntala*, p. 176, l. 1; p. 179, l. 15; Calc. Ed. 1860.

६९ वअणीआदो. See IV. ४४.

- ७० एसो अमच्चो &c. A contrivance for the King to bring his interview to an end.
- ७१ समाप्तकृत्यो गौतमः, alluding to the liberation of Mâlavikâ and her friend by means of the Queen's ring.
- ७२ प्रयोगम्, referring to the contrivance by which the Queen was made to give the ring.
- ८० मङ्गल-कञ्जाङ्ग. A *mangala kârya* is any religious work, the performance of which is associated with joy and prosperity; e. g., the marriage ceremony, the thread ceremony, &c. All precautions are taken that no obstacle of any kind should interrupt the progress of such ceremonies or works. Vidûshaka by applying the term to what he has done means, that he has fortunately performed his great mission without any let or hindrance. Works that are not *mangala-kâr्यानि* are such as the funeral ceremonies.
- ८१ नियोगम् अग्न्यं कुरु, 'thou, go about thy business.' Cf. note. on II. ३.
- ८२ न किञ्चिद् विचारितम् अनया, 'did she not at all think about it?' That is, 'did she not hesitate?'
- ८६ इरावदी-चित्तं रखवन्तीए, who had put the girls under restraint only to please Irâvatî, and not because she herself wanted to punish them, and who still did not wish to be known as being very willing to liberate them. For it was at the instance of Irâvatî that the Queen had confined them.—राआ किल मोएदित्ति &c. Vidûshaka was to say to Mâdhavikâ, that the Queen was requested (*lit.* caused) by the King to set Mâlavikâ at liberty. And when delivering the message, he added that the Queen did not wish to send her own attendants to liberate Mâlavikâ, because she did not wish to displease Irâvatî and that he was deputed to do the work because that the King was setting them at liberty.
- ८८ समुह-घरए. This refers to a pleasure-house, probably so called from some ponds of water being attached to it. All manner of names are given to pleasure-houses by the poets. The student will recollect the मणि-हर्म्य of King Purûravas in the *Vikramorvas'ya*, III. २८.

८९ संभावयामि, *i. e.*, 'सत्करोमि,' 'go to receive her.' Cf. note on III. ८६.

९२ पलिहृणीया चन्द्रिका. Vidûshaka, true to his character, puns upon the word चन्द्रिका, which, while the King uses it as a proper noun, he takes to mean *the moonlight*. One of our MSS. (E) has the following in its margin opposite the present line : 'विटचोरतमश्चक्र-पद्माद्याश्चन्द्रशत्रवः.'

९४ पणम भट्टारं. Bakulâvalikâ refers to a likeness of the King painted on the wall with his harem, but is purposely vague in order that she may enjoy herself a little at her friend's expense.

९७ या. Supply समवस्था.

१०० हृद्य तदा &c. This also appears to be a passage that has not been preserved to us everywhere in its original purity, especially the last part of it. The version we have adopted is the best extant. We would translate thus :—'Being then in the real presence of the King, I had not the boldness to take a full view of him and was not therefore so satisfied then with the sight of him as I am today. I have now looked on him attentively in the picture.'

विभाविविदो चित्त-गद-दंसणो भट्टा is added to explain why she was not वितृष्ण, when she had seen him in reality. विभाव्य usually means 'to recognise,' 'to perceive.' Cf., *e. g.*, *S'ākuntala*, p. 14, l. 3; p. 79, l. 5: Calc. Ed. 1860. *Vikramorvas'ya*, Act IV. ९४. 'स्यर्शविभावितप्रियः'. In the present passage it appears to be used in the sense of 'considering,' 'contemplating.'

१०१ मुखा दाणिं &c. Vidûshaka means, that whatever might be the handsomeness of the King's person and his youth, they did not at least impress Mâlavikâ favourably, because they do not show themselves outwardly on his person, and that if he should be proud of his beauty and his youth, a casket might be equally proud of the lustre of the gems which it contains but which do not show themselves to the eye.

१०२ कास्त्र्येन &c. 'Though they (women) desire to take a full view of the features of their lovers that meet them for the first time, still their looks do not fall fully upon them, possessed as they are

of large eyes.' This means that though women do desire to have a full glance of their lovers who come within their view for the first time, yet they will not look such persons full in the face and satisfy themselves. Such is their modesty.—च...च means 'though—yet.' In आयतलोचनानां which in reality is merely an epithet of compliment, the reader will recognise an attempt to utilize its literal sense for the purpose of an antithesis.

१०९ MS. G has 'अन्तेवुर-जण' for देवी-जणं.

१०८ कान्तापरावकुपितेषु *i. e.*, 'कान्तेन कृते अपराधे आगतेषु कोपेषु.'—विनेतुः, 'of her teacher.' To be construed with शिक्षा, and not with संदर्शिता. विनेतुः शिक्षा, subjective genitive. 'The lesson she had received from her preceptor.'

११२ पञ्चार्णाददि *i. e.*, लब्धयंत. प्रति has here the sense of 'undoing.' प्रति आनी *lit.* 'to send back.'

११३ किमेव मयि. It were also possible to divide this into किमेवम् अयि.

११९ अन्तहोदीए अअं तुह अविस्तासो. To be taken as a question.

१२० अबला सती. These are both common epithets of a woman. In the present passage the pun in अबला सती, 'though she is an *abalā*' (=weak), is apparent enough.

समागममायया, 'by the delusion of a meeting.'

१२६ लङ्घिदुं, 'to bite,' 'to browse the sprouts of.' Cf. *S'ākuntala*, p. 172, l. 14, Calc. Ed. 1860. On the poet's artifice of withdrawing any character when no longer wanted on the stage, cf. *S'ākuntala*, p. 62, ll. 5-8, Calc. Ed. 1860.

१२८ एवम्, *च*. वालाशोकस्य पद्मवानां हरिणलङ्घनाद् रक्षणे यथा.

१२९ MS. G altogether omits the two speeches एवम् अस्मद्रक्षणे &c. and एदंवि &c.

१३३ सिल-विसेसस्त, 'of this excellent stone.' On this meaning of विशेष at the end of compounds, see *Vikramorvas'īya*, Act IV. १३. आ-किदि-विसेसा चिरं दुखल-माइणो &c.

१३४ अतिमुकलता. This plant is identified with what is known in Marāṭhī by the name of Kusari or Kastūri Mogarā. The act of the

Kusari (अतिमुक्तलाचरितम्) that the poet alludes to is the coiling itself by the plant round, or grasping with its tendrils the mango tree on which it is propped up.

१३७ जो ण भाएदि &c. *Mālavikā* refers to what is conveyed by the stage-direction सर्वे इरावती दृष्ट्वा संभ्रान्ताः above, III. १११.

१३८ वैश्विकानाम्, 'of the descendants of Bimbaka.' Bimbaka was the name of one of the forefathers of Agnimitra. A *kulavrata* is a family custom inherited from generation to generation, such as the celebration, for instance, of a festival in honour of any deity on a particular day annually. A *kulavrata* is observed by every member of a family even when divided, whereas a common *vrata* does not descend from father to son and need not be taken up by the members of a divided family. By calling दाक्षिण्य a *kulavrata* the King means that it is common to all members of his family.

१३९ रश्नाव्यापार, *vic.* that of unclasping it.

पातुम् &c. Construe: पद्मलक्ष्मः आननं पातुम्, [तद् आननम्] उन्नमयतः मम सतः [तत्] साचीकरोति.—व्याजेनापि, 'even by the show' of refusals. The King means that *Mālavikā's* opposition even gives him pleasure just as well as if she were to consent.

१४१ हञ्जे णिउणिए सच्चं तुह &c. Compare with these two speeches a similar dialogue between Queen Aus'inari and her maid in *Vikramorvas'ijya*, Act II. १४१ fgg. 'हञ्जे णिउणिए सच्चं तुए भणिदं इमं रुदा-गेहं पवि-सन्तो अब्ज-माणवअ-सहाओ अब्जउत्तो दिट्ठेत्ति' &c.

१४३ संसआदो मुत्तं, 'just rescued from peril,' referring to Vidūshaka's late escape from death by snake-bite. संशय is used here in the sense of जीवितसंशय, 'a peril.' Compare the passages referred to in the note on IV. ४४ *supra*.—तहिं. Cf. the Konkani थई or थैं. See also note above on I. १३.

१४५ चित्त-गदं मद्दरं, referring to the King's picture in the *Samudragriha*. Cf. note on IV. ८८. Irāvati did not know that the King was there in person.

१४७ उवआरादिक्रमं. Irāvati refers to her haughty behaviour towards the King at the end of the third Act, the particular act that formed

the उपचारतिक्रम being that she went angrily away unreconciled with the King, with the words न हृ इमे मालविआए चलणा &c. (III. १७१), even though he had prostrated himself at her feet.

- १४९ न मे एसो &c. Dhârinî means that her act of putting Mâlavikâ and her friend in irons was simply to show how much she honoured Irâvatî, and not because she herself was jealous of Mâlavikâ. But if Irâvatî would like to join her in obliging the King, who, as we must suppose, had requested permission to set the two poor girls at liberty on the ground of the day being a holiday, she (Dhârinî) would free them. Of course, when Dhârinî sent this message she did not know, any more than Irâvatî, that Mâlavikâ and her friend had already been rescued from their confinement by the designing Vidûshaka.

जइ अणुमण्णसि, 'if you will permit,' scil. वअस्सिआ-सहिआए मालविआए मोअणं.—तुह किदे विग्गावइस्सं, 'I will make a request in your behalf,' viz. to the effect that he should not mind her (Irâvatî's) conduct in spurning him at the Dolâgriha.

- १५२ विपणि-गओ वुसहो विअ, 'like a bull in a bazar street.' The bull here referred to is a *vasu* or *pol* who is sacred, being let loose as a part of a funeral obsequies. Such a bull has the fullest liberty to go anywhere he pleases, and being sacred no one will tie him. He lives on grain which all consider it good charity to supply to him, and he also helps himself to the grain &c. exposed for sale in shops, and no one considers it fit to take any serious notice of the matter. He is usually extremely well fed and becomes very fat, and squats quietly near some shop and dozes away without any fear of being disturbed. Even the Cattle Trespass Acts introduced in these days of laws do not trouble him, because the people willingly put up with him. It does not seem that much change has come over the institution of these *vasus* since the days of Kâlidâsa. India is not a country that brooks much change. In a greater number of matters than we are conscious we are just what our forefathers were two or three thousand years ago !

१९४ असङ्कणीअं पावं, 'nothing evil need be suspected.' यत्प here is 'असङ्कलम्,' 'अनिष्टम्,' 'a misfortune,' 'evil.' Cf. *S'ālkuntala*, p. 97, l. 1. Calc. Ed. 1860.

१९५ होदि मालविण्—Vidûshaka true to nature raves by instalments. After होदि मालविण्, he stops and goes to sleep soundly. In the interval Nipunikâ makes her observations in १९६. He then continues his raving and utters १९७.

१९६ कस्स &c. This is a passage that has suffered considerably. Thus:—

Our MSS.	G.	K.
कस्स एसो अत्तणीणो अभ्म- वहार-संवादापेख्वी हदासो ओदरिओ इदो ससक्कारं सो- थिवाअण-मोदएहिं कुंखिं पूरिअ.	कस्स एसो अत्तं भरिअसंवा- दोपेख्व हदासो किदवो सव्व- कालं इदो सोथिवाअण-मो- दएहिं कुंखिं पूरिअ.	कस्यैष आत्मनीनो हताशः सर्वकालम् इत एव स्वस्ति- वाचनमोदकैः कुक्षिं पूर- यिन्वा.

From the above it is pretty clear that there has been much unscrupulous manipulation of the passage and that it has suffered much impurity. It would appear that either कस्स or इदो (which has been strengthened by एव in K) is superfluous. We cannot make the passage intelligible with our present materials without omitting either the one or the other. If we omit इदो, and translate thus: 'with whose *modakas* does this rascal, this wretch always fill his belly, and he is dreaming now about Mālavikâ,' the objection to that is, that to correspond to कस्स we should have के (काम्) instead of मालविअं. कस्स is read by all MSS. and in its place. We will, therefore, render thus: 'whose son is this wretched man? (i. e. by what ungrateful sire was he begotten?) The rascal having always filled his belly from ourselves with presents of modakas, is now dreaming about Mālavikâ.'

सोथिवाअण-मोदएहिं. On मोदक see note on I. १२०. स्वस्तिवाचन is a present of sweet dishes, such as that given to Vidûshaka by Queen Aus'inari in *Vikramorvas'ya*, Act III., ९७ or that given by Queen Vāsavadattâ in *Ratnâvalî*, Act I. (see p. 12, Calc. Ed. Sam. 1921).

¹ See Footnotes, १९६ at page १२१.

२५८ अञ्चाहिदं, 'Alas! O misfortune.' Cf. *S'akuntala*, Act I., 'अञ्ज न किंपि अञ्चाहिदं &c.' p. 18, l. 7, Calc. Ed. 1860.

मुअंगम-कुडिलेण. Cf. *Ratnāvalī* Act II., 'पिसुण-हिअअ-कुडिलेण दण्ड-अट्टेण &c., p. 20, l. 15, Calc. Ed. Sam. 1921.

२६१ दम्बीकरो मे उवरि पडिदो. Kālidāsa everywhere represents his Vidūshaka as being afraid of snakes. Cf. *Vikramorvas'īya*, Act II. ३९. 'भो किं एषु खु एदं मुअंग-णिम्मोअं विअ संसुहे णो णिवडिदं.'

२६६ अहं उण जाणे &c., 'I think, however, I am punished for the pretended snake-bite. Vidūshaka refers to the common notion, that a person who falsely pretends an evil is visited by the fates with a reality of it in retribution, and is glad that he is fortunate that after all he has escaped with a mere fright.—जं मए केदई-कण्टएहिं दंसं करिअ सप्पस्स विअ दंसो किदो. This refers to his pretended snake-bite at the commencement of this Act.

२६७ दिवा-संकैदो &c. It is the unguarded words of Vidūshaka above ('होदि मालविण,' 'इरावदिं अदिक्कमन्दी होहि') and the appearance of Mālavikā with the words भद्रा मा दाव सहसा णिक्कम &c., said while Irāvati was observing all, without herself being observed,—that give rise to this question of Irāvati. Before that she had even no suspicion that Mālavikā was in the Samudragriha with the king. MS. G's reading of the passage is अणिविच्च-मणोरहो दिवा-संकैदो मिहुणस्स.

२६९ अपूर्वोयम् उपचारः. This should be construed as an answer to Irāvati's sarcastic congratulation, अवि सिञ्चा &c., and be translated 'this is an extraordinary salutation.'

२७१ किं ददुरा वाहरन्तिनि &c. Bakulāvalikā means, that whatever she and her poor friend Mālavikā may have said (see III. ९१-१४९, IV. १६०, १६३) about the King, that talk would have no more effect on the king's love to Irāvati, than the croaking of the frogs has on the love of the cloud for the earth. The frogs croak shortly before the monsoons commence and thereafter during the rains, as if calling for and enjoying the rain showers. The cloud does not thereby the less refresh the earth with its contents.

१७२ त्रिसुमरिदो, as shown by his giving her an answer in the words 'प्रिये प्रिये अपूर्वोयम् उपचारः' to her cutting and bitter salutation.

पसादं ण गेण्हेदि, 'is not yet reconciled,' 'प्रसन्ना न भवति.' अनुनयं ग्रह is used in the same sense. Cf. *S'akuntala*, p. 77, l. 15, Calc. Ed. 1860.

१७३ The word पात्र is used in a somewhat unusual sense in this passage. We should expect that कोपपात्र would refer to the King according to the sense of that word. But the face of Irāvati where the anger was apparent is here meant.

ग्रह, scil. Rāhu.

१७५ G has 'कक्का' for हस्ता.

१७७ पिउणिए.....दिठ्ठं भवदीए पखव-वादिच्छणं. This is of course ironical. Irāvati suspects that the Queen Dhârîṇī had really liberated Mālavikā and her friend not to oblige the King, who was alleged to desire their freedom on the ground of the day being a festive occasion, but that she had done so designedly to aid the King's intrigue with Mālavikā. पखव-वादिच्छणं, as shown in her having been always friendly to her and recently by the confinement of Mālavikā and her friend.

१७८ तह. See note on L. ९१.

१७९ चिन्नाए मुहे पडिदो &c. Vidyāśaka alludes to what may probably befall poor Mālavikā when the Queen Dhârîṇī comes to learn through Irāvati's message of what took place in the Samudragriha. He expects some such punishment to be inflicted upon Mālavikā and her friend and upon himself, as that awarded by Queen Vāsavadattā to Sāgarikā and Vasantaka. Cf. *Ratnāvalī*, Act III. *ad fin.* "वासवदत्ता ! सकोपम् । हञ्जे कञ्चणमाले एदेण एव्व लदा-पासेण वन्धिअ गेण्ह एणं बह्णं दुब्बिणीद-कण्णअं अ अगगदो करेहि" &c. (P. 46, l. 19 *et seqq.* Calc. Ed. Sam. 1921.)—कवोदो. This word is still preserved in the Konkani कौडो or कवडो, the spotted dove.

१८१ किदो अअं पओओ. This means : 'this rogue of a Brāhmaṇ concocted and carried out the trick,' i. e., of liberating Mālavikā and her friend from the safe custody of Mādhavikā.

१८२ This is another passage which has suffered considerable corruption. See footnotes *ad. loc.* The forgetting of the Gâyatrî is considered as a great sin and misfortune. For a Brâhman not to be able to repeat any Vedic texts is considered as a degradation. He must at least know the Gâyatrî by heart. Swearing by the Gâyatrî is usual among Brâhmanas. To be lost to the Gâyatrî by forgetting it is of course a sin and an abominable degradation.

१८८ सपत्न्यो, 'your friend,' 'your caste-fellow.' Vidûshaka means, that the storm which was going to burst on his own head was averted by the monkey, who, by frightening the girl Vasulakshmî, made Irâvatî forget her revenge and tell the king to depart, and thus gave him an opportunity of leaving the place without further trouble. Vidûshaka is not only regarded by others as belonging to the fraternity of animals, but even he himself does so in keeping with his character as a buffoon. Cf. *Vikramorvas'îya*, Act V. ६४, 'किंति सङ्किस्सदि । अस्सम-वास-परिचिदो एव्व साहामिओ.'—परिचादो. See above note on IV. १७९.

१९० दोहकस्स. Construe with पञ्च-रत्ते.

१९२ सच्च-पडिण्णा. See III. ३२. 'जदि सो पञ्च-रत्तभन्दरे कुसुमं दंसेदि तदो हं—अहि-कास-पूरइत्तअं पसादं दाइस्संति.'

ACT V.

१ उवखिवसो वेदिआ-वन्धो, 'I have erected a veranda covered with a roof.' It was this veranda erected round the As'oka that made that tree a संकेद-घरअं (see V. ३९).

We must imagine that when the Udyânapâlikâ went (IV. १९०) to inform Dhâriṇî that the Tapaniyâs'oka had burst into flowers, she told her to erect round the tree a raised seat covered with a roof and supported on pillars. This she has completed and, she is now going to report the completion to the queen.

The reading भित्ति-वन्धो is very inferior, and must have been suggested by an imperfect understanding of the word घरअ in V. ३९. As a घरअ was spoken of it must needs have walls !

तस्सि. This is the reading of all our MSS. and of G. The correct form ought to be ताए. But see III. ८ and note thereon. तह, 'as every body knows.'

चोर-मङ्गूसं, 'a leather box.' G reads simply मङ्गूसं.

३ This is another passage which has suffered by the ravages of unscrupulous teachers and readers. Three versions are supplied by our authorities.

Our MSS.	G.	K.
मधुअरिए विज्जा-मारआणं अणुचिट्ठन्ताणं बम्हणाणं इमा णिच्च-दखिक्खा मासिआ दा- दव्वा तं अज्ज-पुरोहिदस्स हथं पाविदुं.	महुअरिए विज्जा-मार-गामीणं बम्हणाणं इमाणि दखिक्खा- णिक्काणि । ता पुरोहिदस्स हथे पावइस्सं.	महुअरिए विज्जा-पाराअणं अ- णुचिट्ठन्ताणं बम्हणाणं णिच्च- दखिक्खा-णिक्काणि अज्ज-पुरो- हिदस्स हथे एव्व वितरीदुं.

It is certain the variety of reading is not the result of slips on the part of scribes, but of intentional and unscrupulous manipulation by people who knew better. I have adopted G's version without any alteration (except ताइ for ता and पाविदुं for पावइस्सं) as being nearer to what must have been the original reading than

the other versions. अणुचिह्नन्ताणं by itself which is read by our MSS. appears too modern and therefore suspicious. विज्ञा-पाराअणं (unless it be a mistake of the scribe for विज्ञा-पारअणं) is a clumsy improvement of the absolute अणुचिह्नन्ताणं. The omission of the latter in K is a proof that its spuriousness may be rightly suspected. The णिच्च् of our MSS. and even of the text followed by K may have arisen from णि of इमाणि. The मासिआ दादव्वा of our MSS. is not found in G nor in K and has to be with difficulty construed with णिच्च्°.

अणुचिह्नन्ताणं for अणुच्छाणं कुणन्ताणं is full of doubts. On अनुष्ठानं the following note was written in my first edition:—अनुष्ठानं कुर्वाणानाम् अनुष्ठानं जपहोमपारायणादिकरणम्. Among other things the word means the recital of certain Vedic verses for a certain number of times within a definite period. For instance, the muttering of the couplet त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात्, which is known by the name of मृत्युञ्जयमन्त्र, (*Rigveda* VII., 4, 59, 12), accompanied by three nights' fast and a hundred oblations of cooked rice in honour of S'iva, makes a man live for one full century. Such an observance would be an अनुष्ठान. The word is also applied to the chanting of texts other than those of the Vedas. Thus the recitation of the chapter called *S'ivakavacha Adhyâya* (*Skanda Purâna*, Brahmoṭṭara Khaṇḍa, Adhyâya 12) is enjoined as an observance for the prolongation of life (अयुर्वृद्धयर्थम् अनुष्ठानम्). The performance of an अनुष्ठान is supposed to lead to many supernatural results. To avert an imminent calamity or danger, to restore a sick man to health, to make the heavens send down showers of rain, are among purposes for which an अनुष्ठान may be, or may be caused to be, performed.

- ९ सेना-वङ्गा, i. e. पुष्पमित्रेण. He is called सेनापति, not because he was Agnimitra's general, but because he still retained his title of Senâpati of the Maurya kings, the last of whom he had deposed, and usurping whose throne, he had put his own son Agnimitra on it. See note on I. ४९. This retention of the old title by Pushpamitra is analogous to that of 'Peshvâ' by the late rulers of the Deccan, who,

instead of being the Peshvās or ministers of the descendants of S'ivâjî, were in reality their masters.

- ७ मङ्गल-घरए. This refers to a part of the palace set apart for sacred purposes, the apartment, most likely, where the gods were worshipped. With मङ्गलगृह cf. मध्यगृह, 'the middle hall,' and not 'the middle house,' as the word would literally signify.

- ८ वसी-किदो किल, 'it is said, he is subjugated.'

तेज, viz. by Mādhavasena.—सिप्पकारिआ^०, 'girls skilled in arts.' G has शिप्पकारिआ^०.—सुनो. In this corruption of श्र: we recognise the origin of सुनारे in Gujerāthī. The सुनारे of the present day must have been सुनारे in old Gujerāthī. The आरे is to be referred to a corruption of काले similarly added in क्यारे (=कि-काले), ज्यारे (जि-=[यत्]-काले), खारे (=ति[=तत्]-काले). The most recent formation of the kind is गयिकाले which has not yet had (and is not in these days of fixity and standard introduced by printing likely to have) time to corrupt the काले into आरे.—किल...देखिस्सदिच्चि, 'will have audience of, it is said.'

- ११ देवीए. MS. G has an adjective, असोअ-सक्कार-व्वावुदाए (=अशोकसत्कारव्या-वृत्तया) after देवीए.

- १२ आचरति:=आचरति:; 'delightfully, pleasantly.' In रति there lurks an allusion to the wife of the god of love (अनङ्ग).—विदिशातीरोद्यानेषु, 'in the gardens situate on the banks of the Vidis'ā.' The stanza means that while the King is enjoying the spring in the gardens on the banks of the Vidis'ā, i.e. in his own capital, his armies have reduced to subjection the King of the Vidarbhas on the banks of the Varadā. The river Vidis'ā is in Mālva, and Professor Wilson identified it with the Bess, a small stream that joins the Betwa where the modern Bhilsa (identified by some with the ancient city of the name of Vidis'ā) is situated. Vidis'ā, the city, is supposed by some to have been the capital of Agnimitra. But there does not seem to be any other authority for that opinion than the fact of Vidis'ā being made by Kālidāsa the scene of this play. The Purāṇas do not mention that the S'ungas, after their usurpation of

the throne of the Mauryas, transferred the capital of their empire from Pātaliputra in Magadha to Vidis'ā in Mālva.

वरदारोबोधैः. The Varadā is the modern Wurda, a tributary of the Godāvarī. The whole verse means, that while the King was enjoying the spring on the banks of the Vidis'ā, his armies, encamped on the banks of the Varadā, subjected the chief of the Vidarbhas to his dominion.

- १३ विरचितपदम् &c. Construe: हे सुरोपम क्रथकैशिकान् मध्येकृत्य स्थितम् उभयोश्चरितं सूरिभिर्वीरप्रीत्या विरचितपदम् [अस्ति] । [कयोरुभयोः] । दण्डानीकैर्विदुर्मपतेः ध्रियं हतवतस्तव । परिघगुरुभिर्दोभिः प्रसन्न रुक्मिणी [हतवतः] शौरैश्च ॥ where विरचितपदम् is the predicate. विरचितपदम् means, 'is celebrated by song,' 'is made the subject of panegyric,' 'विरचितानि पदानि पद्यानि यस्मिन्स्तत्.' It is, perhaps, equally correct to take स्थितम् with विरचितपदम्, and to consider it as a mere copula.—क्रथकैशिकान् मध्येकृत्य, 'making the Krathakais'ikas the middle;' i. e., putting them as it were in the middle, and the two heroes Kṛishṇa and Agnimitra on the two sides, they sing of the exploits of the heroes which were both achieved over the Krathakais'ikas. Shortly we may render क्रथकैशिकान् मध्येकृत्य by, 'over the Krathakais'ikas.' The Krathakais'ikas are the same as the Vidarbhas. See our note on *Raghuvansha*, Canto V., Stanza 39.

तव and शौरैः are together exegetical of उभयोः. Supply हतवतः after शौरैः. On the seizure of Rukmiṇī by Kṛishṇa, here alluded to, see *Vishnu Purāṇa*, Cap. XXVI.

From this passage it appears that in the time of Kālidāsa there were extant, written by learned scholars, memoirs of King Agnimitra (charitas, like the *S'riharshacharita*, the *Vikramānkadevacharita* of Bāṇa-Bhaṭṭa and Bilhana respectively) in which his victory over the Vidarbhas was celebrated. These memoirs would appear to be other and older than the accounts found about Agnimitra in the Purāṇas, because Sūri is a modest term and is not applied to the authors of the Purāṇas which pretend to have been composed by the *Rishi Vyāsa*.

- १४ जअ-सद्-सूद-प्पथाणो. The जअ-सद्, here referred to, is the customary formula 'इत इतो देवः.' We may, however, as well take 'जअ-सद्' to

refer to the panegyric stanzas 'परभृत' &c. and 'विरचितपदम्' &c., sung by the bards as the King left his throne.

मुहालिन्द-तोरणं समस्मिदा होमि, 'let me put myself under this arch of the terrace.' मुहालिन्द is the terrace or veranda at the first entrance of the palace, and the मुहालिन्द-तोरण is an arch in the wall adjoining such a terrace.

१९ सुलमेतरसंप्रयोगां, *i. e.* 'दुर्लभसंगमाम्.'

१८ अल्ल किल, 'I hear today' &c.

पसाहण-गव्वं. G reads पसाहण-गेडणं (=प्रसाधननैपुण्यम्).

२० मह आरम्भो, 'my labours,' viz: of causing the *dohada* to be made by Mâlavikâ upon the As'oka, that it might put forth flowers.

२२ बहारुह-संमाण-सुहिदं &c. The Queen Dhârîṇî had invited also the other ladies of the King's harem to come and see the As'oka which had just burst into flowers. Having shown them the tree with its flowers, she had just dismissed them, says the Pratihârî, and they had gone home highly pleased with the courteous reception which the Queen gave them severally according to their merits (बहारुह-संमाण-सुहिदं).

२३ परिवृत्त-जोव्वणो, 'whose youth has come to an end' *i. e.*, the season has far advanced.

२४ अग्रे विकीर्णकुरवक°. This should be taken as a separate adjective of यौवनम्, 'in which the Kurabaka flowers are scattered a few here and there just on the outer side of the tree.'—फलजालविभुज्यमानसहकारम्, 'in which the mango tree is bent with the load of its fruits.' The mango is at its height towards the end of Spring.

२५ दिण्ण-गेव्वण्णो विअ, 'as if adorned with so many ornaments.' *Lit.* 'to whom ornaments are given,' or, 'who is made to wear them.'

२६ अग्हेसु संगिहिदेसुवि &c., 'though we are approaching near, Dhârîṇî permits Mâlavikâ to stand close to her.' Vidûshaka means that Dhârîṇî is not now as she was formerly anxious to prevent Mâlavikâ from coming into or remaining in the presence of the King, but allows her to stand close to her even though the King is coming up to her, which indicates that Dhârîṇî perhaps means, to

make him a present of her. The reading of our MSS. which we gave in our first edition cannot be the poets' version, as Dhârîṇî need not have taken the consent of (अनुनयते) Mâlavikâ, who was already anxious to become the King's wife.

- ३० विस्मृतहस्तकमल्या. This means, that nothing was wanting to make Mâlavikâ completely resemble Lakshmi, except that she had no lotus in her hand. Lakshmi, when she was churned out of the ocean, is supposed to have come out with a lotus in her hand. Cf. *Mâgha*, VIII. 64:—

दिव्यानामपि कृतविस्मयां पुरस्ताद्
अम्मस्तः स्फुरदरंविन्दचारुहस्ताम् ।
उद्धीक्ष्य श्रियमिव कांचिदुत्तरन्तीम्
अस्मार्षाज्जलनिधिमन्थनस्य शौरिः ॥

On Lakshmi attending upon a King with the lotus in her hand, cf. *Raghuvamśa*, IV. 5, 'छायामण्डललक्ष्मेण' &c.

- ३१ तरुणी-जग-सहाअस्स. No direct reference is made in these words to Mâlavikâ, though ultimately it is all intended in connection with her. Dhârîṇî is delighted that her application of the *dohada* has been successful, and presents the As'oka to the King, that he may resort thither to pass his time with his young wife or wives. तरुणीजग refers ostensibly to such young ladies of the harem as Irâvatî, but there is also an occult reference to Mâlavikâ, of whom she is about to make a present to the King. Translate: 'This As'oka has been prepared by us as a rendezvous for you and your young consorts.'—कप्पिदो, by having a covered raised seat (वेदिका) erected round or near it. In hot days a temporary seat raised near a favourite spot in a garden, and supported on pillars and covered with a roof is a very ordinary thing even in these times. The queen had got this veranda or seat put up through the Udyânâpâlika (see V. १). It had no walls, and no permanence in it, but was intended to last one season only.—संकेद-घरअं, 'serving as a rendezvous.' संकेतगृह is, *lit.*, 'a house that is a rendezvous for appointments;' and संकेद-घरअं is 'having a house serving as a

rendezvous,' which house consisted in the present instance of a simple raised covered seat.

- ४१ सत्काराणाम् ईदृशानाम् *i. e.* of a dohada and of a vedikâ.
- ४२ इमं जोष्वणवदिं. This alludes really to Mâlavikâ, though not ostensibly, which latter fact allows Vidûshaka to make a shift to the तवणी-आसोअस्स कुसुम-सोहा.
- ४३ कं. The Queen puts the question, because she has not yet made a declaration of her wish to present Mâlavikâ to the King.
- ४६ रथाङ्गनामेव, 'like him who is called by the name that is borne by a member of a chariot,' *i. e.* the *chakra* or *chakravâka* bird. The poets say, that the *chakravâka*, though he has his mate all night beside him, can never, as long as the night lasts, come in close contact with her.
- ४७ विदर्भविषयोपायने, 'in the present from the country of the Vidarbhas.'
- ४८ आआमि &c. G has : आआमि सुहं वा दुखलं वा हिअअं समथीकरेदि.
- ४९ मालविका परिव्राजिका च &c. It is not correct to read this stage-direction thus : मालविकां परिव्राजिकां च चेत्थौ दृष्ट्वा परस्परम् अवलोकयतः. Though we have not yet been told by the author that Mâlavikâ and the Parivrâjikâ knew each other, as they really did (cf. V. ७४), we must still read the words as they are given in the present edition, on the authority of all our MSS.* For if the चेत्थौ looked at each other to imply that they recognised Mâlavikâ and the Parivrâjikâ, they would burst into surprise immediately instead of waiting till the Queen calls Mâlavikâ by her name.
- ५० G has अभिविनीते भवत्यौ for अभियोगो भवत्योः and reads the following answer thus : भद्रा संगीदे अभिविणीदेग्ह.
- ६२ के वा भवत्यौ. The force of वा is that the question is equivalent to कुतो यूयं बाष्पं विकिरथ । अथवा के युवाम् । कावेयम्. The first part is not asked as the King is surprised and speaks in a hurry.
- ६६ पादुआ-परिमोषण दत्तिदं, 'defiled by being made into shoes.' G reads पादुपयोगेण, which clearly supports our interpretation.

* G, however, reads 'मालविकां परिव्राजिकां च' &c.

६९ दाशद-वसं गदे, 'having been captured by his cousin' Yajñasena. Conf.
I. ४९: 'अन्तपाकेन अवस्कन्ध गृहीतः'

७३ सर-संज्ञोओ, 'voice.' *Lit.*: 'a harmony of several sounds or notes.' G reads सर-ज्ञोओ. Cf. *S'ākuntala*, Act. V. 'वीणा सर-संज्ञोओ सुणीअदि,' p. 103, l. 5, Calc. Ed. 1860.

७९ अन्तहोदीए i. e. of Mālavikā.

८२ वैदिशगामिनम्, 'going to the Vaidis'a country. Vaidis'a means the country in which Vidis'ā was a city. See above, note on V. १२.

८४ स चाटव्यन्ते, 'encamped in a forest.' Cf. *Raghuvamśa* II. 58, 'वृत्तः स नौ संगतयोर्विनान्ते' &c., and our note *ad loc.* G, however, reads स चाटव्यन्तरे.

८६ आपातदुष्प्रसहम्, 'terrifying by its very first appearance.'

९२ इमां परीप्सुः, 'desirous of defending this girl.'

९६ सफलीकृतभर्तृपिण्डः, 'who showed that he had not in vain eaten his master's salt.' *Lit.*: पिण्डः, 'food,' 'a morsel of rice.' G reads सफली-कृतभर्तृपतिज्ञः.

९९ पुनर्नवीकृतवैधव्यदुःखया, 'whose sorrows of widowhood were renewed.' She was already a widow. When her brother was killed her griefs were renewed.

१०० युक्तः सज्जनस्यैष पन्थाः. This approval of taking the Buddhist yellow-brown uniform shows that the drama belongs to an age when Buddhism was yet honoured.

१०२ किं शु ख्खु संपदं भट्टा भणादि, 'what may His Majesty say now?' The force of 'now' (दाणि) is that Mālavikā is afraid lest the king should refuse to marry her, because she was without protection during the time that she passed from the wild men to Virasena and from the latter to the Queen. Both the time and the character chosen by the poet for the speech are remarkably appropriate.

१०३ स्नानीयवस्त्रक्रियया उपयुज्यते, 'is used as a bathing-cloth.' A स्नानीयवस्त्र is any kind of old and even worn out cotton cloth used (the Hindus never bathe naked) at the time of bathing. It may likewise refer to such a cloth used to wipe the body with after bath. A costly and valuable garment is not used as a bathing cloth.

१०७ अणाचख्वन्ती &c. Cf. *Ratnâvali*, Act IV., 'भो अणाचखिदोवि एदस्स अभिप्पाओ मए जणिदो' &c., p. 64, l. 22, Cal. Ed. Sam. 1921.

१०८ ज्ञान्तं पापं ज्ञान्तं पापम्. A Buddhistic formula meaning, 'God forbid.'

१०८ पितरि जीवति. G has परिदीव्यन्ती for पितरि जीवति.—लोकयात्रागतेन सिद्धादेशेन साधुना, 'by a certain divine personage of infallible preternatural powers, who had assumed the human form.' सिद्धादेश means, 'whose order is *effectual*,' i. e. prosperous, 'one whose word, whether conveying a prediction, command, or wish, is infallibly fulfilled'. A Sâdhu is one who, by holy works and abstinence from all worldly concerns, has acquired supernatural powers to work miracles. One, in short, who is a divine person. Persons like Kabira, Râmādâsa, Tukârâma, and others of more modern ages, are popularly called Sâdhus. लोकयात्रागतेन, 'while living in this mortal world.' *Lit*: लोकयात्रा is the 'fair or show of this life.' Cf. *supra* V. ९६. On सिद्धादेश and आदिष्टा, cf. *Ratnâvali*, Act IV. (pp. 58. 64, Calc. Ed. Sam. 1921); where the whole scene seems to be borrowed from the present one of our play.

११० कथान्तरेण अन्तरितम्, 'this which I was going to say, but which I could not say on account of the introduction of another subject'.

Lit: कथान्तरेणान्तरितम्, 'separated or put off by a different story.'

विदर्भगतम्, 'the matter concerning the Vidarbha.'

११३ G has मौढ्यमनुमन्यते.

११३ जीविद-संसआदो. On जीविद-संसअ see IV. २२.

The choice of Mâlavikâ for such a speech is appropriate. It is natural that a servant should feel glad that Mâdhavasena should get half the kingdom. But his sister says she is thankful that his life has been spared.

११६ G reads नृपते: for नृपती.

११७ सेनापतये वीरसेनाय. This Senâpati who was a real commander of Agnimitra in the South, i. e. in the Vidarbha country is not to be confounded with Senâpati Pushpamitra (see the following speech), the father of the King, who continued to be called Senâpati as he had borne that title and office under the Mauryas, whose kingdom

he usurped in favour of his son, and the last of whom he put to death.

११८ देवस्य सेनापतेः. Cf. note on V. ९. Mark the addition of देवस्य to the name of सेनापतिः पुष्पमित्रः; whereas वीरसेन in the previous speech is styled simply सेनापतिः.

११९ सोपचारकम्. An adverb. G has सोपचारम्.

१२० अम्हहे तदो-मुहं एव णो हिअअम्, 'my heart has already been eagerly directed towards that letter.' तदो-मुहम्, *lit.*: 'looking towards that,' 'with face turned towards that.' तदो, *scil.*, the letter which the King is reading.

१२१ यज्ञशरणात्. Construe with अनुदर्शयति. यज्ञशरणात्, 'from the sacrificial compound,' 'यज्ञस्थानात्,' 'यज्ञमण्डपात्.' This marks the place whence the epistle was despatched. Cf. 'अग्निशरणम्' *S'ākuntala*, p. 105, l. 17, Calc. Ed. 1860. Also 'अग्निशरणाद् गच्छता महेन्द्रमन्दिरम्' *Vikramorvas'īya*, III. १.—वैदिशस्थम्. See note on V. १२.

सिन्धोः. G's reading, सिद्धार्थो for सिन्धोः is, if correct, deserving of particular attention.

यवनानाम् अश्वानीकेन प्रार्थितः; 'was attacked by a mounted army of the Greeks.' This incident is not improbably taken from the old *charita* or *charitas* which contained the story of Agnimitra and to which allusion has already been made (V. १३.)

१२२ अंशुमेव सगरः. See Wilson's *Vishnu Purāṇa*, p. 377 *et seqq.*

कारुहीनम्, 'without delay.' *Lit.*: 'without time.'—विगतरोषचेतसा. It is not known whether there was any misunderstanding or quarrel between Agnimitra and his father. In the absence of such knowledge we can only understand the propriety of विगतरोषचेतसा by supposing that Agnimitra had disapproved of his father's having sent out the boy Vasumitra as champion of the courser. And in support of this supposition, it may be added, that the words, योसौ...वसुमित्रं गोप्तरम् आदिश्य...तुरगो विसृष्टः, clearly imply that Agnimitra knew already of young Vasumitra's mission. See also V. ९.

१२८ होदि, referring to the Parivrājikā.

१३० वीरविजृम्भितेन, 'अनया वीरचेष्टया.'

वह्नेरपां दग्धुरिवोरुजन्मा, 'as the Thigh-born of that fire, the consumer of the waters.' For the myth of Aurva's birth from his mother's thigh, and for the destructive flame which afterwards proceeded from him and was made to abide in the waters of the ocean, with the head of a horse, see Wilson's *Vishnu Purāṇa* p. 290, Note 1.

१३१ यज्ञसेनश्यालम् उररीकृत्य, 'पुरस्कृत्य' । यज्ञसेनश्यालादय इत्यर्थः । This is the Mauryasachiva referred to in I. ४९, stanza 7.

१३४ तह. See note on I. ९१.

१३५ This calls back the Pratihārī to receive further instructions.

१३७ जं मए पडिण्णादं तं, 'the fact that I have promised to Mālavikā.' See अहिलास-पूरइत्तअं पसादं दाइस्संति, III. ३२.—मह वअणेण. G has मह अणुणएण.—अणुणेहि, 'take her consent,' 'persuade her'. *Lit*: 'make her follow you.'

१३८ The Pratihārī means that she has been loaded with valuable presents given her by the ladies of the harem whom she went to inform of Vasumitras' victories.

१४० सरिसं, 'right,' 'proper.' Irāvati's message is not altogether cordial. She is a little bitter as shown by पव्वन्दीए (which is equivalent to: 'what is the use of consulting me? You are so powerful that you will do what you wish') and पुढम-संकप्पिदं (which means: 'what is the use of asking me now? You have already arranged it.')

१४२ इदानीमपि, *i. e.* as hitherto.

१४३ पिअ-णिवेदणाणुरूवं. The पिअं, here referred to, is the good news of Vasumitra's success.

१४८ देवीए दिण्ण-देवी-सदं. Cf. *Ratnāvalī*, Act IV., 'रत्नावलीमङ्गल्या देवीशब्देन प्रसादं करोति,' p. 65, l. 23, Calc. Ed. Sam. 1921.

१५० अप्याकर° &c. Construe अपि with मणिजातिः.

१५१ ण लब्धिवदं. विस्मृतम्. Dhārīṇī means that in the joy of the news about Vasumitra she forgot to dress Mālavikā as a princess, to honour her with a mahāvastra as a princess ought to be.

१६० प्रतिपक्षेणापि, 'even by giving new brides to their husbands who thereby become their rivals.'

१६१ उवआरादिक्रमेण. See III. १७०, १७१.

अहंवि भट्टिणा पसाद-मेत्तेण संभावइदव्वत्ति, 'that I also should be honoured by mere reconciliation and pardon;' i. e. the King should pardon her haughty conduct.

१६२ अणुजाणिस्सदि, 'will grant.'

१६४ चरितार्थम्, 'who has got what he wanted,' i. e. happy.—समाजयितुम् इच्छामि, 'I wish to salute him,' 'I wish to pay him my respects.' Cf. *S'ākuntala*, Act V., 'इसीओ देवं समाजयितुं आअदेत्ति,' p. 106, l. 8, Calc. Ed. 1860.

१६५ आद्यास्यम् &c. On this see the remarks of Kāṭyavarma which are, I think, worthy of thought.

Page

४

१३

१८

१९

२३

२६

४०

६२

८८

११

१०३

१००

१०३

१०३

१०३

१०८

१०८

१०८

१०८

LIST OF CORRIGENDA.

Line	for	Read
१८	शिरसा ग्रहणेन	शिरसाग्रहणेन.
१९	पात्रविशेष न्यस्तं	पात्रविशेषे न्यस्तं.
३	आणत्तोमिह	आणत्तो मिह.
९, २३	विकथ्य	विकल्य.
१२	महिमान	महिमानं.
७	पिप्पिओसि	पिप्पिओ सि.
१९	पुष्टं	पुष्टं.
१	अवि हा अवि हा	अविहा अविहा.
१४	उद्वेदो	उद्वेगो ^१ .
२१	...	^२ MS. उद्वेदो.
५	गदोमिह	गदो मिह.
३	गहिदोमिह	गहिदो मिह.
२	वअस्सोमिह	वअस्सो मिह.
७	पुष्टिदोमिह	पुष्टिदो मिह.
११	संदिष्टोमिह	संदिष्टो मिह.
६	पञ्चुग्गदोमिह	पञ्चुग्गदो मिह.
११	सप्राभृतकम्	सप्राभृतकं.
१	इअंमिह	इअं मिह.